

8199

D 23

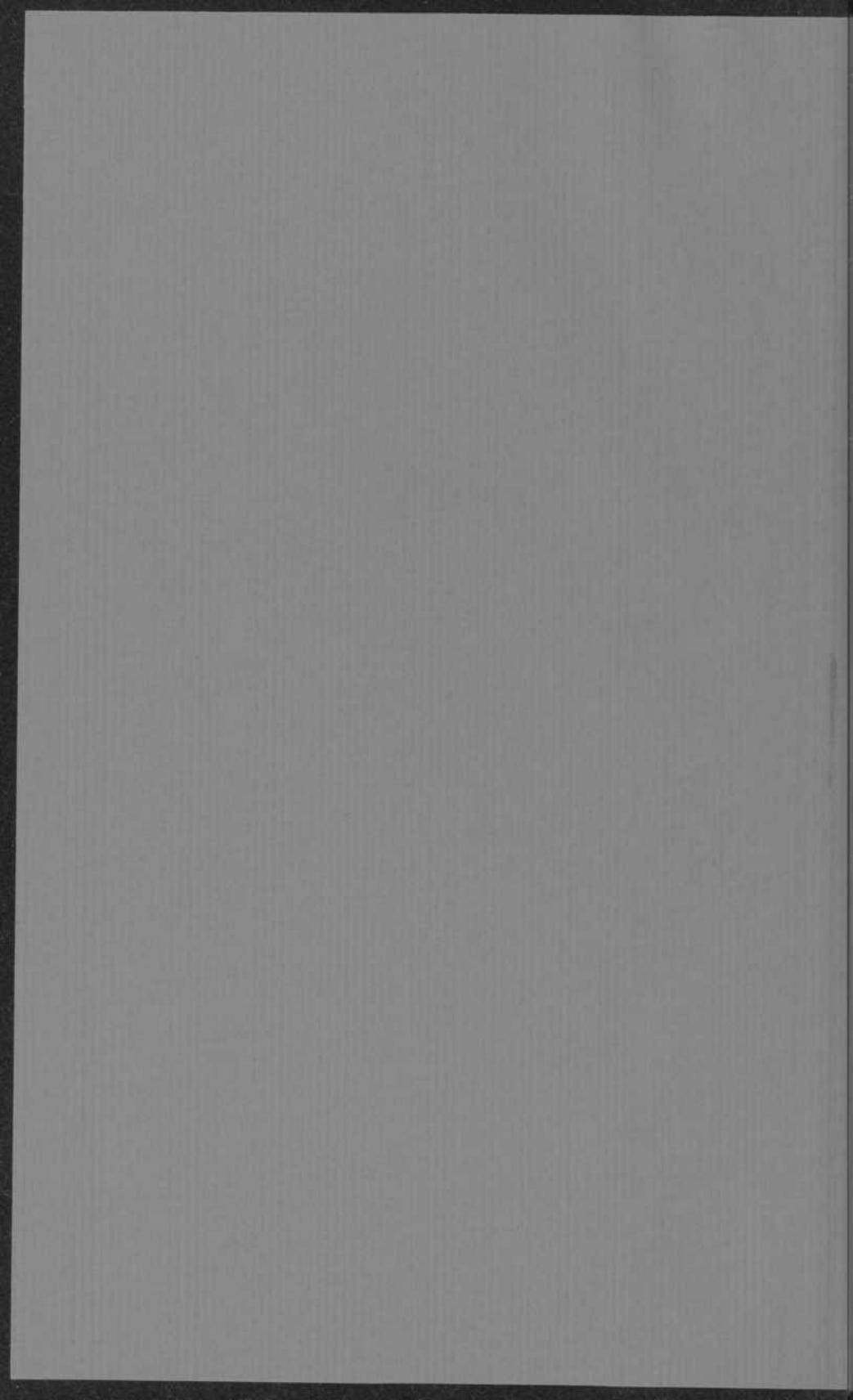
81gg
D23

RIJKSUNIVERSITEIT LEIDEN

0613 6605

Wawo nTana

AARDRIJKSKUNDIG LEESBOEK IN DE BARE'E-TAAL

DOOR

Dr. ALB. C. KRUYT

GEDRUKT TER
DRUKKERIJ M. WYT & ZONEN
ROTTERDAM.

84/2
L.S.B.

Wawo nTana

◆◆◆

AARDRIJKSKUNDIG LEESBOEK
IN DE BARE'E-TAAL

DOOR

Dr. ALB. C. KRUYT

Aug. 1916

DRUKKERIJ M. WYT & ZONEN
ROTTERDAM

A14983

89/1
50

WAWO NTANA.

1. Pontoe jangi kama'i ngojoe.

Ane koeto'o: pelindjakoe owi, koekita banoea tondo mokana, bara manotomo rajamoe? Manoro bare'epa da manoto, maka bare'e noeintjani posoearakoe, bara ri pebete ndeme, bara ri pajompo jangi. Ane mosoeara ri pebetenja jakoe, dopi mpo'oeki koepokana; mosoeara ri kasojoa, dopi mpo'oeki koepokaii. Ane koeto'o: Kandjo'oe ri banoeakoe, laoe ri lintjoekoe soera, tondo kanamoe, timakakoe; bara lioe² manoto rajamoe? Bare'epa wo'oe.

Sangadi koeto'o: tondo kasojoa, bara tondo pebetenja, nepa da manoto rajamoe. Pai ane ri pajompo jangi, wainde*i*tato'o? Ri pajompo jangi wailo'oe pai pajompo jangi waindekoe; bara anoe tondo tasi, bara tondo lore. Paikanja ntje'e podo manoto ri kita ri parenta Poso. Ane malempo boejoe kita rata ri tana Loewoe, bara sawia-wia to'o mpajompo jangi ri taoe se'e pai ri kita? Bare'e sawia,² maka ane kita manto'o: pajompo jangi waindekoe (tondo lore), panto'o nTo Loewoe: pajompo jangi wailo'oe (tondo tasi). Maka tasi ri taoe se'e ntaninja kare'enja pai tasi ri kita.

Ane pebete ndeme, bare'e tasaja, sangadi nakoelamoeti limoe wawo jangi, nepa bata rajata. Ntongo iowi bare'epa mokoempania, bare'e tasaja² pontoe mpebete ndeme ane djela kita ri lipoe ntaoe, maka powoemboe banoea wa'a ngkaita sangaja² naloeloe pelindja ndeme.

Mewali ane tato'o: ri tondo kasojoa, ri tondo pebetenja, manotomo raja ntaoe. Podo pajompo jangi bare'epa manoto. Sangadi tapapoto'omo, nepa manoto.

Ane tasoeara pebete ndeme, pajompo jangi tondo kaii

Oetara to'onja, tondo kana *Salatan* to'onja. Pebetenja se'e *Timoer* to'onja, kasojoa *Barat* to'onja. Da ndiimba aopo ngaja se'e, pai da nditoedjoemo pontoenja. Ane koeto'o: ngojoe se'i oengka ri *Oetara* kama'inja, toedjoemo kama'inja.

Ri ra banoea mposikola se'i, noendjaa sa'e anoe ri tondo *Oetara* kare'enja, ndjaa ri *Salatan*, ndjaa ri *Timoer*, ndjaa ri *Barat*? Pai banoea intjema anoe tondo *Salatan* banoea ntjikola se'i? Pai anoe ri *Timoer*, anoe ri *Barat* pai anoe ri *Oetara*? Ndiimba samba'a samba'a banoea ntaoe kasilipoe² mi, anoe mosori pai banoeami, pai da ndito'o wo'oe tondo mbe'i kare'enja.

Anoe pata ngaja kama'i ngojoe, mbe'i anoe tapobangke? Sangaja² pebete ndeme, maka ntje'e anoe manoto; ntje'e poe'oenja pai nakanoto wo'oe ngkasojonja pai pajompo jangi mpotimali.² Montjo, ri kita ewaintje'e kodjo, paikanja ane taoe mosoemomba ri tampanaoe, bara mantoebroe wawo ntana, sangaja² *Oetara* napobangke. Mewali ane mompaoe² wawo ntana kita, sangaja² *Oetara* tasoeara. Ane tarando wawo banoea mposikolata, bara wawo lipoeta, sangaja² *Oetara* tadika tondo ri wawo mbatoe oeki, bara karatasata.

Toendainja pai nakawase'e, maka re'e watoe sangaja ri ra ntana anoe bangke koeasanja. Koeasanja se'e, ane ndapapamosoeka laboe, sangaja² nano'o laboe setoe, ewa naposi. Pai ane tagereka laboe watoe setoe, koeasa mbatoe melimba ri laboe, panto'o Malajoe: besi barani. Ane ewa djaroe kabangke noe besi barani se'e pai tatoemboe ri tongonja, nakadago ngkatejoro²nja, lolo noe djaroe se'e sangaja² mantedjoe *Oetara*. Maoe bara wenoekateliko²nja, sangaja² *Oetara* natoedjoe noe lolonja ane rodomo. Mewali maoe bare'e takita pesoewoe ndeme, maoe ri kasawi ndeme, sangaja² manoto rajata kare'e *Oetara*, *Timoer*, *Barat*, *Salatan*, ane re'emo parewa setoe, padoma bara kompas to'onja.

Ndirandomo wawo mposikolami, medjanja, dopi mpo'oeki, poera² da ndidika.

Ndirando wo'oe wawo lipoemi, wa'a ndjaja, wa'a banoea
pai soma ntaoe. Mewali manotomo rajata lipoeta. Rapanja
jakoe motoenda ri banoea i mPasoele, koepeoasi ri komi
banoea i ngKapala, waimbe'i da pesonomi? Ane rapanja
ri Pendolo kare'eta da ewase'i pesonota: koeloeloe djaja
ri Barat rloe, sowa ri djaja bangke, koeloeloe, tondo
Salatan kandjo'oekoe, banoea anoe karadoea tondo kaii
ntje'emo banoea ngKapala. Se'i jakoe ri banoea i Goeroe
da lo'oe ri kolowo, waimbe'i da pelindjakoe? Maria ngka-
nimo kita melindja² ri ra lipoeta; sangkoedja banoea ndii-
mba ri ra lipoeta?

Sangkoedja imba ntaoe maroo-roo ri lipoeta? Ane rapanja
mempone kita ri woemboe banoea ngKapala, tana poera²
tongawa. Ndjaa takita tondo Oetara, tondo Barat, Timoer
pai Salatan?

2. Pewali noe Ngojo pai Rano.

Noendjaa anoe takita ri boejoe? Ngojo bangke, poili
noe oeë. Pai re'e wo'oe porato²nja. Sa'e rato bangke ri
tanata se'i, ewa rato ngKodina. Da koepakanotoka komi
gori mpewali ngojo ri boejoe pai pewali ndano.

Anoe mampare'e poera² setoe, sangaja² oedja. Ane
marombo oedja, moili oeë mampepali tana anoe laoeka.
Taporapaka djaja oeë ri ra lipoe. Ane moili oeë, pai ri
poilinja se'e narata tana majoesa, waimbe'i? Sangaja²
napakagonoe tana setoe, nakeni mpoili. Oengka ndjairia
magoelamo oeë, maka magonoeomo tana. Pai banja podo
tana nakeni mpoili. Rangi'i masiwoe pai anoe bose da
re'e wo'oe.

Ane narata ntjolontja tana mapeni, bara watoe bangke,
sangaja² natolilimi. Bare'emo da majoa poilinja, teliko² mo
mantolilimi anoe mapeni maria mbaka.

Ri pelindja ntjolontja se'e nakenimo tana; masae

matobamo wiwinja mongangesi, nakeni noe oeë tana matoba se'e.

Nakeni ngkasaenja bangkemo ngojo ri apa boejoe, nakae ntjolontja. Bare'e me'onto oeë rantani toedoe ri limbo, ri rano, ri tasi.

Da tapewoelemo limbo kodi ri soma, bara ri lipoe. Ane rodomo oeënja, manoro majoa mpodago wawonja; ntje'e pai naka bare'emo moili. Pai bara waimbe'i ndikita wiwinja? Laoe tandonja, laoe soeonja. Ane ndateka tana, napotando ntana, napotabingke; ane laoeka tana, naka'oewi noe oeë, mewali soeo. Bare'e ntaninja ranota; pai tasi ewantje'e se'e; oeë lene mpodago, paikanja tana bare'e sawia² kalenenja pai nakare'e ntjoeonja pai tandonja.

Pai da tapeolemo mpodago limbota anoe kodi. Ane otimo oeënja, takita ri oroenja loge: ane tajali loge, ndjaoe ripoe ngkadjoe pai iranja anoe oso; ri aranja wo'oe re'e rangi'i masiwoe, ri aranja wo'oe rangi'i bose pai watoe. Poera² loge pai rangi'i se'e nakeni noe oeë magoela; maka oengka ngkarodo noe oeë, katoedoenga ri limbo kodi, lioe² meratoemo anoe nakeni. Anoe manee, ewa watoe pai rangi'i bose, ntje'e meratoe rionja; nepa rangi'i masiwoe; nepa loge, maka ntje'e anoe manga'a. Mopatapi ngaja² se'e rl ra limbo.

Poili noe oeë ri rano ewaintje'e se'e, nakeni watoe, rangi'i pai lomboe. Katoedoe noe oeë ri rano, bare'emo maroso poilinja, meratoemo ri baba noe oeë anoe nakeni. Ntje'e pai naka maria rangi'i anoe ri baba oeë ri rano, anoe ri tasi, pai nakasore doeanga, ane mooere ri babanja. Masaemo kodjo, montjowoe nta'oemo panteo² wa'a ngkoroe oeë ri Poe'oe mBoto rangi'i pai tana, kobelaanja boekemo rano tondo Salatan, masae mewalimo rato bangke sei anoe to'onja rato ngKodina.

Kamontjo mpaoe se'e da ndikita ri koro oeë, anoe matoba² tabingkenja, maka ndjairia tongawa popatapi mbatoe, rangi'i pai tana, gori mpangkeni² ngkoroe oeë. Karia nda-

ngi'i pai naka bare'e maboko gaga rato ngKodina. Sangadi mosoe ri koro ngKodina maboko jaoe. Pai nakaboko ndjairia, maka bare'e naowe² ngkoro ngKodina mantjambori tananja ane mowo; pantjamborinja se'e, meratoe loge anoe nakeni noe oeë. Koro oeë poera² ane mowo, bangke reme taole wawo ntana naka'oewi loge anoe napoilika noe oeë ngkoronja.

Maria mbaka ri rato ngKodina anoe bare'e gana tananja nakeni oeë; mewali mobalamba, bare'e oti² oeë ndjairia, laromo pewalinja.

Paikanja banja podo ri wawo ntana kaoti noe oeë oedja, sa'e mentjisi ri tana. Ane narata wajaoe ri ra ntana, mopesambaka ndjairia. Paikanja bare'e naowe² mampepali djaja mpesoewoe, mentjisi wo'oe ri tana rantani mesoewoemo kodjo ri apa boejoe bara ri jombo; ntje'emo mata oeë to'onja.

Mata oeë se'e bare'e ronga oti ane poreme, maka bangke katepasambakanja ri ra ntana, kodi djaja mpesoewoenja, masae nepa oti. Oeë nDano sangaja² mentjisi ri ra ntana, maka ane bangkemo Rano, bare'e ntani lo'oeka pongkae ntaoe ri ra ntana, naratamo oeë. Ane be bangke Rano, lo'oeka nepa re'e oeë ndarata.

3. Rato ngKodina.

Maria koro oeë mangkeni rangi'i pai tana oengka ri boejoe poera², pai nakaboeke nDano tondo Salatan. Koronja anoe bangke mpodago Kodina to'onja, pai maria wo'oe ananja, meroentjoe riria. Tondo kaiinja Koro Bono, Koro Lamoesa, Koro Wajoera, Koro Boeroere, (maria wo'oe anoe masiwoe); tondo kananja: Koro Ntjaroso, Koro Majoa, Saloe Koewa, (pai maria anoe masiwoe).

Ane To Balandia, ana ngkoro oeë anoe tondo kana, nato'o tondo kaii. Ane kita, taimba wa'a ana ngkoro oeë

tongo mokoende. Lawi taoe toe'ata oengka ri sambali ntasi kama'inja.

To Balandia maimba ana ngkoro oeē ntongo moili; maka taoe toe'anja lawi oengka ri tana bangke kama'inja, mobaloengke ri tasi, naloeloe koro oeē moili.

Nepa re'e wo'oe Koro nTinelala pai Pandajora, Koro mPendolo, Koro Balamba, Koro nTamboli pai Koro Bo'e.

Koro oeē anoe bangke ntje'emo Kodina, maria kodjo rangi'i nakeni² santa'oe santa'oe, ntje'e pai nakare'e ntando ntana ri babanja, tando mPomoeaka to'onja. Bare'e ntaninja si'a, sangaja² rangi'i anoe nateo² ngKoro ngKodina. Ane mariamo rangi'i ri babanja, nalimba ngkoronja podjajanja tondo Barat sakodi. Pelimba² ngkoro oeē pai naka re'e teasaojo radoea bara tatogo babanja.

Pelindja ngKoro ngKodina pai Koro mPendolo bangke posisalanja. Koro mPendolo teliko² jaoe paikanja banja ewa koro ngKodina; ntje'e maria ngkani mewalili ri pontoe mpalainja. Poe'oenga pai naka wase'e, maka Koro ngKodina rato bangke nalempo, mewali bare'e maroso poilinja; kobelaanja sako tana majoesa maomponi pelindjanja, bare'e gana karosonja da mangagero tana setoe, dja natolilimi. Ntje'e pai nakaria kodjo ngkatewawawentjenja. Koro mPendolo ntaninja; poilinja oengka ri boejoe madjoli, bare'e nalempo rato bangke, mewali kadjoli mpoilinja se'e pai napangkoto mampajoa. Dja ane mapeni kodjo tana, bare'e da nagero, dja mewawentjemo se'e.

Taoe anoe mampeari rato ngKodina, To Lamoesa; sa'e To Poe'oe mBoto. Toempoe ntana kodjo To Lamoesa, paikanja bare'e gana taoe se'e da mampeari rato bangke. Masae² djela taoe oengka ri sambali boejoe nTakolekadjo, oengka mai Saloe Maoge.

Panto'o ntaoe se'e pai nakadjela nTo Saloe Maoge meari ri tana se'i, mantoendoegi To Lamoesa ri po'iwalinja. Roo nasoea nTo Saloe Maoge lipoe iwali, nepa

nawai noe mokole nTo Lamoesa tombonja tana ri rato ngKodina. Nato'o ntaoe sa'e: banja ewase'e, ma'i ngkalionja To Saloe Maoge; pintja narata nTo Lamoesa ndjaoemo.

Lipoe nTo Poe'oe mBoto anoe masae kodjo, Mekakore pai Marangka. Oengka ngkadjela ngKoempania, tepasambakamo To Poe'oe mBoto, alima lipoenja: Pendolo, Pandajora, Majoa, Bo'e pai Wajoera. Pompaoe nTo Poe'oe mBoto pai poedjoe ngkoro mbe'anja mosisala pai anoe nTo Pobare'e, maka ane ndato'o bare'e, taoe se'e nato'o are'e, sa'e ae'e. Poedjoe mbe'anja wo'oe bangke kasawianja pai poedjoe mbe'a ri Bada.

Poe'oe mposisalanja pai joenojenja, maka ntongo maroo-roo ri Saloe Maoge bare'e ntani mombemberata pai joenojenja ri Pebato, ri Lage, ri Onda'e, maka naojoti boejoe bangke Takolekadjoe pai Kamosoe Jangi. Kabare'e-njamo mombekoho pai joenojenja, sandjajanjambo kalo'oe basanja pai mosisala wo'oe ada mpopoedjoenja.

Ri boejoenja maria laboe narata, kobelaanja ntongo iowi maria laboe nakeni nTo Poe'oe mBoto, napobaloe ri taoe mosoe tasi, anoe bare'e kelaboe tananja. Oengka ngkadjela ngKoempania mariamo laboe nakeni² ngkapala, bare'emo lo'oe taoe mangkae laboe, dja naoli.

Sangaja anoe maria ri rato ngKodina: tabaro, maka madojo taoe toewoe riae mampomoeja. Ane bare'e ntani mewali pae, re'e dja tabaro ndakoni.

Sangaja anoe maria ri oentoe ngKodina, ntje'e soga. Teroea ndeme pangkojo ntaoe soga nepa toedoe ri wiwi ngKodina, oengka ndjairia napoilika rata ri Tentena. Oengka ndjairia nakojo wo'oe rata ri winanga mPoso.

To Lamoesa tondo Timoer kare'enja. Kadjela ngKoempania, radoea lipoenja. Anoe bangke²: Pantjawoe Enoe pai Tando ngKasa to'onja, paikanja wawase'i tepasambakamo ri lipoe Koro Bono.

Ntongo bare'epa djela Koempania, mepoeëmo taoe poera²

ri Datoe ri Loewoe. Mokole ri Lamoesa anoe napotongko i Datoe, Karadja to'o noe lantinja. Pepoeë ntaoe ri Poso poera² ndapasambaka ri Karadja ri Lamoesa, ntje'e mamparata ri Wotoe, Wotoe mamparata ri Palopo.

Ane djela soero i Datoe, podo ri rato ngKodina oengkanja; teasaojo ri baba mPendolo karoo-roonja, teasaojo ri Landea nDopo, mampemosoeki Karadja. Nepa napokaoe i Mokole ri Lamoesa taoe da manto'oka taoe poera² da ma'i mepoeë. Pepoeë se'e wea, baroe pai manoe; nepa re'e wo'oe panggere, baloekari pai inodo.

Podo To Onda'e pai To Lage anoe mampepoeëka taoe. Poesa sio nta'oe nawawa taoe; koro nTo Onda'emo se'e lo'oe mawawa, paikanja napojoenoe nTo Lamoesa. Poe'oenja pai naposisala mpepoeë ntaoe setoe, maka ntongo taoe toewoe rloe meewa To Onda'e pai To Lage ri poeënja i Datoe. Ma'i i Datoe mampo'iwalika palilinja, mapari naepe ntaoe, bare'emo nakoto. Oengka ndjairia nagombo taoe samba'a, nawawa lioe² ri Palopo. Kabare'enja me'onto² ri lipoe ntaoe, dja lioe² ri Datoe, pai ndapampoto'omo djaja mpepoeë setoe: monangoe boeadja. Pe'oeroe ntaoe setoe ri Datoe, pai nakadago moeni ntana pai oeë, paikanja oengka ndjairia sangaja² taoe napepoeëka.

4. Rano.

Rato ngKodina anoe roomo tapaoe, ri tondo Salatan Rano bangke kare'enja. Ane simbadjoe kita mompaoe, podo Rano tato'o; paikanja maria rano ri tanata se'i, mewali nakanoto ndaja nTo Manado bara To Balandapapotomo: Rano Poso (sa'e manto'o Rano Dongi). Ane rapanja ndaowosi poera² tandonja anoe masiwoe, da mogopamo lio nDano; dja kabininja pai karatenja mosisala. Karatenja 34 K.M., kabininja ri pontoe nTaipa 12 K.M., ri pontoe nTolambo 7 K.M.

Wiwi nDano sa'e tindo kodjo, sa'e morato wiwinja. Boejoe anoe ma'ai katindonja tondo Timoer ri ojo lipoe Tolambo pai Tala; tondo Barat ri ojo lipoe Binowoi pai Taipa. Rato anoe bangke sakodi, samba'a rato ngKodina poeramo tapaoe, samba'a wo'oe rato mPandjo, samba'a rato ngKaia; nepa re'e wo'oe rato bangke tondo Oetara, to'onja rato Boejoe mPondoli; nepa re'e wo'oe rato Dongi.

Poera² tana anoe ri sori Dongi tongo iowi nasambori ntasi; ntje'e pai naka ria ngaja narata ntaoe ri wawo boejoe, anoe ri tasi kare'enja. Bare'epa maria nta'oe re'e dja jokoe bangke narata ntaoe ri Langgadopi. Karoso noe apoe anoe ri ra ntana, anoe mangalengko wawonja teasaojo pai naka teangkataka mbawo lino; sangaja wo'oe mena'oe tasi pai nakangaoe ntana. Oengka ndjairia maombomo tana kare'e nDano; masae³ boekemo oeë, maka maria koro oeë anoe mampolika oeënja ri Rano.

Anoe ri tondo Salatan roomo taimba. Anoe tondo Barat: Koro mPandjo. Koro mPandjo se'e radoea panganja: Powanoea pai Limba Ata, anoe momberoentjoe nepa toedoe ri Rano. Nepa re'e wo'oe Koro nTaipa, Owini, Ampoe-ampoe pai Kaia. Koro ngKaia se'e radoea wo'oe panganja momberoentjoe: Koro ngKamba pai Koro ngKoeo. Oengka ndjairia re'e wo'oe Koro nToinasa, anoe radoea wo'oe panganja: Koro Lemo pai Koro mPowatoea. Nepa re'e wo'oe Koro nTokeimboe; maoe bemo taimba koro oeë anoe masiwoe.

Koro nTokeimboe pai napaintjani ntaoe poera² to'onja, maka ndjairia wobo ndjaja ndeki Bada.

Ri tondo Oetara Rano bare'e re'e koronja anoe bangke, wa'anja koro Oeë Bangke, pai koro nTadantji. Ri tondo Timoer maria koronja anoe kodi; sa'e to'onja: Dongkala, Kamaja, Peodja, Sapa, Tala, Oeë Kawa; nepa re'e anoe bangke sakodi: Koro nTolambo, Koro nTindoli, pai Koro nTokilo.

Paikanja banja podo koronja se'e kama'i oeë anoe ma-

ngabangani Rano: maria wo'oe mata oeë anoe ri oroe nDano, bare'e tongawa ri taoe.

Maria kodjo oeë tepasambaka pai nakaboeke nDano, maka majomboe kodjo. Tondo Salatan gori ngkajomboenja 260 M.; tondo oetara 440 M., kalo'oekanja. Ane maria oeë ri kapooedjanja, manai Rano, mesampo oeë ri wiwinja sa'e, pai naka maria limbonja. Ane masae kaporemenja teosoe Rano, membajo²mo rangi'i ri wiwinja. Ntje'emo pai naka re'e binangkari pai boeloenga. Gori ngkabangkenja pai kakodinja 1½ Meter. Gori ngkabangkenja tongawa ri roka anoe ri tabingke, maka laoe tanda²nja gori mpe-mpone oeë.

Ane bangke Rano, bangke wo'oe Dongi anoe ri tondo Timoer Laoet. Ndjairia wo'oe pesoewoe noe oeë nDano anoe napoiliki ngkoro mPoso, paikanja ane nalioemo Dongi, re'e boejoe naworo, kobelaanja maria watoe bose ndjairia, Walili mBanga to'onja. Kanaposonja boejoe naworo setoe pai nakare'e nto'onja Poso.

Maria wo'oe tando ntana ri Rano, paikanja bare'e ntani bangke jowenja da ndaimbasi. Sa'e anoe bangke: T. nTadantji, T. Oedoena, (Pada Marari), T. Doemalanga, T. Sawadjane, T. Bantjea, T. Koelai, T. mPomoeaka, T. nTolambo, T. mPanti, T. nTangkadowo, T. nTala, pai T. Bone. Taoe ane modoeanga ri Rano naintjanimo to'o ngoedjoe ntana poera².

Teasaojo madja'a kodjo Rano, bangke roponja, napere noe ngojoe marimbo. Radoea ngaja ngojoe anoe marimbo rata² ri Rano. Sangaja Dongi to'onja, oengka ri Dongi, ri Oetara kama'inja. Ntje'e madoedoe pesoewoenja ri woeja Desember rata² ri woeja Joeni. Oengka ndjairia nasawanimo nTando ngKasa, maka oengka ri Salatan (kare'e nTando-
ngKasa) kama'inja. Woengka eo toewoe ngojoe marimbo se'i tinti 10 mowoero; ane laokamo reme mate moeni; paikanja teasaojo nawengi²ka, pagonja Tando ngKasa.

Kadja'anja wo'oe, soeboe ri boejoe bangke anoe ri wiwi nDano ngojoe se'e; kasoeboenja se'e, mosompo mpewalili ri wawo nDano; ntje'emo anoe mampare'e ropo, kobelaanja sawi ri doeangata oeë, maoe madago kodjo pelindjanja pai pogoelingi ntaoe. Ane mowoero re'e wo'oe ngojoe, pai bare'e marimbo ntje'e, oengka ri Timoer bara oengka ri Barat kama'inja, ngojoe mosompo to'onja.

Tongo bare'epa taintjani maria ngaja, maeka raja ntaoe mangkelo ngojoe bangke. Maka ane nato'o tasi, sawani ndano, baoe sawani booe, lajagi sawani ntjomba, sangaja² da mewali ngojoe bangke panto'onja. Bare'e wo'oe nato'o mosomba, sangaja² mopanawara.

Bare'e ntani maria ngaja baoe ri Rano, wa'anja booe, boengoe, kosa, bontinge, la'inge (karoea nto'onja: tantjendewera), masapi, lamale pai woeriri maria ngaja.

Ngaja² kalo'e ntaoe mantima wa'a baoe se'e: sa'e napeka, sa'e nawoewoe, sa'e na'inantjo, sa'e nawaja (ane masapi), sa'e nasarompo, sa'e nasango. Ri tana anoe maria limbonja, saroe² wo'oe pantima ntaoe booe, maka madago panta'a woewoe. Paikanja tana anoe bare'e maria limbonja, wa'anja ndapowiaka inantjo, naka tepasambaka booe ndjairia.

Tontji bare'e wo'oe maria ngaja ri Rano: podo panangkoe, pai solintjinga, joenoe ntiti; nepa re'e palandoe, kando, pai koa'a.

Maria wo'oe garanggo ri Rano. Sa'e garanggo aopo karamanja, sa'e alima. Panto'o ntaoe: anoe alima karamanja ntje'e moeli ntaoe: si'a anoe ndapongkai; paikanja podo bolingoni setoe.

Maria laolita ntaoe anoe ndapaoe² ri Rano. Laoe ri Tando mBoeko watoe bangke radoea, Watoe ngKaade-ade to'onja. Panto'o ntaoe: Watoe setoe anoe mangaworo koro mPoso, pai nakare'e ndjaja mpoiilinja. Samba'a joenoe mbatoe se'e bare'emo sawi ri Rano, mosoe ri Posea ngKoa'a kare'enja.

Ri Soeo mBoeko kare'e mbajaoe bangke. Sangkani ndjo'oemo taoe radoea meraoepa. Laoero nakeni, nataka ri wobo mbajaoe, boi lingoe rajañja mewalili. Paikanja nakoni noe apoe laoero setoe, kobelaanja bare'emo djadji ndakodowaka, dja nano'o²; da mewalili, bare'emo manoro djaja. Jabi samboeja katejoro³ ntaoe setoe ri ra ntana, nepa nakita ntjamba'a ma'i reme sakodi ri tana meilo². Nakae², mesoewoe moeni ri wawo ntana. Samba'a taoe setoe lioe² moënde pai nakamate; samba'anja lioe² jore pai naka-toewoe. Ri Tambarana ntano pesoewoe ntaoe setoe. Kasae ngkaroo-roonja ri ra ntana, sako basanja bare'emo majoa, maka nato'o: aoepa, aoepi, ãamoe aoni, posokinja: raoepa kaoepi, maramoe kakoni.

Ndjaoe ri pesoewoe ngkoror mPoso ri Rano kare'e mbatooe bangke ri ra oeë, Doewangko to'onja. Gori laolita ntaoe toewoe riae, tongo iowi laoe lipoe bangke, Doewangko to'onja, Sangkani ndjaoe we'a mondjaoe ri ra banoeanja. Manawoe idjaoenja ri tana, napokaoe nggaroe da ndjo'oe mantima. Ntje'e napontjoeroeka, maka woengka eo bare'e madago nggaroe da napokaoe ntaoe. Maombomo tana, mewali rano, wa'a banoea mewali watoe.

Ewantje'e se'e laolita ntaoe manto'o watoe anoe ri Tando Bantjea: sangaja² lobo manawoe ri Rano, mewali watoe.

Pada Marari re'e wo'oe toentoenja. Tongo iowi ndjaoe lipoe ri Tando Oedoena. Djela To Longkea samba'a ma'i oengka ri sambote nDano, rajañja da mamporongo To Oedoena. Maria paoe mbe'a setoe, nato'o: Sangadi noe-pakoroka jakoe djamaa, sandeme dja karoonja, nepa koepolangkai siko. Mewali kodjo napakoroka djamaa, sandeme pai sambengi roomo. Oengka ndjairia nato'o: Sangadi noetomboeka jakoe oeë nDano ri toroe, pai ri Pada Marari da podjajamoe, nepa koepokono mampolangkai siko. Montjo taoe setoe natima oeë ri toroe; kagasinja mandake ri woto ri Pada Marari, bare'e kodjo poera oeë sawimo ri we'a.

Paikanja toeama setoe napapainoekamoe mbe'a oeē oela pai naka mate. Nadongemo ndja'inja To Longkea kamate joenoenja, pai naka ma'imo mampo'iwalika To Oedoena.

Ndjaoe ri Tando Doemalanga watoe samba'a, to'onja Poeē Goti. Panto'o laolita: watoe setoe we'a, anoe lo'oe marioe ananja, dja roo naosoe topinja, mewalimo watoe. Anoe napontjoeroeka, pantjapoena paoe ntaoe toe'anja, manto'oka si'a: Ne'e noerioe anamoe.

Ri Tando Doeloomai panto'o ntaoe kare'e mbatoe molanto; to randa oeē si'a paikanja watoe lionja. Panto'o laolita: tongo iowi moadjo² watoe setoe ri ojo Doeloomai pai Pada Marari, paikanja wawase'i rodomo.

Mosoe ri lipoe Peoera kare'e mBatoe Baoela, lionja ewa baoela mojokoe, bare'e re'e wo'onja. Panto'o laolita: baoela i Lasaeo si'a. Lasaeo se'e taoe manoeroe, kama'inja oengka ri jangi, melamba ri baoela. Baoelamo se'e anoe oejoe ngkare'e baoela ri tanata se'i. Nasajoe i Lasaeo baoelanja, ware le'enja. Wo'o baoela setoe tetende, toedoe ri Bada. Ntje'e pai naka maria baoela ri Bada. Koronja marooroo ri Rano, mewali watoe. Pa'anja sambali toedoe ri Takolekadjoe.

Gori laolita ntaoe toewoe riae, sangaja³ ri Rano poe'oe ngkare'e nTo Pobare'e, maka ri tondo Oetara Rano kare'e lipoe Pamona. Nato'o laolita: ri Pamona lipoe ntaoe toewoe riae, maria kodjo taoe tepasambaka ndjairia. Ri Pamona se'e kare'e Datoe nTo Pobare'e. Kabangke ngkatoewoenja pai karia ntaoenja panto'o laolita: podo oeta ngkosa napoinaoe woengka eo, podo oeē mamongo nainoe².

Bara waimbe'i pai nakageromo mPamona se'e, bare'emo manoto. Re'e taoe toe'a sa'e manto'o: Ma'i To Wotoe mampo'iwalika To Pobare'e, Datoenja natawani, nakeni ri Loewoe. Oengka ndjairia mepoeēmo taoe ri Loewoe. Sa'e wo'oe nato'o: Ana i Datoe se'e ri Waiboenta palainja, kobelaanja ndapomokolemo ndjairia. Ntje'e pai naepoeē

ntaoe se'e ri Waiboenta, ewa To Palande pai To Bantjea.

Palai noe Datoe ri Pamiona, mogombo wa'a ntaoe toe'a nato'o: Bare'emo re'e jowenja maroo-roo ri Rano; moroeana teseboemo kita. Natima ntaoe watoe, napomoeja: Anoe malai ri Onda'e re'e; anoe malai ri Lage re'e; anoe malai ri Saloe Maoge re'e. Taoe anoe malai ri Saloe Maoge se'e mewalili moeni ri poerinja; ntje'emo se'e To Poe'oe mBoto, anoe roomo tapaoe.

Wawase'e taoe anoe maroo-roo mosoe ri Rano, bare'e ntani maria. Tondo Oetara pai Timoer kare'e nTo Wingke mPoso, rata² ri Sapa; maria lipoenja owi; (sa'e Posoenga, Langgadopi, Towale, Tando Bone, Peoera). Lipoe kare'e mokolenja ri Towale. Mewali ane lo'oe To Wingke mPoso mepoeë ri Loewoe, sangaja² ri Towale katepasambaka mpepoeënja. Mokole ri Towale anoe masongka taoe da mawawa ndeki Lamoesa. Wawase'e tepasambakamo taoe setoe ri Tentena, ri Rato Dena, ri Peoera, sa'e wo'oe ri Boejoe mPondoli.

Pai nakare'e Boejoe mPondoli anoe tondo Oetara Rano, maka tongo iowi madoedoe kodjo To Bada ma'i ri Rano, maloeloe djaja anoe toedoe ri Tokeimboe. Ma'ai kodjo pegiwoenja, potengko batoenja. Masae² maroo-roo taoe setoe, molipoe ri Boejoe mPondoli pai ri Wo'o nTotole. Madago² To Rano pai To Bada, momboporongoka, mogalomo To Bada pai To Wingke mPoso. Ri Tentena pai ri Boejoe mPondoli bangke polida ntaoe, maka bangke wo'oe rato; pai sakodi ngkadago taoe setoe molida, maka maria mba'a, pai bare'emo wo'oe sabangke joponja.

Tondo Timoer Rano re'e dja taoe, sa'e To Wisa to'onja, sa'e To Longkea, sa'e To Boejoe. Lipoenja owi sa'e: Lala mBatoe, Biore, Penggoli, Kandela. Wawase'e tepasambakamo taoe setoe, lipoenja ri wiwi nDano poera²: Tala, Tolambo, Tindoli, pai samba'a wo'oe lawa sakodi oengka ri Rano, Tokilo to'onja. Ri Tokilo se'e mogalomo taoe setoe pai To Palande, To Lamoesa.

Tondo Barat Rano kare'e nTo Bantjea. Lipoenja owi ri Rato mpandjo pai Rato ngKaia; paikanja kadja'a nTo Bada, pai naka re'e wo'oe lipoenja ri boejoe, samba'a ri Bantjea, samba'a ri Tando Gontara. Wawase'e tepasambakamo ri Binowoi pai ri Taipa.

Ane ndaimba taoe poera² anoe maroo-roo ri golili nDano, gori mpaimbata wa'a lipoe roo, re'e te 6000 taoe, moromoe pai ananggodi.

Ri sape² Rano bare'e ntani maria ngaja anoe madago ndapobaloe; maka da mantima laoero bara soga, sangaja² lawa kandjo'oe ntaoe nepa re'e. Wa'anja ri Boejoe mPondoli maria pae anoe napobaloe ntaoe santa'oe santa'oe.

Sangaja wo'oe anoe maria ri Rano: lagiwa. Bare'epa masae gaga karoo-roo noe lagiwa ri tana se'i; re'emo te 70, 80 nta'oe. Poe'oe ngkama'i lagiwa oengka ri Todjo; bara nakeni nTo Boegi ndjairia, maka lawi sondo lagiwa ri tana nTo Boegi. Sa'e meloeloe ri baoela, pai naka ronga teseboe ri wawo ntana. Pagonja ri pada kare'e lagiwa maria kodjo. Ane dja ndaasoeki, bara ndateko, bare'e da ronga pongoli.

5. Djaja ngKoro mPoso.

Oengka ri pesoewoe ngKoro mPoso ri Rano, bare'e ntani majomboe, paikanja mabini. Ri pontoe noe lipoe Tentena ndjaoe rano kodi, Dongi to'onja; ane poreme bare'emo maria oeënja. Oengka ndjairia rata ri Walili mBanga; ndjairia naworomo ngKoro mPoso boejoe anoe mantolilimi Rano. Ane rapanja bare'e naworo boejoe setoe, mempone kodjo Rano, poera² tana ri kare'e nTentena pai Rato Dena da naka'oewimo nDano.

Oengka mpesoewoenja ri Rano rata ri pontoe Batoe Nontjoe bare'e ntani mowera Koro mPoso, maka lene² sakodi wawo ntana anoe napoili, podo boengkoe ntana

maria; anoe malodjo sangaja² watoe roka pewalinja, anoe bare'e malodjo ntje'e watoe malori pewalinja.

Mosoe ri Walili mBanga re'e ana oeë samba'a meroentjoe ri Koro mPoso tondo Timoer, Wimbi to'onja. Koro mBimbi ri tana Onda'e matanja, tatogo panganja anoe bangke, to'onja: Leboni, Djonga pai Bentjoejoe. Mosoe ri Rato Dena re'e wo'oe panganja samba'a Makilaja to'onja.

Bare'e lawa oengka ri jondo ri Wimbi ndjaoe pongkoe ntana samba'a, Tamengkoe mBaloegai to'onja. Panto'o ntaoe toe'a: Kama'i i Lasaeo, taoe manoeroe, oengka ri wawo jangi, napowe'amo To Rano samba'a, to'onja i Roemongi. Masae² re'emo ananja. Paikanja sandeme malosemo raja i Lasaeo, mampokalose ta'i ananja; mewali mempone si'a ri wajaa mbaloegai, raja da mewalili ri jangi, maka oengka ndatiria kama'inja. Naloeloe i nDoemongi langkainja. Paikanja sawimo i Lasaeo ri jangi, natompo wajaa mbaloegai, manawoe wajaa pai we'anja, mewalimo watoe.

Nato'o ntaoe sa'e: ana i Lasaeo ndjo'oe ri Waiboenta ri tana Loewoe, napomokole ntaoe ndjairia; sa'e manto'o: natawani nTo Wotoe ri po'iwalinja pai To Pamona. Sako to'o noe ana i Lasaeo se'e be manoro; sa'e manto'o i Toewoe nTjolo: sa'e manto'o i Dori to'onja.

Ri ojo Rato Dena pai Batoe Nontjoe bare'e maria ana oeë meroentjoe ri Koro mPoso, podo oeë kodi, ewa: Koro Bomba, Koro mPoroe, Koro nTalojo, Koro Rarena, poera² koro oeë setoe malempo djaja bangke. Wawase'e podo radoea lipoe ntaoe ndjairia, Oeë Saodjo pai Batoe Nontjoe; paikanja tongo i owi, maria lipoe. To Wingke mPoso toempoe ntana poera² se'e. Sa'e da koeimbaka komi: laoe Poloë ngGongi anoe naoengkoe nTo Napoe; nakira² taoe ri bente pai napale'o. Pokira²nja se'e anoe mewali poe'oe mpo'iwali nTo Onda'e pai To Napoe; g nta'oe kasaenja (nepa ndatoentoe ri poeri).

Laoe wo'oe waka noe lipoe Pajapi. To Pajapi se'e poea

bare'e naowe² nTo Dongi mampo'iwalika; masae² bare'emo nakoto ri To Dongi, malai mosantja² ri wiwi mbana anoe ri sambote mPoena, rantani rodomo mosoe ri tasi. (Dandatoentoe wo'oe ri poeri).

Ndjaoe wo'oe Wawo Mowoemboe, mosoe ri Batoe Nontjoe, paikanja ri sambote mPoso. Mowoemboe se'e lipoe ngkai nTo Wingke mPoso pai To Pebato. Ntje'e pai napanto'o ntaoe se'e: To Mowoemboe anoe mampeari tana ri jae mPoso mpotimali².

Rata ri pontoe Batoe Nontjoe tewaenggomo Koro mPoso tondo Barat, paikanja djaja bangke majoamo ri Timoer Laoet, nalioenakamo lipoe ri Sangira. Mosoe ri lipoe Koekoe, nepa mombetango wo'oe djaja bangke pai Koro mPoso, kateliko ngKoro mPoso anoe bangke kodjo, ri pagolinja lipoe Mara'ajo.

Oengka mpoili ngKoro mPoso ri Batoe Nontjoe maria kodjo poroemoekoenna, bare'emo madago ndadoeangani, rantani djela ri Mando'oe, naporiwawo sakodi ngKoro Roemoeroe. Ri Batoe Nontjoe Koro mPoso 450 M. oengka ri wawo ntasi pelindjanja; ri Mando'oe podo 70 M., mewali bangke kodjo pobaloengkenja pai naka ria mberanja pai poroemoekoenna.

Ana oeë ri jaenja se'e paka masiwoe; karianja oti ane masae kaporemenja, ewa Koro Bangka, Koro Linobo, Koro nTjopoe, Oeë nTea tondo Timoer; Koro Moraoa pai Koro Enoe tondo Barat. Wa'anja Koro Moraoa anoe bangke sakodi.

Roomo ndato'o djaja bangke majoamo ri Timoer Laoet rata ri Koekoe. Paikanja oengka ri Batoe Nontjoe re'e djaja sampanga maloeloe wiwi ngKoro mPoso, djela ri Mara'ajo. Lipoe se'e lipoe nTo Pebato. Mosoe ri Mara'ajo waka lipoe Wawo mPebato pai Tamoengkoe, lipoe ntoi'a nTo Pebato. Samba'a lipoenja anoe masae mpodago Waroë to'ona ri sambote mPoso tondo Barat. Wa'anja Mara'ajo

lipoe nTo Pebato ri sambote mPoso tondo Timoer. Oengka ndjairia tepilesaka djaja ndekoe ri Timoer Laoet, naloeloe djaja ngKoro mPoso. Djela ri Tamontjo, mowote ri sambote, maka ndjaoe jondo.

Paikanja nepa riae tapaoe tana nTo Pebato. Taloeloemo riae djaja bangke anoe ri Koekoe.

Lipoe ri Koekoe ri jombo kare'enja, Rato ngKoekoe to'ona, sape⁸ boejoe. Ane taloemboe boejoe tondo Barat, da toedoe ri Koro mPoso; ane taloemboe boejoe tondo Timoer, da toedoe kita ri Koro nTomasa. Ri Koekoe maria djaja tepasambaka; re'e djaja ndjo'oe ri Pebato, samba'a oengka mai Rano, samba'a oengka mai Onda'e, samba'a wo'oe ndjo'oe ri Pandiri.

Wa'anja kapari ntana se'e bare'e maria oeënja. Re'e jaoe koro oeë kodi, dja ronga oti, paikanja re'e mata oeë anoe madago kodjo, bare'e oti oeënja, maoe masae kaporemenga.

Oengka ri Koekoe ndjo'oe djaja bangke ri Oetara, naloeloe boejoe anoe maga'a Koro mPoso pai Koro nTomasa. Dja boejoe² naloeloe ndjaja, ntje'e pai naka bare'e mandake, mobaloengke; pintja mobaloengke ane mebia taoe ri lipoe Imboe, anoe ri wingke nTomasa. Mosoemo ri lipoe Pandiri mobaloengke wo'oe djaja bangke, maka Pandiri se'e ri wiwi nTomasa kare'enja.

Lipoe Imboe pai Pandiri banja podo To Wingke mPoso mampeari, maka oengka ngkadjela ngKoempmania To Lage wo'oe meari ndjairia. Mosoe ri lipoe Pandiri pokasimboenjoe ngKoro nTomasa pai Koro mPoso. Koro nTomasa se'e bangke paikanja ntje'e da ndapaoe naini.

Oengka ri Pandiri wo'oe wailo'oe bare'e bangke poojo ndjaja pai Koro mPoso, molioe ri Watoe Awoe, Tagoloe, Oeë nTaripa, Maliwoeko, Sajo, rantani djela ri lipoe Poso anoe ri wiwi ntasi kare'enja. Poera² lipoe se'e napearri nTo Lage pai To Kadomboekoe.

Oengka ri Pandiri ri rato kandjo'oe ndjaja bangke,

wa'anja podo boejoe kodi samba'a nalembo, Komboeno to'onja, ri sambali Maliwoeko. Karatonja se'e pai naka madago ndadoeangani Koro mPoso, paikanja ma'ai wo'oe katelikonja. Ane sambote se'i, wa'anja Koro Watoe Awoe, Oeë nTariqa, Maliwoeko, Rano Nontjoe, Sajo, ana ngKoro mPoso bangke sakodi; ri sambote tondo Barat, Koro Roemoeroe, Torono, Tamboealo, Oeë ngKagila ananja.

Lipoe ri Poso bangke, pai maria ngaja taoe tepasambaka ndjairia. Lao Kampoeng Minahasa, laoe Kampoeng Poso, laoe Kampoeng Parigi, laoe Kampoeng Besoa (ri sambote mPoso). Ri Poso wo'oe kare'e nToea Petoro (Controleur) anoe mangkekeni taoe poera² anoe ndaimba roo; laoe wo'oe peari ntjoerodado pai wa'a ntadoelakonja. Ane mowote ri Koro mPoso, sangaja² mesawi ri tambangan, maka bangke gaga baba mPoso, bare'e madago ndajondoni.

Tasi kalaoe lipoe Poso banja tasi bangke, podo soeonja, Soeo nTomini (ane basa Balanda: Tomini-bocht) to'onja. Radoea minggoe sangkani djela kapala oengka mai Gorontalo mangkeni baloe², mantima laoero, soga, pela baoela, pela lagiwa, panggere pai kajoekoe mangaoe; tepasambaka ri Poso poera² maka ndjairia kare'e nto podaga, topobaloe², To Ara sa'e, To Sina sa'e, To Manado sa'e.

Oengka ri Pandiri rata ri wiwi ntasi mariamo kajoekoe napomoeja ntaoe, maka tana anoe mosoe ri tasi, napokono ngkajoekoe. Ane ndateka sakodi boejoe, mewali jaoe kajoekoe, paikanja bare'e maria lananja, kobelaanja be bangke olinja ane ndapobaloe. Ntanoka kajoekoe anoe napomasoegi ntaoe ri wiwi ntasi; anoe da napomasoegi ntaoe ri lore raneonja, sangaja² kopi.

Se'i da tapaoemo tana nTo Pebato anoe ri sambote mPoso tondo Barat kare'enja. Poeramo tadonge oejoe ngkare'e nTo Pebato sangaja² ri Wawo mPebato, anoe ri sambote mPoso tondo Timoer kare'enja; paikanja bare'e

masae mowote To Pebato maroo-roo ri sambote sindjaoe. Tana nTo Pebato se'e ri ojo ngKoro mPoso pai Koro mPoena kare'enja; ma'ai gaga kakeboejoenja, kobelaanja bare'e mewali taoe molida, maka bare'e re'e tana anoe lene, wa'anja mosoe ri tasi, ri baba mPoena. Samba'a boejoe anoe mongkodo,² anoe bare'e nalempo ngkoro oeë, ntje'e Pa'a mPosoe to'onja. Tongo bare'epa napasambaka ngKoempania taoe ri lipoe bangke, maria lipoe nTo Pebato ri Pa'a mPosoe, ewa Waroë, Pa'a Rinoea, Labongia, Petiro Ada, Sawi Mojokoe, Mo'api, Jajaki. Wawase'e tepasambakamo taoe setoe ri lipoe aono: Banano, Po'entjoe, Malitoe, Kasigoentjoe, Oeë Saatoe pai Sanio. Karia nTo Pebato moromoe we'a pai ananggodi mosoe 4200 taoe.

Saga'a tana nTo Pebato se'e tongo i ówi naapeari nTo Pajapi. To Pajapi se'e mobaria basanja, rroe²nja ri Rato Wimbi polipoenja. Ndairia napamppo'iwalika nTo Lage, rantani malai maroo-roo ri tana nTo Pebato anoe mosoe ri tasi. Pai nakapaja nTo Pajapi se'e, maka bare'e naowe² mombenawoesaka, kobelaanja opimo taoe setoe, naopisaka nTo Parigi pai To Napoe. Saga'a taoe setoe malai ri tana nTo Mene, saga'a maroo-roo ri Tawaelia, saga'a ndjaoedja ri Tambarana.

To Pebato pai napampearimo tana nTo Pajapi, nato'o: Nawai nTo Pajapi tombo mpanga'e. Mokole ri Nakota Angga metoende ri To Pebato da ndjo'oe mampo'iwalika To Pada. Mewalilimo To Pebato oengka ri Pada, nepa nato'o i mokole nTo Pajapi: Noendjaa da koewaika komi saromi (lengemi)? da koewai taoe, paikanja da mate; da koewai ajapa, paikanja da poera; moroeana da koewai tana ri ojo mPoena pai Poso.

Koro mPoena tida ntana nTo Pebato tondo Barat. Tongo bare'epa djela Koempania, bare'e nawai nTo Napoe To Pebato maroo-roo ri sambote mPoena, maka nato'o tananja.

Koro mPoena mosoe ri Bada oentoenja. Ana ngKoro mPoena tondo Timoer bare'e maria, bare'e wo'oe bangke.

Sa'e to'onja: Balase, Lalere, Pempo'awa pai Koro Moko. Ananja tondo Barat maria anoe bangke, sangaja² matanja ri wana bangke tondo Barat. Sa'e to'onja: Karoeoe,² Maspoe, Ampoe-Ampoe, Pasodo, Pinale, Tongkararoe, Mao, Saatoe pai Sawaka. Nepa re'e wo'oe koro oeë samba'a ri tana nTo Pebato, anoe lioe² ri tasi peroentjoenja, Koro Mapane.

Wana anoe tondo Barat ndateka kodjo boejoenja, jabi 2000 M. oengka ri wawo ntasi. Samba'a boejoe Tiloë to'onja, samba'a Towingkeli, samba'a Tineba. Wana se'e kare'e laoero maria; maria taoe mantima, nepa napoilikia ri Koro mPoena. Nato'o soga wo'oe laoe, paikanja bare'e natima ntaoe woengka eo.

Ri wiwi ntasi kare'e lipoe Mapane bara Takoele to'onja. Lipoe se'e banja lipoe nTo Pebato, pai banja lipoe mpadangka. Maria ngaja taoe tepasambaka ndjairia: To Parigi, To Kaili, To Sigi, pai taoe oengka ri sambote ntasi.

6. Djaja nTomasa.

Poeramo tadonge podo samba'a koro oeë anoe bangke meroentjoe ri Koro mPoso, Tomasa to'onja. Matanja ri tana nTo Onda'e, bare'e lawa ri waka lipoe Wawo nTole, ri wana anoe Wana ri Paloe to'onja. Boejoe se'e mongkodo² oengka ri Salatan ndeki Oetara, maga'a djaja nTomasa pai djaja noe ananja Sina'olea.

Samba'a wo'oe boejoe mongkodo² tondo Timoer maga'a Koro nTomasa pai Koro mPoso. Tondo Barat Koro nTomasa se'e bare'e maria ananja pai kodi wo'oe, maka bare'e bangke boejoe ri ojo mPoso pai Tomasa. Anoe bangke sakodi se'i: Koro nTjiro pai Soemanaa. Paikanja ananja anoe tondo Timoer, ntje'e maria pai bangke wo'oe: Koro Watoe, Koro nTopakoe, Koro nTjina'olea, Koro

ngKana. Koro nTjina'olea ane ri oentoenja Pondo to'onja; maria kodjo ana oeē anoe meroentjoe ndjairia. Ewantje'e se'e Koro ngKana anoe oengka ri wana mPompangeo kama'inja, (pai napanto'o ntaoe: Wana mPompangeo, maka mongeo² taoe, karanindinja ndjairia). Ri oentoenja Pinepasa to'onja, ri jaenza Koro ngKana, ri winanganja Koro Kinapapoea. Koro oeē setoe maria wo'oe ananja.

Tana ri oentoe nTomasa tana Onda'e to'onja. Ri wa'a lemba nTo Pobare'e, Onda'e anoe masae mpodago. Re'e kodjo waka lipoe Wawo Onda'e, paikanja nato'o banja ntje'e lipoe rioeⁿja, sangaja² Bomba. Tongo i poea Bomba se'e naoengkoe nTo Goa, anoe mosoe ri Oedjoe mPanda (Makasar) kare'enja. Bare'e ronga nale'o lipoe, kobelaanja napomoeja ntaoe se'e djole Goa. Palai nTo Goa bare'e masoea lipoe, narata nTo Onda'e djole goa. Nepa ndjairia pangkitanja, pai napampapoto'omo: djole goa.

Sampali (tongo iowi kodjo) djela To Onda'e radoea ri Wawo Onda'e, pompeindonja i Ta Doranggi pai Ta nTjaino, ma'i meoa. Kama'i ntaoe setoe mosoesa taliwanoea. Nape-tikodi mpodago nTo Wawo Onda'e taoe radoea setoe, podo oentjani mbojo atoewoe nawaika da napantjoeaka. Bare'e mompaoe² taoe radoea setoe, paikanja madja'a kodjo rajanja.

Palai ntaoe se'e nato'o i nTa Doranggi: Jakoe da ndjo'oe metoende ri To Napoe da mangagero Wawo Onda'e; siko bale da ndjo'oe metoende ri To Loewoe. Moga'a taoe radoea setoe, paikanja bare'e djela ri Napoe bara ri Loewoe, maka i Ta Doranggi mobanoea ri boejoe anoe ri ojo nTomasa pai Poso, napapoto'omo lipoenja Wawo nDoda; masae maria ananja; ntje'emo To Wawo nDoda rata eo² se'i.

I Ta nTjaino malai tondo Salatan, djela ri Koro Walati, nabaresi ndjairia lipoe Wanoea mBawoe. I Ta nTjaino se'e anoe mampomoelika To Onda'e anoe maroo-roo ri Koro mBalati. Paikanja bare'e nakalingami i nTa Doranggi kadja'a ndajanja.

Sangkani djelamo soero mPoeë ri Loewoe, ri Lamoesa pe'ontonja. Nato'o i nTa Doranggi nato'oka To Wawo Onda'e: Da koekenika komi pepoeëmi ri Poeë ri Rano. Nawaimo nTo Wawo Onda'e wea maboeja, manoe maboeja, pai baroe momi. Paikanja nasawanimo i nTa Doranggi pepoeë ntaoe se'e: wea mawaa, manoe maeta, baroe mapa'i nakenika Poeë. Madja'a kodjo raja mPoeë, nato'o: Meewa ntano Wawo Onda'e. Lioe² ndekoe naoengkoe lipoe, masoea, maria kodjo taoe mate ndjairia.

Wawase'e tepasambakamo To Onda'e anoe ri sambali boejoe pearinja ri Kele'i, Tantjo'a, Pondo, Wo'o mPada; To Wawo nDoda ri Kele'i pai ri Rato Dena katepasambakanja.

Re'e dja taoe salemba ri boejoe anoe maojoti Koro mPoso pai Tomasa, To Tinoë taoe se'e, paikanja banja moeli nTo Onda'e si'a, sangaja² moeli nTo Mowoemboe (sa'e waka lipoenja: Sainde, pai Tondoe Malolo). Kobelaanja wawase'e tepasambakamo To Tinoë ri Batoe Nontjoe.

Taoe anoe mampeari tana ri Koro nTopakoe pai Koro mPesigiwa banja To Lage, banja To Onda'e; sa'e manto'o To Lage ri wawo; sa'e manto'o To Peladia, maka Peladia to'o lipoe ngkainja. Ane mo'iwali To Lage, To Peladia tesajo joenoenja, ane mo'iwali To Onda'e, To Peladia tesajo joenoenja. Tongo i owi maria bojo ntaoe se'e, oengka ndjairia maroo-roo ri Pandjoka; paikanja wawase'i tepasambakamo ri lipoe Sepe, mosoe ri Koro nTongko.

Ri Koro Sina'olea pai Koro ngKana kare'e nTo Lage ntongo i owi, bare'epa djela Koempania. Lipoe ngkai ntaoe se'e Wawo Lage ri wiwi ngKoro nTjina'olea. To Lage se'e lemba nTo Pobare'e anoe masae kodjo. Ri poe'oe ntana Wawo Lage laoe watoe ndapomoeja, Watoe nTo Bone to'onja. Poea ma'i To Bone mampo'iwalika To Lage. Panangi kodjo To Lage, kobelaanja mokole nTo Lage,

Ta Madja to'onja, menaoemo. Porapa nTo Bone pai To Lage, pai ndapampomoejamo watoe setoe. Paikanja bare'e wo'oe mepoeë To Lage ri To Bone.

Tana nTo Lage rata² ri wiwi ntasi, kobelaanja maria lipoenja pai bojanja ri wiwi ngKoro mPoso pai ri Koro nTongko. Lipoe nTo Lage anoe masae: Bandoa, Tewengkoe, Lepati, Taboloe pai Tantjambaeni to'onja. Oengka ngkadjela ngKoempania napapelimba To Lage ri tananja, pai napelimba ntaoe se'e ri Imboe, Watoe Awoe, Tagoloe, Oeë nTarjpa, Maliwoeko. Podo To Rompoe anoe motida tananja pai To Lage, bare'e malai. Lipoenja bangke ntongo iowi: Toloemba pai Toëma to'onja. Oengka ndjairia maroo-roo ri lipoe Pebabe, mosoe ri Koro ngKana. Paikanja wawase'e ri Koro nTongko polipoenja.

Saga'a wo'oe To Onda'e mampeari tana nTo Lage. Oengka ngkadjela ngKoempania bare'e ntani rodo taoe setoe, pai napantoedjoemo ngKoempania tana nTo Lage da napolipoe. To'o lipoenja owi Sintji Maja. Wawase'e ri Koro nTongko pearinja.

Ri winanga ngKoro ngKana, Kinapapoea to'onja, kare'e nTo Kadomboekoe. Samba'a lolo boejoe mPelangkai, Wawo ngKadomboekoe to'onja. Ntongo iowi mapari kodjo po'iwali nTo Napoe pai To Kadomboekoe. Naoengkoe nTo Napoe lipoenja, menaoe To Kadomboekoe, zo taoe nawaika To Napoe, nepa madago moeni tana pai oeë. Lipoenja ntongo i owi Lebanonoe pai Tamengkoe Rede. Lawi saga'a To Tamengkoe Rede mobaloengke ri winanga nTomasa, mangkoho To Wingke mPoso, Kalingoea to'o lipoenja samba'a. Wawase'e tepasambakamo taoe setoe ri lipoe Pandiri; saga'a To Kadomboekoe ri Watoe Awoe pobanoeanja.

Sampali djela To Mene ri tana Kadomboekoe. Mepoeëmo To Kadomboekoe ri To Mene pai napampo'agama wo'oe agamanja, maka taoe setoe Isilamoe. Masae karoo-roo nTo Mene ndjairia, malai moeni. Kabare'enjamo naintjani nTo

Kadomboekoe ada noe agamanja, pai napantadj moeni, oengka ndjairia to polamoamo moeni pewalinja.

Koro nTomasa bare'e madago naoere ntaoe modoeanga, kobelaanja bare'e bangke jowenja ri taoe.

Djaja ngkoro Laa.

Poera² koro oeë anoe roomo tapaoe tasi ri Poso (soeo ntasi Tomini, Tomini-bocht) nadadoo. Koro oeë anoe ri sori nDano, ri Ranomo se'e peroentjoenja; oengka ndjairia napoilika ngKoro mPoso. Koro mPoena pai Koro nTongko lioe² ri tasi poilinja.

Se'i da tapaoemo koro oeë anoe moili ri soeo ntasi Mori (tasi ri Kolono Dale; to'o ntasi bangke ndjairia: Tasi Moloko).

Ane melindja ntana kita oengka ri oentoe nTomasa (oengka ri lipoe Tantjo'a), bare'e masae sawi ri boejoe kita, ndate waka lipoe Koro nDjongi. Ane mobaloengke kita tondo Salatan, bare'emo re'e oeë tarata, anoe moili ri tasi ri Poso; sangaja² ri tasi ri Mori kandjo'oenja.

Ane melindja ntana kita oengka ri Tokilo, anoe ri Rano kare'enja, ndeki Timoer, podo sadjaa pelindja, sawi ri boejoe, anoe bare'e ntani ndateka. Oengka mpobaloengketa ri tondo Timoer, bare'emo re'e oeë tarata, anoe moili ri soeo ntasi Tomini, sangaja² ri soeo Mori kandjo'oenja.

Ri tana anoe tondo Timoer Rano tatogo rato bangke, woengka² re'e koro oeë anoe ndjairia podjajanja. Samba'a Walati to'onja, oengka ri Barat Laoet kama'inja moili ri Manoenggara. Samba'a koronja Masewe to'onja; ewa Walati kandjo'oe mpoilinja, paikanja naojoti boejoe; Masewe se'e meroentjoe ri Walati. Samba'a wo'oe Kadata to'onja; ntje'e oengka ri Salatan kama'inja. Ri kasimpadopa ngkoro oeë radoea se'e, mewaenggo ri Timoer Laoet, nepa naworo

boejoe ndjairia, madja'a kodjo poroemoekoenja. Oengka ri kasimpadopa ngkoro oeë radoea se'e, Laa to'onja (laa, basa nTo Mori posokinja: koro oeë).

Tongo masae owi, bare'epa nale'o noe oeë mangaworo boejoe roo, boeke² oeë ri rato tatogo setoe, ranomo. Maoe wawase'e ane pooedja, bare'e nakoto noe oeë da ronga moili ri djajanja, mapi'i anoe ri boejoe, sangaja² mesampo oeë, mariamo limbo ewa ranomo. Pai karia noe laro ri rato tatogo se'e, bare'e ntani madago naapeari ntaoe (rato ngKadata bare'e sangkoedja kabangkenja). Podo madago ndapomoejaka tabaro, kobelaanja maria tabaro ntaoe ndjairia.

Ri rato mBalati laoe limbo bangke, ewa rano kodi, bare'e poera oeënja maoe poreme, Todjoe to'onja. Nato'o ntaoe: tongo iowi kare'e lipoe ndjairia, paikanja maombomo tana, mewali limbo. Booe anoe ri Todjoe se'e moeli ntoempoe lipoe, ndato'o. Tadoelako noe booe poera² Botoetoe to'onja.

Nepa re'e wo'oe limbo bangke samba'a Lalere to'onja; tebambari limbo setoe, maka ntongo bare'epa mokoempania To Onda'e, Lalere se'e tida ntananzaai pai koeasa i Dateo ri Mori.

Koronja bangke anoe ndaimba roo maria ananja. Anoe meroentjoe ri Masewe bare'e ntani bangke; se'i to'onja: Bintanoe, Singkona, Koro mBoesoe, poera² ri wiwinja anoe tondo kaii. Koro mBalati tondo Timoer kare'e ananja anoe bangke: Saloe Taa, Toka, Saloe'a pai Koro Bentji to'onja. Tondo Barat ananja: K. nTjiro, K. Roei, K. Tananda, K. Sajawoejoe. Ana ngkoro ngKadata: K. Koemo, K. Palia. Karia noe boejoe anoe ri wiwi ndato bangke, podo boejoe lee, bare'emo maria jopo. Karia ngkaninja napodjamaa ntaoe tana setoe, pai nakalaa ngkatoewoe ngkadjoe ndjairia. Lawi bare'e wo'oe maboko tana ri boejoe setoe, maka bare'e naowe² oedja mampolika boko ntana, toedoe ri rato. Kadagonja molida taoe ri jombo, kakomasae² kakopopongoli djamaa ri karatana, kakobangke² djamaa ri lida.

Kabare'enja re'e wana, lawa laoero, bare'e re'e soga, podo tabaro maria ri jombo. Maria wo'oe lagiwa ndjairia pai maboko baoela ndapatoewoe ri rato setoe.

Oejoe ngkare'e nTo Onda'e maroo-roo ri rato mBalati roo ndatoentoe. Kama'i ntaoe samba'a oengka ri Wawo Onda'e, nabaresi lipoe ri Wanoea mBawoe. Nepa re'e wo'oe lipoe masae Enggo nTopi, Sawi Mengale, Wawo nTole, Tando mBeaga. Laoe wo'oe waka lipoe Gintoe to'onja, paikanja banja lipoe nTo Onda'e ntje'e, sangaja² lipoe nTo Poe'oe mBoto.

Sangkani ma'i Datoe ri Loewoe mampo'iwalika To Poe'oe mBoto. Nagero lipoe ri Mekakore, teseboe To Poe'oe mBoto, sa'e ri Mori palainja, maroo-roo ri Tawoealongi, sa'e ri Onda'e kandjo'oенja, molipoe ri Gintoe, sa'e ri sambote nDano kandjo'oенja. Madago moeni tana pai oeë, mariamo anoe mewalili moeni ri tananja, sa'e meta'a ewa taoe ri Gintoe. Wawase'e mombeporongokamo pai To Onda'e.

Wawase'e tepasambakamo To Onda'e anoe ri podjaja ngKoro Laa, lipoenja alima. Samba'a lipoe Koro nDjongi, ri wawo boejoe anoe maga'a Koro nTomasa pai Koro nToka. Paikanja wawase'e napalaikamo ntaoe, ri Kamba kare'enja. Maranindi ndjairia maka 875 Meter kandatekenja oengka ri wawo ntasi. Ntje'emo lipoe ri tana ri wawonja mpodago. Oeë ngKoro nDjongi ri Saloe Taa peroentjoenja. Nepa re'e Taripa, ri poe'oe ntana nTando mBeaga. Mosoe 7 tindja ojo nTaripa pai Koro nDjongi.

Oengka ri Taripa ri tondo Barat palaita podo 1 ojo ntindja pelindjata djela ri lipoe Polega Njara. Tongo iowi Sange to'onja, pai kare'enja ri sambote nTjaloe Taa.

Sasio wo'oe ojo ntindja pelindja ri Barat Daja, meloemboe taoe ri boejoe anoe ri ojo ndato mBalati pai rato Masewe, nepa djela ri lipoe Masewe. Oengka ri Taripa wo'oe 10 ojo ntindja ndjo'oe ri Manoenggara, rata ri lipoe Penggoli, sangaja² ndaloemboe boejoe anoe ri ojo ndato mBalati pai

rato Jaentoe. Taoe ri Penggoli bare'epa masae owi ri Langgadopi kare'enja, ri wawo boejoe anoe ndato'o roo. Paikanja melimbamo ri rato Jaentoe, ri tida ntana koeasa mPoso pai koeasa Kolono Dale. Bare'e lawa oengka ri Penggoli kare'e lipoe ri Kamba. Karia ntaoe ri lipoe alima se'e 1600.

Tida ntana se'e ane ri wana bare'e manoto. Kadjelanja ri kare'e ntaoe (oengka mai Salatan), naili Koro mPa'oembe, naili Siro, nawote Walati, naoere K. Bentji; sawi ri boejoe naili koro nTiwa, toedoe ri Jaentoe, naoere Jaentoe, sawi ri woemboe mbana, ntje'emo se'e anoe ndapotida ntana.

Tongo bare'epa djela Koempania lipoe ngKaradja Onda'e ri Tando mBeaga, nalanti noe Datoe ri Palopo. (Samba'a to'o noe lanti se'e: tongko). Palili ngKaradja ri Onda'e sangaja² mepoeë ri Karadja. Ane ndawangoe lobo ri Tando mBeaga ma'i palilinja poera² mekadoedoengi. Ane to poasoe mamporasika wawoe, 9 ndipoe sanganja pai pale mbawoe sambira gala ngKaradja, 6 ndipoe sanganja pai pa'a mbawoe sambiranja gala noe witi ngKaradja. Re'e wo'oe pae na-waika Karadja mpalilinja, pai sangaja² ma'i taoe mekadoedoengi ri djamaanja. Sako baroe sangaja² re'e ndawawaka Karadja. Pai ane madja'amo banoeanja, ma'i palili poera² mamposiwangoe. Wawase'e bare'emo re'e Karadja, paikanya Iaoe Witi Mokole Poso, anoe nalanti ngKoempania, anoe mangkekeni To Onda'e.

Oejoe ngkadjela nTo Onda'e ri Wanoea mBawoe, laoemo taoe maroo-roo ri rato mBalati. Lipoe ntoi'anja Langgeani, ntje'e pai ndapapoto'omo taoe setoe To Langgeani. Tongo iowi maria taoe se'e; wawase'e bara djamo sangkoedja, maroo-roo ri lipoe Saemba Limoe, anoe ri koeasa Kolono Dale.

7. Laolita ntaoe anoe mampearl Tana Poso.

Poera² To Pobare'e re'e laolitanja anoe manto'o oejoе ngkare'e ntaoe ri wawo lino se'i. Nato'o ntaoe toewoe riae: Nata'amo mPoeë Lamoa watoe radoea, samba'a toeama, samba'a we'a. Panto'o mPoeë Lamoa: Da koetimaka taoe se'i inosa marate, paikanja palainja da mantima, djela i Kombengi, nakeni taoe watoe radoea se'e ri wawo boejoe, napakonoka ngojoe, pai napo'inosamo ntaoe setoe. Laolita se'i bare'e mosisila gaga pai laolita mpewali ntaoe anoe ri ra ntjoera mPoeë Ala. Sa'e taoe mantoedjoe boejoe, nato'o: Ndjairia pena'oe ntaoe riae² nja mampearl wawo lino se'i. Paikanja taoe piamota banja bara lawi maroo-roomo ri Tana Poso. Sangaja² oengka ri sambali ntasi kama'inja. Oengka ri tondo Oetara kama'inja, mandake, djela ri Rano.

Ri Rano karia ntaoe tepasambahka. Lipoenja anoe bangke ndato'o: Pamona. Ndjairia wo'oe Datoenja maroo-roo. Bare'e masae teseboemo taoe ri Pamona, tana Poso poera² napearl, pai nakare'e nTo Saloe Maoge, To Onda'e, To Lage, To Pajapi, maria ngaja to'onja.

Ntongo bare'epa djela Koempania mepoeë To Pobare'e ri Datoe ri Loewoe. Gori imposisala mpepoeë ntaoe roo ndatoentoe. Ane mosoesa i Datoe, bara re'e dja'inja mate, bara morongo ananja, sangaja² djela wo'oe soero merapi baoela ri palili. Salemba salemba nawai baoela, oli baoela santapi lipa, sampole salana, sampole siga. Ada se'e mobaloe sala to'onja.

Sangaja wo'oe pepoeëta owi: Ane napeboo i Datoe mampo'iwalika palilinja ane meewa ri sira, sangaja² ndjo'oe taoe melae. Mae maeka raja ntaoe ri Poeënja, taintjani jaoe kita se'i meewa, maka To Pada re'e jaoe peewanja, ewantje'e se'e To Bantjea, To Poe'oe mBoto, To Onda'e. Bare'e kodjo naintjani i Datoe mampasilolonga palilinja.

Ane mo'iwali simbadjoe kita se'i, salemba mampo'iwaliaka taoe salembanja, sangaja² napapalioe i Datoe, bare'e wo'oe napetangani. Sangadi masaemo po'iwalinja, nepa rata soero mPoeë mamporiojoti taoe mo'iwali se'e.

Oejoe ngkadjela ngKoempania ri tana se'i, molontjomo taoe ri Datoe, mampetoemboe kapari ndajanja. Paikanja wa'anja pesono i Datoe: Se'i peloeroe saogoe, pai oeba sakodi; peloeroe se'i da ndipanagoentoeka soerodado ane djela, sangaja² da malai. Ewase'e pampelae i Datoe palilinja.

Paikanja banja podo Datoe ri Loewoe anoe Poeëta owi. To Pebato mepoeë wo'oe ri Magaoe ri Sigi. Ewase'i pewalinja: i Magaoe ri Sigi lawi poeë nTo Napoe. Mewali ri ta'oe 1870 mo'iwali To Pebato pai To Napoe. Mandake wo'oe To Pebato ri Napoe, paikanja ri Tawaelia kasawinja, napepate samba'a ndjairia. Tongawa watoea i Magaoe ri Sigi anoe mate se'e. Ntje'e pai napanto'o i Magaoe ri Sigi: Komi To Pebato mampakaroegi jakoe, ane bare'e ndipokono koegiwoe komi, sangaja² da mepoeë komi ri jakoe; poesa togo nta'oe, poesa togo nta'oe djela komi mepoeë ri jakoe, kanta ndarongko² pai baloekari da ndikenika jakoe. Napokonomo nTo Pebato paoe i Magaoe se'e. Panto'o ndajanja: Ane mepoeë kita ri Magaoe, bare'emo da nataha nTo Napoe madjeani kita, maka i Magaoe lawi poeënja.

Paikanja tongawamo bare'e napetangani i Magaoe palilinja To Napoe ma'i madjeani To Pebato. Sangaja² ma'idja To Napoe madjampa ngaja² ri Pebato, mapari powianja maka nato'o: To Pebato se'e taoe kapapotoenda ri tananja. Maka poeramo napesoea nTo Napoe Waroë pai Boejoe nTjipa, bare'e toewoe To Pebato, sangadi malai mowote ri koro mPoso. Kabare'enja re'e jowenja mepoeë ri Magaoe ri Sigi, masae² naowemo nTo Pebato ndjo'oe ri Sigi, ratnani djela Koempania.

To Lage anoe ri aranja mepoeë wo'oe ri Magaoe ri Parigi. Tesaojo mapari kodjo padjeani nTo Parigi kita se'i.

To Parigi sangkani pai palili nTo Sigi anoe ma'opisaka
 To Balinggi, taoe ri ojo nTjaoesoe pai Parigi kare'enja.
 Taoe setoemo anoe ma'opisaka rioenja To Pajapi anoe ri
 winanga mPoena.

Sampali wo'oe mandake To Parigi ri tana Poso, nagero
 tana nTo Wingke mPoso, maria tawani nakeni. Kapoera
 ngkadjela nTo Parigi ri Tana Poso ri ta'oe 1894, nato'o
 ma'i mampesawaka i Bengka, mokole nTo Onda'e anoe
 mamporongo dja'i i Magaoe ri Parigi. I Bengka se'e
 napepate nTo Pebato ri po'iwali. Mandake To Parigi, djela
 ri Rato ngKoekoe. Paikanja karia mpae pai baoela na-
 djampa ntaoe setoe, pai nakare'e ntjamba'a To Parigi
 ndapepate. Oengka ndjairia ronga mewalili To Parigi ri
 tasi, maeka rajanja. Ma'i To Pebato, To Wingke mPoso,
 To Rano, mombepanagoentoe pai To Parigi ri baba mPoso.
 Bare'emo nakoto nTo Parigi, malai mposambengi, mewalili
 ri tananja.

Santa'oe santa'oe rata soero i Magaoe ri Parigi ri baba
 mPoso, roea ngkadjoe balasoe gara nakeni: sangkadjoe
 gala nTo Lage ri aranja, sangkadjoe gala nTo Kadomoekoe.
 Nepa nawai ntaoe se'e pae bara 300, bara 400
 ntjo'o, sili noe balasoe se'e, mobaloe sala to'onja.

To Kadomboekoe mepoeë wo'oe ri Djena ri Todjo.
 Poe'oenja pai nakawase'e, ndjo'oe To Kadomboekoe me-
 toende ri Djena, maka mapari po'iwalinja pai To Napoe.

Ndjo'oe taoe ri Todjo melae; ri Koro nTongko pombe-
 totonja pai To Napoe, ndjairia panangi kodjo taoe ri
 Todjo, maria mate. Maekamo To Kadomboekoe ri Djena,
 nato'o: Bare'emo da kakoto masompo saki ngkapate ntaoe
 maria setoe, moroeana me'oeroe jaoe kami ri komi, Djena.
 Pepoeë nTo Kadomboekoe se'e ri Todjo sangaja² pae.

Tongo bare'epa djela Koempania, bare'e oti mata mpenai
 ri tana Poso. To Pebato mo'iwali pai To Lage pai To
 Kadomboekoe; To Lage mo'iwali pai To Pakambia, bare'e
 ndaimba poera² mata mpenai. Tesajo taoe salemba² mo

mombopo'iwali, ewa ri Lage, poe'oenja konaoe, anoe nadjompo ntaoe, paikanja narampa noe joenoenja. Karia noe mata mpenai ri po'iwali pai To Napoe. Maria kodjo lipoe nagero nTo Napoe. Wawo ngKadomboekoe nagero; madoedoe po'iwalinja pai To Pebato, To Lage, To Wingke mPoso.

Ri ta'oe 1893 tepoe'oemo mata mpenai nTo Napoe pai To Onda'e, nepa ri ta'oe 1912 naporiojoti mPapa i Melempo, mokole nTo Kadomboekoe. Mewali sio nta'oe kasaе mata mpenai se'e. Se'i poe'oenja: Nakira²mo nTo Napoe lipoe nTo Wingke mPoso, Poloë ngGongi to'onja, jabi 30 taoe, we'a pai ananggodi natawani, nakeni ri Napoe. Bare'e gana roea nta'oe karoo-roonja ri tana iwali, melosomo taoe setoe, mewalili ri tananja, maroo-roo ri Tamoengkoe Dena sa'e. Ma'i To Napoe mangaoengkoe Tamoengkoe Dena, be nale'o. Masae naporiojoti nTo Onda'e, papitoe taoe na'io, da nawaika To Napoe. Samba'a taoe se'e lioe² nawai ntaoe ri Tamoengkoe Dena. Anoe aono da nawai nTo Onda'e. Masae napopea nTo Napoe taoe 6 se'e. Manotomo bare'emo da nawai nTo Onda'e, ma'i To Napoe, nagero lipoe ri Ngojo.

Meboo Oema i Soli, mokole nTo Napoe, nato'oka To Onda'e: Kami se'i dja ma'i mantima anoe mami. Ane bare'e ndiloeloe kami, da ndaowemo mata mpenai. Bare'e kodjo meloeloe To Onda'e, paikanja bara waimbe'i katelikonja pai naka ma'idja nTo Napoe mojoeoe² pai To Pebato. Lipoe ri Pombaro Ini pai Morengkoe nageromo nTo Napoe. Petiro Lemba, lipoe nTo Wawo nDoda, nagero nTo Onda'e, maka taoe se'e mantoedjoeka iwali djaja. Ri paoengkoe nTo Napoe Morengkoe, maria To Onda'e ma'i melae. Ri Boejoe mBiro kasimpadopanja pai To Napoe, mombetoto, maria To Onda'e mate ndjairia, maria wo'oe To Napoe kadjoe jombo.

Oengka ndjairia mawowemra raja ntaoe mo'iwali, pai napamporiojoti mPapa i Melempo, 13 taoe na'ioka To

Napoe, sa'e koro ntaoe nawai, sa'e ndakamba. Samba'a taoe ndasasa ri poe'oe ntana mPeladia.

Ada i owi ane mamporiojoti taoe mo'iwali, sangaja² re'e taoe napokaoe i Mokole anoe mamporiojoti, ndjo'oe ri lipoe ntaoe sambali, nakeni ajapa, tabo (pindani) pai doi, nadika ri poe'oe bente, nepa meboo nato'o: Boo To Anoe, owemo mata mpenai, se'i anoemoe koedika, gala noe iwali roomo wo'oe koedika. Ewantje'e peboonja ri lipoe noe iwali.

Oengka ndjairia mondjiimo taoe, napombepanoroka bara isema anoe mampokaoe taoe meboo. Nepa monoentoe, bara re'e anoe ndawaika, bara taoe, bara baoela, bara ajapa. Ane madagomo moeni taoe roeambali, nepa re'e baoela ndapepate, mangkoni taoe sangkani,² tondoe baoela natila ntaoe mo'iwali se'e, morapa taoe, nakane'e ronga momebekei wo'oe.

Manoro mapari kodjo katoewoe ntaoe toe'ata: sakodi madja'a, sakodi madja'a. Saeo saeo mombegiwoe² taoe; anoe makodje morasi, anoe dangga mapari katoewoenja. Ane simbadjoe makodje, sangaja² mewali mata mpenai. Ntje'e pai nakabare'e bangke katoewoe ntaoe owi.

Tesaajo djela To Balandia ri Winanga mPoso. 250 ntaoe owi re'emo kapala nTo Balandia djela ri Poso. Maria ngkani me'onto² Koempania ri tanata se'i, paikanja podo ri wiwi ntasi pe'ontonja, bare'epa re'e To Balandia mandake. Nepa ri ta'oe 1865 re'emo Petoro samba'a oengka mai Gorontalo mandake ri Rano. Oengka ndjairia masae nepa re'e wo'oe taoe ndekoe maole Rano.

Ri ta'oe 1892 djela To Balandia samba'a maroo-roo ri Winanga mPoso, A. C. Kruyt to'onja, pandita si'a. Bare'e masae napojenoemo To Manado bara tesangkoedja, ndapoeroe ri kita se'i. Ri ta'oe 1895 djela wo'oe to Balandia samba'a, N. Adriani, anoe to'onja woengka eo i Toea Boba. Oejoe ngkadjela ntaoe se'e, ipoemo raja ntaoe toe'ata, nato'o bara ma'i To Balandia setoe da mamparenta kita.

Ntanoka banja, maka taoe se'e ma'i mangkeni Noentoe ngKatoewoe anoe ri ra nTjoera mPoeë Ala, da napaintjani ntaoe Poeë Ala anoe samba'a,² Papa ntaoe poera.² Mombeintjani taoe toe'ata pai To Balanda, mosintoewoe jaoe, paikanja bare'epa napodjo ntaoe mantadji lamoanja.

Ri ta'oe 1894 djela wo'oe Koempania ri tanata se'i. Maroo-roomo Kontorolo (Controleur) samba'a ri winanga mPoso. Paikanja bare'e ntani naaja ntaoe Koempania. Masaemo karoo-roo ngKoempania ri Poso, bare'e naowe² ntaoe mo'iwali; maria taoe mepongko nepepate; bare'e wo'oe naowe² nTo Napoe mangadjampa anoeta. Ntje'e pai nakalosemo ndaja ngKoempania. Kadjela i Kontorolo A. J. N. Engelenberg ri ta'oe 1901, nadjoedjoelimo taoe, nato'o: Ndiowemo ndjo'oe menga'e ri Kinadoe. Bare'e naaja ntaoe. To Napoe wo'oe nato'oka: Ndiowemo modjampa² ri Pebato. Bare'e wo'oe naaja.

Ntje'e pai napanto'o ngKoempania: Nakama'i ntjoerodado, maka ane dja ri paoe be da naaja ntaoe. Ri ta'oe 1915 djela kodjo soerodado. To Napoe rroe nasoko mosoe ri Takoele, sa'e mate, kono napanagoentoe. Oengka ndjairia mandake wo'oe soerodado ri Napoe, bare'e sako meewa To Napoe.

Kadjela ntjoerodado se'e, ma'i i Poeë ri Loewoe, i Mandjara, ri Poe'oe mBoto. Maria pálili tepasambaka ndjairia, maka Boejoe Lemba naoengkoe, anoe meewa ri Poeë. Oengka ndjairia naparesamo i mPoeë To Bantjea. Me'oeroe wo'oe si'a, pai bangke wo'oe giwoe anoe nawai.

Tongo mombesoero² pai To Bantjea, djela taoe molontjo oengka ri Loewoe, nato'oka Mandjara: Lipoe mPoeë, Palopo, poeramo nasoea ngKoempania. Lioe² malai i Mandjara mewalili ri Wotoe.

Djela wo'oe taoe manto'oka Oema i Soli, mokole nTo Napoe: Mariamo joenoeta nasoko ngKoempania, sa'e poeramo nepepate, mandake wo'oe soerodado ri tanata. Djingkimo raja nTo Napoe, lo'oe ri Poso, me'oeroe wo'oe

ri Koempania. Teseboemo taoe anoe tepasambaka ri Poe'oe mBoto.

Oengka ndjairia marosomo paoe ngKoempania, nato'oka taoe toe'ata: Komi da mepoeë ri Datee ri Balanda, pai da mowia djaja, nakadago mpoliliwoe ntaoe. Da ndipalai-kamo lolo boejoemi, da molipoe ri jombo. Sa'e taoe lioe² me'oeroe: To Poe'oe mBoto, To Bantjea, To Lage, To Kadoemboekoe, To Pebato anoe ri aranja. Sa'e bare'e napokono. To Lamoesa pai To Palande mobente ri Kandela, tondo Timoer Rano. To Wingke mPoso pai To Onda'e mobente ri Tamoengkoe Dena, To Pebato mobente ri Tamoengkoe pai ri Waroë. Paikanja ma'i soerodado, dja nawoeroki maoengkoe Kandela, ewa ntje'e se'e Tamoeengkoe mPebato pai Tamoeengkoe Dena. Kanadongenja nTo Pebato masoeamo Tamoeengkoe Dena, me'oeroemo wo'oe si'a, natotosi bentenja.

Oengka ndjairia bare'emo re'e taoe meewa. Toeama napokaoe ngKoempania mowia djaja, pata ndeme samboeja pokaradjajanja. Ntje'e pai nakadago ndjaja ri tanata se'i, pai nakadago mpelindja mposambengi; madago wo'oe monjara.

Kita napokaoe ngKoempania wo'oe molipoe ri kada-gonja, ne'emo ri lolo boejoe, pai naka mariamo lipoeta anoe madago.

Napokaoe ngKoempania kita molida, pai sakodi ngkada-gago wo'oe, maka ane bare'e mewali pae ri karatana, bara da mewali jaoe pae ri lida. Sa'e tana ewa ri Tentena, ri Onda'e bare'e jopo bangke, kobelaanja mapari ane bare'e molida.

Mo'asele wo'oe kita, anoe maroso te 5 roepia aselenja santa'oe, motoeka² wo'oe: mena'oe ri samba'a roepia anoe bare'emo nakoto gaga. Pai doi asele se'e poera² banja bara da gala ngKoempania, sangaja² nagadjika ngKoempania wa'a mokoleta, to posoebi, djoeroe toelisi, sa'e wo'oe ri sikola kandjo'oenja, mewali doi asele se'e mewalili ri kita.

Tongo bare'epa mokoempania kita, bare'epa maria sikolata, bare'e wo'oe maria to posikola. Paikanja oengka ngkadjela ngKoempania terangani pandita ri tanata, maria wo'oe goeroe oengka ri Manado ma'i mangkadoedoengi, pai nakariamo ntjikola ri kita. Oengka ndjairia menaamo wo'oe raja ntaoe sa'e, natadji lamoanja, mekekenimo ri Poeë Ala. Papa i Woente, mokole nTo Pebato anoe mesoea Masehi rioenja; oengka ndjairia kakomasae² kakomaria² taoe mesoea.

Kadjela ngKoempania tatogo mokole bangke nalanti. Samba'a mokole nTo Pebato, samba'a mokole nTo Lage, samba'a mokole nTo Onda'e. Paikanja wawase'i podo samba'a mokole bangke mangkekeni tana Poso poera² pai 6 witinja, samba'a ri Pebato, samba'a ri Lage ri wawonja, samba'a ri Lage ri tongonja, samba'a ri Lage ri aranja, samba'a ri Onda'e, samba'a ri Palande pai Poe'oe mBoto. Ri Takoelé (Mapane) re'e taoe toe'a ngkalionja.

Koempania anoe maroo-roo ri Poso, teasaajo Petoro lantinja, tesajo Kontorolo (Controleur). Ntje'e anoe mangkekeni kita poera² ri tana Poso se'i. Witi i nToea Kontorolo se'e i Toea Asistent anoe maliliwoengi kita.

Anoe ri waho ngKontorolo lantinja, ntje'e Assistent Resident, anoe ri Donggala kare'enja. Re'e wo'oe toekaka ntje'e: Resident ri Manado. Wa'anja ntje'e mampotoekaka toea'i i Datoe Balanda anoe ri Batawi kare'enja. Toea'i Datoe Balanda se'e to'o noe lantinja: Goebernör Djendral (Gouverneur Generaal).

8. Todjo.

Tana Poso lawi taintjani bare'e bangke tidanja ri tasi, maka podo oengka ri baba ngKoro mPoena rata ri baba ngKoro Malei. Kabangke ntana Poso sangaja² ri lorenja.

Paikanja ane towotemo kita ri Malei ndeki Timoer,

tarata tana samba'a anoe bare'e re'e taoe ri lorenja, podo ri wiwi ntasinja kare'e ntaoe. To'o ntana se'e: Todjo.

Lore ntana ri Todjo bare'e kodjo madago, maka maria boejoe anoe tindo, pai ngojo anoe ma'ai kalo'oekanja. Re'e jaoe lore se'e napodjamaa ntaoe, paikanja sangaja² bare'e lawa tasi. Podo sambaka anoe lawa oengka ri tasi kare'e ntaoe, ntje'e ri Koro Bongka, kare'e nTo Ampana, sa'e manto'o: To Wana. Pai napampomawomo ntaoe se'e boejoenja anoe madja'a, maka bare'e napokono da naparenta ntaoe. Tongo owi taoe setoe koeasa i Mokole ri Todjo, wawase'i naparentamo ngKoempania, paikanja sangaja² malai ane mapari naepe. Mewali podo ri wiwi ntasi karia noe lipoe ntaoe.

Bara tesangkoedja koro oeë anoe bangke² ri tana Todjo. Podo anoe bangke ndaimba: Koro Matako, K. Mowomba, Oeë Koeli, K. Beta'oea, K. nTodjo, K. nTongkoe, K. mPodi, K. Bongka. Ri baba ngkoro oeë se'e sangaja² re'e lipoe ntaoe, mewali ane taintjani to'o ngkoro oeë, taintjani wo'oe to'o lipoenja.

Tasi ri Todjo bare'e sangkoedja kandjo'oeka mposoeonja. Podo sambaka soeonja bangke, ntje'e ri Oeë Koeli. Pai kadja'anja maria watoe oti ri wobo ntjoeo se'e; wawase'e mariamo tanda² nadika ntaoe ri watoe oti, mewali manotomo raja ntadoelako ngkapala, mampepali djaja, boi sore kapalanja.

Ngoedjoe ntana bare'e wo'oe maria, sa'e to'onja: Ngoedjoe nTiboe, Ngoedjoe ri Lemo; pai samba'a anoe bangke kodjo, Ngoedjoe Apoe to'onja. Ane lawa pangkitata Ngoedjoe Apoe se'e ewa togongi, maka bangke jombonja ri ojo boejoe Ngoedjoe Apoe pai tana bangke. Pai ndapapato'omo Ngoedjoe Apoe, maka re'e welo apoe mesoewoe ri tana. Ane djongke tasi, pai naka'oewi ntasi pesoewoe noe apoe se'e, sangaja² ri wawo oeë kandjo'oe mbelonja. Maeka taoe molioe ndairia, maria manoe nalapa gala noe lamoan tana, napolangarika.

Bare'e lawa oengka ri Ngoedjoe Apoe rata kita ri tida

ntana parenta mPoso pai parenta ri Loewoek; lipoe kodi samba'a, Balingara to'onja ri tida ntana setoe kare'enja.

Sangaja² modjamaa wo'oe taoe ri tana Todjo, paikanja anoe napobangke ngkatoewoe, ntje'e baloe²nja. Maria silo natima ntaoe ri wana; laoero wo'oe re'e pai kajoekoe. Pai ri sambali Ngoedjoe Apoe tondo Timoer re'e wo'oe taoe mantima² kadjoe maeta (toë), maka ntje'e anoe bangke olinja ri tana Eropa.

Taoe anoe lawi maroo-roo ri tana Todjo, toempoe ntana kodjo, ntje'e To Lage ri ojo ngKoro nTongko pai Koro Matako, To Tora'oe, rata rata ri Oeë Koeli. Nepa re'e wo'oe To Baoe ri oentoe noe Oeë Koeli; bare'e maria taoe setoe; wawase'e ri wiwi ntasi pobanoceanja. To Lalaeo ri ojo ngKoro Oeë Koeli pai Bongka kare'enja. Oengka ri Bongka waindekoe tana nTo Ampana. Taoe se'e poera² To Pobare'e, podo mosisala sakodi. To Lalaeo mo'aoende'e; To Ampana motaa; paikanja basanja moawe² pai basa Bare'e.

Rioe²nja mepoeë wo'oe ri Loewoe taoe setoe, paikanja kalawa mpearinja bare'emo ntani napakoro pepoeënja. Pai taoe ri lemba Todjo se'e tongo i owi maria ngkani nadjeani nTo Tarinate. Ntje'e pai napogombomo wa'a mokolenja da mampepali mokole bangke, naka ne'emo ma'i² taoe madjeani si'a. Tadoelako ntaoe mogombo se'e i Ta Lamoa to'onja, mokole ri Mowomba; koeëpe² ri taoe 1760 pogombo ntaoe setoe. Ri pogombonja se'e, nato'o: Moroeana kita da ndjo'oe ri tana Bone, da taperapi ri Aroe mPone mokole samba'a.

Melindja kodjo i Ta Lamoa pai joenoenja, maria mbengi nepa djela ri Aroe mPone, maka lawa kare'e ntana Bone, ri sambali Salatan ntana Loewoe. Poeramo napasoa pepokono ndajanja, mesono i Dateo ri Bone: Re'e kodjo pinanakoe anoe madago ndipomokole, paikanja bare'e ire'i si'a; ri Parigi kandjo'oenja. Bare'e da ndisaja, maka lawi tekoempile witinja; ntje'e pai nakare'e nto'onja i Pile Witi. Malaimo moeni i Ta Lamoa pai joenoenja, ndjo'oe ri Parigi.

Djela ndjairia narata kodjo i Pile Witi ri lipoe Pombalowo. Napetoemboe i nTa Lamoa gori mpaoe i Aroe mPone, pai lioe² na'iokamo i mPile Witi da napomokole ntaoe ri Todjo. Maria mbaka pe'onto² ntaoe se'e mampe-pali tana anoe madago da napeari. Me'onto ri baba Mapane, bare'e napokono i mPile Witi da mobanoea ndjairia, maka mapane (marameda) nato'o. Bare'e wo'oe napokono ri baba mPoso, maka nato'o: da maposo inosa.

Bare'e napokono wo'o ri Beta'oea, maka nato'o: Da mabeta taoe ri poboetoro. Masaе djela ri Koro nTodjo, naapeoasi wo'oe to'onja. Mesono taoe: Koro nTodjo se'i. Lioe² napokono i mPile Witi mobanoea ndjairia, maka nato'o: Todjomo jakoe modoeanga. Mewali oengka ndjairia maroo-roomo i Pile Witi ri baba nTodjo, napomokole ntaoe poera,² Djena lantinja.

Oengka ri Pile Witi bara tesangkoedja mokole moparenta ri tana Todjo, rantani djela Koempania (1906). Tanda ngkoeasa i Djena ri Todjo aradjaa anoe nakeni i mPile Witi oengka mai Bone: radoea tawala masae, radoea bandera, pai re'e wo'oe tabo mpengaja.² Ane poreme masae, napakoni ntaoe parewa setoe, nakare'e moeni oedja. Pai nato'o ntaoe ntongo i owi: Ane ndjo'oe To Todjo mo'iwali, pai teboelere bandera aradjaa, sangaja² panangi iwali. Paikanja sangkani ri po'iwalinja pai To Napoe, naboyeremo se'e banderanja, paikanja panangi jaoe To Todjo.

Tongi i owi re'e bara tesangkoedja taoe ndalanti, joenoe i Djena. Laoe Aroe Malolo, anoe rapanja toeai i Djena; laoe Ponggawa, anoe mawawanaka taoe ri po'iwali. Ndjaoe Sabandara anoe maara² wa'a doeanga anoe mobaloe² ri Todjo. Woengka² doeanga re'e asele nawaika i Djena. Nepa re'e wo'oe i Andegoeroe. Ntje'emo anoe napopokaoe i Djena ndjo'oe bara rimbe'i ane re'e noentoe bangke; napowiti ntano. Paikanja kadjela ngKoempania naosoemo lanti ntaoe setoe.

Teasaojo radoea mokole nTo Todjo, samba'a toeama,

Djena lantinja, samba'a we'a Djooe Boki lantinja. Wawase'e nakekenimo ngKoempania, re'e jaoe mokole we'a, re'edja jaoe Aroe Malolo, paikanja ane mate taoe setoe, bara bare'emo da ndasawani.

Oengka mpangkekeni ngKoempania Todjo re'e tatogo Kapala Koemisi, anoe ewa ri kita mokole. Kapala Koemisi se'e bare'e naowe² melindja, mampatadaki wa'a ngkapala. Samba'a mokoeasa oengka ri Malei rata ri Oeë Koeli; samba'a oengka ri Oeë Koeli rata ri Podi; samba'a wo'oe mokoeasa oengka ri Podi rata ri tida ntana ri lipoe Balingara.

Lawi taintjani taoe anoe mampotoempoe tana ri Todjo sangaja² kita se'i. Paikanja oengka ngkaroo-roo i Djena ri Todjo, maria taoe ntaninja ma'i mobanoea ri koeasa i Djena, marani maoli silo pai laoero pai ngaja.² Karia ntaoe setoe To Boegi, joenoe i mPile Witi, re'e wo'oe To Tarinate, To Gorontalo, To Parigi, To Kaili. Maria taoe se'e mamporongo taliwanoea, mewali ananja banja To Lore maliogoe, banja To Boegi bara To Kaili maliogoe; ntje'e pai ndapapoto'omo: paranaka, posokinja: taoe sinambira. Karia ntaoe ri Todjo wawase'e (1912) 11700, moromoe Paranaka pai To Lore.

Paranaka se'e sangaja² Isilamoe, maloeloe agama mpapanja. Anoe ndato'o To Isilamoe, ntje'e taoe anoe meaja wo'oe ri Poeë Ala anoe Poeë ntana pai oeë. Paikanja bare'e meaja taoe se'e ri Poeë Isa, Nabi ntaoe se'e i Mohama. To Ara si'a, mate ri ta'oe ka 632. Ri pampoana i Mohama tongo topolamo wa'a nTo Ara. Naepe i Mohama bare'e montjo lamo setoe, monawa² si'a, nepa nato'oka wa'a ndja'inja: Wa'anja i Poeë Ala anoe Poeë ntana pai oeë. Oejoe'nja bare'e naaja ntaoe si'a, sakodi naepate ri lipoe Maka, paikanja molontjo i Mohama rata ri lipoe Medina, ri ta'oe 622. Ntje'e pai napontepoe'oe nTo Isilamoe poimba nta'oenga ndjairia, 622 posisala mpoimba nta'oe nTo Isilamoe pai To Masehi. Naoengkoe i Mohama lipoe ri

Maka; oengka ndjairia meajamo To Ara ri Mohama, nato'o: Si'amo Nabi mPoeë Ala.

Oengka ri tana nTo Ara nakenimo ntaoe agama Isilamoe ri Djawa, oengka ndjairia melimba ri tana Bone, tana Loewoe, rantani djela ri Todjo, Parigi pai Kaili. Ane Isilamoe montjo, da ndasoena; bare'e madago si'a mangkoni wawoe pai ngaja² sa'e; lima ngkani sandeme da mosambaja; samboeja santa'oe da mopoeasa, bare'e madago mangkoni, manginoe bara ndjaa² ri eo; sangadi sojo reme rata ri pebetenja madago jaoe. Banoea mpanjombanja masigi to'onja. Ri eo Djoemaa katepasambaka ntaoe ndjairia.

Ane ri Ngoedjoe Apoe kita, takitamo maria togongi ri tasi. Sangaja² parenta nTodjo si'a. Samba'a togongi tepatani Nangoena bara Oena-Oena to'onja. Nepa ri Oetara Ngoedjoe Apoe kare'e ntogongi Togia, pai Batoe Daka pai Walea. Podo anoe bangke taimba; maria anoe kodi, pai bare'e napeari ntaoe. Taoe anoe meari ri togongi poera² se'e banja toempoe ntana kodjo, maka To Ampana, To Boegi, To Gorontalo, To Kaili si'a. Podo ri Togia Bangke kalaoe ntoempoe ntana kodjo, To Bobongko to'onja, modja'i pai To Loindangi.

Wa'anja anoe nakatoewoeka ntaoe ri togongi se'e, mapomoeja kajoekoe; pagonja togongi Oena-Oena boeke² kajoekoe. Woeanja ndabira, ndajali sanganja, nepa ndapoi. Kandepe bangke wo'oe ndawangoe, laoe topo bangke; ndjairia ndapampatoewoe apoe ndapantapa kajoekoe, ane pooedja. To'o ngkajoekoe mangaoe se'e: kopra. Nakeni ntaoe ri tana Eropa, napapewali lana pai saboe.

Sangaja wo'oe anoe maria ri togongi setoe, ntje'e binga moetiara. Binga se'e ri ra ntasi kare'enja, metaka ri watoe oti, mapipi pelanja. Sanganja madago ndakoni, paikanja anoe napomawo ntaoe ri binga moetiara se'e, sangaja² moetiaranja, ane basa Bare'e: matia ntajawa. Maka sanga binga se'e mampare'e watoe kodi, maliogoe, ma'ai kaki-

lajanja, ewa pinoraa, laoe mawaa, laoe makoeni, laoe maeta. Watoe se'e moetiara to'onja, napoënoe ntaoe.

Karianja ewa ogoe ndjole kabangkenja. Ane bangke pai maliogoe mpodago, bangke kodjo olinja. Taoe anoe mangaroeroesi binga moetiara se'e, sangaja² modoeanga, mentjili sa'e, toedoe ri watoe oti anoe ri ra ntasi, tepatndopo kalo'oekanja, nepa naroeroesi poera² binga anoe nakita, nawoentja ri ra ngkaroe, nepa meoembalaka moeni, mesawi ri doeanga. Sangadi taoe anoe nakoto manta'a-maka inosanja, nepa nakoto mentjili mantima binga se'e.

Ri Oena-Oena kare'e boejoe apoe. Ri ta'oe 1899 mebote boejoe setoe, molontjo taoe poera,² maeka rajanja. Saowo wo'oe togongi se'e maombo, paja ri ra ntasi.

9. Mori.

Tadongemo wa'a ngkoro oeë ri Tana Onda'e tondo Salatan, pai ri tana Palande banja ri tasi Tomini (Tomini-bocht) poilinja, sangaja² ri tasi Moloeko, tondo Timoer tana Celebes, kandjo'oe mpoilinja. Koro oeë setoe anoe ri Onda'e pai ri Palande oentoenza (Walati pai Masewe) ri tana Mori kandjo'oenja. Samba'a koronja, Kadata to'onja, oengka ri Salatan kama'inja. Nato'o ntaoe, bare'e mombelawa oentoe ngKadata pai oentoe ngKodina.

Kadata pai Walati momberoentjoe ri pontoe lipoe Lee, oengka ndjairia naworo boejoe tondo Timoer. Moroemoekoe kodjo koronja ndjairia rantani djela ri rato ri pontoe lipoe Tomata. Oengka ri pokasimboentjoe ngKadata pai Walati, Laa to'onja. Laa se'e basa nTo Mori, posokinja koro oeë.

Rato kadjela noe Laa se'e, bangke kodjo, sandeme jaoe pelindja ntaoe oengka ri Tomata rata ri boejoe anoe tidanja pai rato tondo Timoer. Radoea boejoe bangke mongkodo² ndjairia: Ri sambote Laa tondo Salatan To-

metindo to'onja, tondo Oetara Koro Laa, Peleroe to'onja. Ri ojo boejoe radoea se'e kandjo'oe Laa, moroemoekoe, bangke weranja. Tondo Oetara rato bangke se'e katoedoe boejoe mPompangeo, tondo Salatan boejoe Kondo Lora. Mewali sape² boejoe ri rato bangke se'e. Ntongo bare'epa woro djaja ngkoro Laa ri boejoe Tometindo, sangaja² rano poera² rato se'e.

Bara tesangkoedja koro oeë bangke mampakabangke koro Laa. Sa'e to'onja: Koro Dolo, Jaentoe, si'a wo'oe maria ananja: Koro nTembe, Kamba, Tiwaa, Torewoe, Monti. Nepa re'e wo'oe Koro Majoemba pai K. ngKoese, koronja se'e poera² oengka ri Oetara kama'inja. Anoe oengka ri Salatan podo tatogo anoe bangke: Mawaro, Ensa pai Kolaka to'onja.

Ane melindja² kita ri rato noe Laa se'e, takita bara tesangkoedja mbaka rangasoe mesoewoe ri tana. Tana setoe nakoni² noe apoe; bare'e mate apoe; ane kono oedja, ma'ai pekoni noe apoe. Poe'oenga pai nakawase'e, maka ri ra ntana anoe ri Rato Laa se'e maria watoe maeta (batoe arang) anoe ndapo'ajoeta ri kapala. Ri koro oeë se'e tongawa watoe maeta banja watoe poe'oenga, paikanja kadjoe. Tongo piamo bare'epa maombo rato Laa, podo wana anoe ri rato se'e. Kaombo ntana, napakaombo noe lindoegi, naka'oewimo ntana pai oeë poera² kadjoe se'e, bare'e wo'oe oso, podo mewali watoe, kamontjonja tana mapeni pai maeta. Ane tapwoele mpodago watoe maeta, sangaja² takita wa'a oea ngkadjoe ri ra mbatoe. Kakomaria-ria watoe pai tana mangka'oewi wana maombo se'e, kakomapeni² watoe ara, kakomadago-dago ndapoawa. Watoe maeta ri rato Laa bare'e ntani madago ndapo'ajoeta, maka bare'epa mapeni mpodago, bare'e ntani lo'oeka ri raja ntana kare'enja.

Rato Laa se'e bare'e ntani maboko tananja. Ntje'e pai naka pada poera² rato se'e. Podo ri wingke ngkoronja kare'e jopo napodjamaa ntaoe. Ane tapajoa djajata tondo

Timoer, talempo boejoe Tometindo, toedoe wo'oe kita ri rato Laa anoe ri aranja, pontoe Koro nTioe. Oengka ndjairia madagomo taoe modoeanga rata² ri tasi. Paikanja rato Laa ri aranja ma'ai kakelogenja, pagonja ri pooedja, ane mesampo koro Laa.

Sambaka rato Laa se'e laro, Lowo to'onja (ane basa Bare'e: lomboe). Radoea koronja kodi mandadoe laro se'e; Koro nToromboe pai Koro Mata nDa'oe, paikanja ane bangke Laa, sangaja² ndjairia kama'i oeënja. Lowo se'e napokawongko nTo Mori maka maria kodjo boojenja pai masapinja.

Palai ngKoro Laa ri rato Lowo se'e, sangaja² ri ojo boejoe poilinja. Mosoe ri tasi mogaa'mo djajanja, mopanga radoea katoedoenna ri tasi.

Samba'a djaja oengka ri rato Laa bare'e mawote koronja; ri tondo Oetara ngkoronja kandjo'oenja, oengka ri Bente napajoamo ri Timoer toedoe ri Towi anoe ri Tasi Mori. Samba'anja wo'oe djaja maoere Koro ngKoese djela ri Poe'oe mBana, nepa tewaenggo wo'oe ri tondo Timoer. Djaja se'e ri Soemara katoedoenna.

Boejoe nTo Mori anoe tondo Salatan Rato Laa, madja'a gaga katindonja pai kakerokanja. Bare'e ngkabongo tongo i owi mapari melindja ri tana Mori. Boejoe ndjairia malaa anoe mongkodo,² kobelaanja bare'e mewali maloeloe boejoe² kandjo'oe ndjaja, sangaja² wailo'oe waindekoe.

Ane mooere kita ri K. ngKolaka djela ri lipoe Kolaka, tapalaikamo koronja se'e; bare'e gana santongo djaa pelindjata taratamo koronja bangke samba'a Poe'awoe to'onja (ri oentojenja ndapapoto'o: Mata ngKoro, bara: Angkoro). Koro Poe'awoe se'e mesoewoe ri poe'oe ntana boejoe bangke; ri pesoewoenja se'e lioe² bangke si'a ewa koro mPendolo. Bare'e naintjani ntaoe mbe'i oentojenja, bara oengka rimbe'i. K. Poe'awoe se'e mandadoe rato bangke wo'oe anoe Lembo to'onja. Samba'a wo'oe koro oeë bangke

ndjo'oe ndjairia Tambalako to'onja. Tambalako se'e mosoe ri Rano Matano oentoenja (ri Toroekoe mPenai).

Ri rato Lembo kasimpadopa nTambalako pai K. mPoe'awoe mosoe ri lipoe Lahoembala. Oengka ndjairia nadadoe mpajoa tasi, tondo Timoer; sangaja² re'e wo'oe boejoe naworo pai naporoemoekoe, paikanja bare'e tindo gaga. Mariapa oeë bangke anoe madadoe K. nTambalako se'e. Anoe bangke taimba: Sokita, Poahaa, Poroepoe pai Pontangoa to'onja.

Karate noe Rato Laa oengka ri Barat, ndjo'oe ri Timoer, paikanja Rato Lembo oengka ri Salatan, ndjo'oe ri Oetara karatenja. Bare'e ntani madago tana ri rato se'e, paikanja poera² koronja anoe ndaimba bangke jowenja ri taoe anoe mampoilika laoero pai soga, maka ntje'e naepali ntaoe ri wana anoe sape² Lembo se'e. Rato se'e djela² ri Rano Matano, kobelaanja ane wailo'oepa sakodi tana, sangaja² ri Lembo poili noe oeë ndano; wawase'e ri Malili, ri tasi Bone kandjo'oenja.

Mewali tapajoamo: Lio ntana Mori se'e: radoea rato bangke, samba'a tondo Oetara, samba'a tondo Manoenggara, naojoti mpoboejoe² ntana anoe ma'ai katindonja pai kakewatoenja.

Tasi bangke anoe ri Mori tondo Timoer, tasi Moloko to'onja. Tasi anoe mosoe ri tana Mori, tasi Mori to'onja. Soeo ntasi se'e maria moeni soeonja kodi, pai maria wo'oe togonginja. Moto'o poera² togongi se'e, paikanja podo radoea anoe taimba: Toko Bae pai Boengi nTimbe. Toko Bae (posokinja: togongi bangke) napokaeka ntaoe da mosompo ndjairia, maka nato'o naapeari noe doeata bangke, anoe re'e matianja bangke ri tongo nd'o'enja. Boengi nTimbe ri baba ngKoro Laa kare'enja. Pai wa'anja ntje'e togongi anoe naapeari ntaoe; sangaja² To Boegi anoe topobaloe,² maka bare'e nakoto modjamaa ndjairia, paka bone tananja.

Wiwi ntasi Mori tondo Oetara podo loge; sangadi ndaoere oemala nepa ndarata tana mapeni, Rato nTjoemara to'onda, maka K. nTjoemara anoe ndjairia podjajanja.

Tongo masae owi re'e taoe maroo-roo ri ojo ntasi Mori pai tasi Tomini ri oentoe nTjoemara. Taoe setoe To Baoe to'onda, sangaja² To Pobare'e si'a. Paikanja poeramo nanangi nTo Boengkoe pai To Tarinate. Po'iwali nTo Boengkoe se'e djela² ri Pakambia. Poera² To Baoe na'opisaka, lipoenja nagero; anoe toewoe natawani nakeni ri Boengkoe. Oengka ndjairia soa tana ri Soemara; bare'emo nataha ntaoe meari ndjairia, maka To Wana (To Kasiala) anoe tondo Timoer kare'enja napokaeka.

Masae² re'e wo'oe To Onda'e anoe maroo-roo ndjairia; ma'i² wo'oe To Boegi ri Soemara maoli soga, maka ri wana anoe mosoe ri Soemara ma'ai karia ntjoga. Oejoe ngkadjela nTo Boegi, podo ma'i sarai maroo-roo ri doeanganja. Masae² mobanoeamo, lipoenja napapoto'o: Wata mBajoli; maria taoe tepasambakamo mesoga: To Bada, To Napoe, To Koelawi, To Pobare'e, madoro kodjo taoe ndjairia. Podo oengka ngkadjela ngKoempania bare'emo madoro gaga, maka bare'emo nawai ngKoempania teseboe gaga taoe, mampalaika djamaanja.

Soga se'e kadjoe bangke, majoa wotonja, podo ri jojonja kare'e nda'anja. Pela ngkadjoe soga maria kodjo litenja, pai ane mesoewoe ri raoa lite se'e, bare'e masae toromo, maboeja² makoeni² ewa kasa lionja. Litenja se'e anoe ndaaja. Tongo i owi oejoe ngkadjela ntaoe mesoga, maria soga narata ri tana, ri poe'oe ngkadjoe, maka polepe²nja ri ra'anja, meogoemo ri ra ntana. Sa'e litenja se'e tepasambaka ri poe'oe nda'a, maria taoe maroegi manawoe ri kadjoe, peponenja mampepali soga matoe'a setoe. Maka ntje'e anoe bangke mpodago olinja.

Woengka eo pela ntjoga ndalepasi saga'a, sape² nepa ndapalaika, ndatiabi; ntje'e anoe ndato'o: nda'ongko. Palai ntoempoe ongko a se'e, molepe litenja ri woto ngkadjoe

anoe ndalopakimo pelanja, toro ndjairia, masae² makoe-mbambo soga. Nepa ma'i wo'oe toempoenna, natebaki soga-nja, nakajali. Anoe meogoe² lopa to'onja, anoe masiwoe ripoe²nja tetesi to'onja. Lopa se'e bangke olinja, panangi tetesi. Ane ri kita oli ntetes te 7 roepia, oli noe lopa te 10 roepia sapikoe.

Ongko se'e maria ngkani napokara-kara ntaoe, maka taoe wongo manganteba anoe joenoenja, nato'o anoenja.

Poera² soga ndapobaloe ri Oedjoe mPanda (Makasar) bara ri Singapoera, nepa ndakeni ri tana Eropa. Maria ngaja pewalinja ndjairia, pagonja parada. Ane maoeëmo soga, nepa ndaleroka kadjoe bara ndjaa,² be ronga oso setoe, maka bare'e mesoea oedja bara rini bara ngojoe ndjairia.

Taoe mampeari tana Mori anoe ndatotoraka roo, maria ngajanja. Saga'a To Pobare'e, ri Kadata pai Rato Laa kare'enja. Anoe mosoe ri Kadata tatogo lipoenja: Saemba Limoe, Lee pai Tana Soempoe. Taoe ri Saemba Limoe kamontjonja to Onda'e (ri Bomba) malai ri po'iwalinja pai To Napoe (Tompira kare'enja riae). Taoe ri Lee ntje'e To Tananda, paikanja kamontjonja To Lamoesa. Taoe ri Tana Soempoe roea ngaja: sa'e taoe ri Tawoealangi anoe lawi ndjairia kare'enja; sa'e To Mori (To Molio'a).

Anoe mangkoni oeë ngKoro Jaentoe, To Pakambia. Tongo bare'epa djela Koempania, maria lipoe ntaoe se'e; samba'a Bentji to'onja, kare'e ntongko ntaoe se'e; samba'a wo'oe lipoenja masae: Boejoe Mapipi pai Palawanga. Wawase'e podo ri 4 lipoe katepasambakanja: Boejoe Laboe, Timbowane, Tamondjengi pai Poberoeke.

To Pakambia se'e tongo i owi magasi mejapi, posokinja mesamboeni. Maka re'e taoe anoe mangalingoeni raja noe joenoenja, nato'o: Ane maroo-roo ri jopo kita, da momberata pai taoe mate: papata, ineta, anata anoe mate, sangaja² takita moeni. Maria taoe maloeloe paoe noe joenoenja setoe: baoelanja naroro, paenja nabolontanaka, bare'emo modjamaa, maka

nato'o ntaoe malingoeni: Da napakoni noe angga. Masae² tongawa mbambanja, napo'iwalika noe joenoenja taoe mejapi se'e. Kadjela ngKoempania re'emo wo'oe pejapinja, paikanja napatoedjoeki ngKoempania pai napaowemo.

Sangaja wo'oe To Pobare'e anoe ri Rato Laa: To Pada. Taoe se'e lawi bare'e maria, paikanja tebambari kakodjenja ntongo i owi. Lipoenja anoe masae Wawo mBaoe pai Tempa. Wawase'e podo ri Peleroe kare'enja. Sa'e ri Kasi-mboentjoe, mogalo pai To Onda'e; sa'e ri Tomata mogalo pai To Mori.

Tondo Oetara ntana nTo Pada kare'e lemba Poe'oe mBana. Taoe se'e lawi To Rompoe pai To Lage melimba ndjairia, kobelaanja modja'i mosoe pai taoe anoe ri parenta mPoso. Lipoenja wawase'e: Looe, Koro nTowoe pai Baoe.

Samba'a lemba nTo Pobare'e ntje'e To Watoe, tondo Timoer lemba nTo Pada. Bente to'o lipoenja. Bente se'e mosoe ri poroemoekoe ngKoro Laa kare'enja. Santjoentjoe wo'oe To Pobare'e To Kalae to'onja. Tongo i owi maria lipoenja tondo Salatan ngKoro Laa. Wawase'e ri Londi polipoenja. Sa'e wo'oe To Kalae se'e ri Tomata banoeanja.

Anoe tepakoro To Mori, ntaninja kodjo basanja; saga'a mo'aikoa, saga'a monahina, paikanja moawe² kodjo basa radoea setoe.

To Mori se'e maria to'o lembanja. Anoe ri Rato Laa kare'enja: To Molio'a, ri jae ngKadata. Lipoe noe mokole ntongo i owi Kanta, wawase'e ri Tomata kare'enja. Maria lipoe ntaoe setoe; sa'e to'onja: Tomata, Tetepolo, Lembo Benoea, Taende Lipoe. Nepa re'e To Wanga (ri Ensa lipoenja), pai To Dooele (ri Kolaka lipoenja). To Lolo ngGoio mosoe ri Lowo; To Molongkoeni pai To Impo mosoe ri winanga nTambalako; To Woelanderi ri jae nTambalako; To Oeloe Oewoi ri oentoenja; To Lasi mosoe ri Rano Matano; To Watoe tondo Timoer Lembo; To Moiki bare'e lawa tasi.

Wawase'e maria lipoe pearinja, anoe nasongka ngKoempania, paikanja bare'e re'e jowenja ndaimbasi poera.²

Tongo i owi bare'epa djela Koempania radoea lipoe nTo Mori anoe tebambari, samba'a Petasia, samba'a Ngoesoe mBatoe (wawase'e To Petasia ri Sampalowo kare'enja, To Ngoesoe mBatoe ri Ta'a Langara, bara Tinompo). Maka ri Petasia pai ri Ngoesoe mBatoe kare'e mPoeë nTo Mori.

Bare'epa djela Koempania, poera² To Mori re'e Datoenja, lantinja Datoe ri Tana. Samba'a wo'oe poeë, anoe toeai sakodi, ri Ngoesoe mBatoe kare'enja. Gori noe ada ntaoe setoe, pepoeë ntaoe sondi natila ntjawi² mPoeë radoea se'e. Rioe²nja Datoe ri Tana mepoeë wo'oe ri Datoe ri Palopo. Re'e taoe napapoeëka, pai ane mobanoea i Datoe ri Palopo, sangaja² Datoe ri Petasia ma'i mampakoe koroewoe ndjoia noe langkanae. Paikanja masae² bare'emo ndjo'oe.² Poe'oenga maka bare'e naowe² ntaoe ri Poso anoe palili i Datoe ri Loewoe, mampo'iwalika palili i Datoe ri Tana, bare'e napetangani i Datoe ri Loewoe. Bare'emo wo'oe nakoto noe Datoe ri Loewoe mampo'iwalika Datoe ri Tana.

Wa'a ntaoe ndaimba roo, palili i Datoe ri Tana pai poeë ri Ngoesoe mBatoe. Pepoeë nTo Pobare'e anoe maroo-roo ri rato Laa: baoela, maka taoe se'e maria pinatoewoenja. To Mori poera² pepoeënja wea, manoe pai mamongo. Kadjela ngKoempania ri taoe 1906, i Mokole Maroendoe anoe ndapo-Datoe ri Tana. Karata ngKoempania, mo'iwali i Mokole Maroendoe pai palilinja To Molio'a pai wa'a nTo Pobare'e, maka watoea mpoeë naepate ntaoe setoe.

Oejoe ngkadjela ngKoempania bare'e meewa i Mokole Maroendoe, maroo² ri lipoe Mata nDaoe. Masae napomanee ndaja songka ngKoempania, pokaradjaa, ma'i palilinja mogombo pai poeënja, nato'o: Moroeana meewa, maka bare'emo takoto posongka ngKoempania. Nalingoeni mpa-lili raja mPoeënja, pai napampokonomo meewa. Soerodado 40 pai tadoelakonja naepate, nepa mobente i Mokole

Maroendoe ri Woelanderi. Paikanja kadjela ngKoempania mesawa, maria bente nTo Mori masoea, mate wo'oe i Mokole Maroendoe ri Woelanderi. Oengka ndjairia naloe-loemo nTo Mori songka ngKoempania.

Kapate i Mokole Maroendoe, mokole ri Ngoesoe mBatoe ndapomokole nTo Mori, ri Ta'a Langara (Tinompo) poba-noeanja. Witi mokole samba'a sangaja² ndjairia kare'enja. Ntje'e anoe mangkekeni poera² lipoe ntaoe anoe ri rato Lembo kare'enja. Samba'a wo'oe witi mokole ri Sampalowo banoeanja. Ntje'e ana noe Mokole Maroendoe, pai bangke parentanja, maka poera² To Mori pai To Pobare'e, anoe tondo Salatan Koro Laa, nakekeni. Samba'a wo'oe witi mokole ri Peleroe kare'enja. Mokole se'e anoe mangkekeni To Pakambia, To Pada, To Poe'oe mBana, To Watoe anoe tondo Oetara koro Laa lipoenja. Nepa re'e wo'oe witi mokole samba'a ri Wata mBajoli. Banja To Mori si'a, To Boegi, maka ntje'e anoe mangkekeni to pobaloe² poera² anoe ri Lemba nTjoemara, anoe maria mbaka oengka ngkama'inja.

Gori ntoentoe ntaoe toewoe rioe pai naka re'e Datoe ri tana Mori, ewase'i pewalinja: To Mori ntongo masae owi bare'e naowe² mopaiso. Sakodi sakodi mombewoe-noemo taoe. Teasajojo re'e joenoenja ndalanti, paikanja ane ndalanti mowoero, ngkinowia rōomo naepate ntaoe.

Kabare'enja madago tana pai oeë, re'emo To Mori lo'oe ri Rano Matano ri lipoe Raha mPoe'oe, napetoemboe ri mokole ndjairia gori ngkadja'a ntana pai oeë. Nato'o: Mamongo mami maroedoe ngkabongo ri tana, oso, maka bare'e re'e poeë mami da kapampepoeëka; maratemo wantje manoe mami, bare'e re'e taoe mantima.

Moiwomo i mokole ri Raha mPoe'oe, melimba ri tana Mori. Oengka ndjairia re'emo poeë ntana lairia.

Saroe ngkorongKoempania ri Mori ntje'e i Toea Petoro, anoe ri Kolono Dale kare'enja. Banja podo tana Mori nakekeni i nToea setoe, sangaja² Boengkoe wo'oe. Basa

nTo Mori lawi moawe² pai basa nTo Boengkoe, manoro modja'i taoe roea lemba se'e.

Kolono Dale bare'e ntani madago kare'enza, maka podo sakodi poratonja, mewali bare'e bangke tana kare'e mpo-banoea. Tasi ndakalawata pai naka bare'emo djela oeë ri banoea ntaoe. Masoso kare'e banoea. Kapala me'onto ri Dale, samboeja sangkani, ma'i ma'oelaja laoero pai soga. Banja oengka ri Manado poe'oe ntjongka, anoe djela² ri Kolono Dale, sangaja² oengka ri Oedjoe mPanda (Makasar).

10. Tawaelia, Napoe, Besoa, Bada,
Leboni, Rampi.

Lawi taintjani tondo Barat tana Poso, re'e boejoe bangke mongkodo;² anoe boejoe Tineba to'onja tondo Oetara, boejoe Takolekadjoe tondo Salatan. Boejoe se'e jabi 2000 Meter kandatekanja oengka ri wawo ntasi. Sa'e to'o noe lolo boejoenja: Tineba, Sodanga, Towingkeli, Tiloë, Pa'a mBoerake, Tangkamboelontji.

Wa'a ngkoronja anoe moili waima'i tondo ri Timoer paka meroentjoe ri Koro mPoena, anoe ri Tominibocht babanja.

Ri sambalikoe boejoe bangke se'e laoe rato aono modede oengka ri Oetara lo'oe ri Salatan. To'onja: Tawaelia, Napoe, Besoa, Bada, Leboni pai Rampi. Sa'e kodi, ewa Tawaelia, Leboni, Rampi; tatogo bangke,² anoe bangke mpodago: Napoe. Pai naka re'e ndato aono se'e, maka boejoe maombo. Lindoegi poea poe'oenja pai nakaombo ntana, Pai naka re'e lindoegi, lawi ri ra lino se'i wajaoe apoe maria; apoe setoe ewa laboe moili; ane molengko apoe ri ra ntana, molindoegimo. Ntje'e pai naka re'e bara tesangkoedja mbaka anoe laoe oeë marameda mesoewoe ri tana pai laoe solo, joenoe noe apoe ri ra ntana; sambaka ri Tawaelia, to'onja Sapeloai, sambaka ri Bada, to'onja Tomowoo.

Sangaja² nadadoe noe baoela kare'e ntjolo setoe, maka napokono kodjo madjilati solo, napomaboko. Maoe kita taoe tapopakoeli wo'oe solo se'e.

Wa'a ndato se'e mosisala wo'oe kandatekanja ri wawo ntasi. Tawaelia 1100 Meter, Napoe 1000 Meter, Besoa 1200 Meter, Bada 700 Meter, Rampi 1100 Meter, Leboni 1000 Meter. Mewali tana Bada anoe wailo'oe, kobelaanja oeë poera² ndjairia kandjo'oena. Ri pontepoe'oe ngkaombo ntana setoe bara boeke² oeë ri wa'a ndato se'e, ewa rano; paikanja bare'e naowe² oeë moili mangkaesi boejoe; moili oeë poera,² mangaoemo tana; podo koronja bare'e paja. Laoe ri Napoe sambaka anoe bare'e malai² oeë, sangadi poreme bangke nepa mangaoe; to'onja: Rano, ndjairia pantima² nTo Napoe booe.

Samba'a dja djaja oeë ane mampoilita oeë poera² anoe ri lemba aono se'e, ntje'emo Koro nTawaelia. Samba'a² koronja toedoe ri tasi, paikanja maria to'onja. Pai ndapapoto'omo: Koro nTawaelia, maka mosoe ri Tawaelia matanja. Matanja se'e ri rano kodi tondo Oetara lemba nTawaelia. Toedoe koro oeë se'e ri lemba nTo Napoe tondo Barat, Tamboea to'onja. Djela ri tana Napoe ndapapoto'omo Owai Bohe bara Owai Kaia. Polioenja ri tana Napoe naworo boejoe maria anoe ri ojo Napoe pai Bada, ndjairia Deanta to'onja. Toedoe wo'oe ri Bada, Belante to'onja. Poeramo napalaika tana Bada, Koro to'onja, rantani djela ri tasi napapoto'omo nTo Mene Lariang. Bangke ntoe'oe ndjairia, maka maria oeë anoe meroentjoe ndjairia.

Mewali ane tapewoelemo mpodago ri pata pelindja ngKoro nTawaelia, tongawa oengka ri Oetara poilinja ndjo'oe ri Salatan, rantani toedoe ri Bada. Ndjairia bare'emo djadji ndjo'oe ri Salatan, maka lemba ri Leboni pai Rampi ndateka. Kobelaanja napepali djajanja tondo Barat, naworo boejoe, moroemoekoe kodjo poilinja.

Podo ananja anoe bangke² da taimba se'i: Ntongo ri Tawaelia, bare'epa re'e ananja anoe bangke. Djela ri Napoe,

Koro Pembalaa, Koro Wanga pai Koro Malami, anoe bangke² tondo ri Barat. Koro Hamboe, Koro Kalaе, Koro Pembangoe pai Koro Oerana, anoe bangke² tondo Timoer.

Samba'a koro oeë bangke anoe ndawote ane ndjo'oe ri Besoa, Koro Rompo to'onja. Nepa meroentjoe wo'oe Koro nTorire, anoe nakoni² nTo Besoa oeënja. Maria koronja anoe oengka ri tondo Salatan ri Oetara poilinja, nepa meroentjoe ri Tawaelia. Toedoe ri Bada re'e wo'oe koronja bangke, K. Malei, meroentjoe ndjairia. Moawe² pai Koro nTawaelia poilinja, paikanja toedoe ri Bada naomponi noe boejoe, kobelaanja mewaenggo ri Oetara, meroentjoe ri Tawaelia. Poeramo nalioe ngKoro nTawaelia pomberoentjoe se'e, nepa meroentjoe wo'oe Owai Rampi ndjairia, anoe radoea panganja: sampanga oengka mai Rampi, sampanga oengka mai Leboni. Owai Rampi se'e oengka mai Salatan ndeki Oetara poilinja. Maka nadadoe lemba ri Bada anoe laoeka kare'enja.

Lemba aono se'e paka pada samalele. Malaa kadjoe, podo teasantoboe katoewoenja ri lemba se'e. Panto'o ntaoe toe'a: Ntongo masae owi sangaja² jopo bose wo'oe ri lemba se'e, paikanja re'e baoela bangke samba'a, i Lelemboenga to'onja. Pojoekoe²nya ri Tawaelia, ri Napoe, Besoa, Bada pai nakanate ngkadjoe poera,² podo ewo toewoe.

Lelemboenga se'e anoe mampomoelika baoela sondō, nato'o ntaoe, pai naka maria baoela ntaoe se'e. Paikanja kamontjonja madago pangkoni mpinatoewoe, pai naka maria baoela ntaoe setoe. Sangaja wo'oe anoe maria ri wa'a lemba se'e, ntje'e njara. Bare'epa masae owi nakeni ngKoempmania njara laki Soembawa ndjairia. Moeli njara se'e paka madago ta'anja pai bangkesi wo'oe.

Mewali njara se'e da napomasoegi ntaoe se'e. Lawi djamaanja bare'e ntani mewali² owi. Poera² lemba se'e bare'e ntani maboko tananja, podo teasantoboe anoe madago ndapolida. Lawi naintjani ntaoe se'e molida oengka

iomimo. Bare'e manoro bara oengka ri sema kalo'enja molida. Bara napatadaki nTo Sigi. Paikanja masae² napokalente ndaja nTo Napoe molida, maka madoedoe gaga napalai²ka tananja da ndjo'oe mo'iwali, bara moweloea, mampepali soga pal laoero. Bare'e nakoto mbe'a molida. Kobelaanja napalaikamo rato, mododoha ri boejoe, anoe ri sori ndato, nakadago mpobonde² ndjairia. Paikanja kadjela ngKoempania marosomo moeni poera² taoe molida.

Sangaja wo'oe anoe napomasoegi ntoempoe lemba aono se'e, ntje'e woejawa. Woejawa narata ntaoe se'e ri koro oeë. Maria koronja kalaoe mboejawa. Ane ndapepali woejawa, sangaja² ndapare'e rioenja doela kadjoe, anoe bare'e ntani lo'oeka rajanja, dja ewa doekoe; paikanja mobalamba ri tongonja. Ri wawo doela se'e nadidika rangi'i bara tana anoe mogalo woejawa. Nepa naome ri oeë moili. Sakodi dja paomenja, mewali wa'a ndangi'i pai tana napoilika noe oeë, woejawa anoe manee meta'a ri pobalambanja. Woejawa setoe masiwoe-siwoe, ndawoentja ri woejoe alo nepa ndapobaloe ri wiwi ntasi. Anoe ewa kanee noe doi manoe santoebi olinja f 2,50. Taoe ri lemba aono se'e lo'e mpodago palenja moëna kapipi pai morando inodo. Tebambari kodjo kalo'e ntaoe se'e morando. Lo'e wo'oe we'a mondjaoe lemba, maria ngaja ajapa napataka pai nakannggori sangkani lionja.

Ane da rajata da ndekoe mampeole lemba aono se'e, oengka ri Poso aopo djaja anoe da taloeloe.

Samba'a mandake oengka ri Poe'oe mBoto ndeki Koro ngKalaena ri Rato. Oengka ndjairia djela ri Leboni. Samba'a wo'oe tepoe'oe ri Rano tondo Oetara ri koro oeë kodi, Tokeimboe to'onja. Sawi ri wawo boejoe, mobaloengke ri Koro Malei. Mandake wo'oe, mobaloengke, toedoe ri Bada.

Samba'a wo'oe Djaja mPebolai to'onja. Oengka ri Waroë mobaloengke ri Poena, nepa mandake. Kaparinja djaja se'e maria ngkani mandake, mobaloengke, nepa djela ri

Napoe. Pai ndapampoto'o Djaja mPebolai, maka masae owi re'e mokole ri Mowoemboe, i Tabaloemore to'ona, morongo ri Napoe. Ri popawawa ntaoe, djaja se'e anoe naloeloe, pai nakare'e nto'ona Djaja mPebolai. Nepa samba'a wo'oe ri Kasigoentjoe pandake, toedoe ri Napoe. Djaja tatogo anoe ndaimba rioenja mapoe teasaojo, bare'e maria taoe maloeloe. Podo djaja oengka ri Kasigoentjoe, ntje'e sangaja² lore paloeloe ntaoe. Maka ane djela taoe moweloea, taoe mobaloe,² sangaja² tasi nadadoe, maka ndairia kare'e nto pobaloe.²

Poera² djaja se'e mapari ndapelindjaka, maka maria pandakenja, pai bare'e wo'oe madago taoe mampelamba njara, kobelaanja poera² ngaja dja ndakojo waindeko. Ntje'e pai naka bare'e ntani mewali mobaloe² ri lemba aono se'e. Ane taoe se'e mampepali doi, lo'oe mampemo-soeki tasi nepa ndjo'oe marapa laoero, bara mampepali soga, bara mekisaro ri taoe mokajoekoe. Kagasi ntaoe se'e malai,² pai naka re'e anoe manjanja maroo-roo ri tana ntaoe, kobelaanja bare'emo napokono mewalili ri tana mpebete ntanoanjanja.

Ntje'e pai nakaria ntaoe oengka ri lemba aono se'e anoe mampeari lipoe ntaoe ntaninja. Mosoe ri baba mPoso re'e lipoe nTo Besoa. Salipoe ri Kasigoentjoe lipoe nTo Napoe, ri Boejoe mPondoli lipoe nTo Bada. Maria wo'oe lipoe ntaoe setoe ri tana nTo Mene, ri Paloe, ri Todjo, ri Soemara, ri Loewoe.

Ri ojo lemba aono se'e, sangaja² re'e wo'oe djaja. Oengka ri Leboni re'e djaja lo'oe ri Waiboenta, ri tondo Salatan. Oengka ri Bada re'e wo'oe djaja maloeloe wiwi ngKoro, anoe da lo'oe ri Banasoe, ri Koelawi, lioe² ri tasi ri Paloe. Ri Besoa re'e wo'oe djaja anoe da toedoe ri Koelawi. Oengka ri Woeasa (ri Napoe) re'e djaja ri Lindoe, ri boejoe Roremaa kandjo'oenja. Ri Tawaelia radoea djaja: samba'a maloeloe Koro nTjopoe toedoe ri Sigi, samba'a maloeloe Koro nTambarana toedoe ri tasi Tomini.

Poera² djaja setoe sangaja² mapari ndaloeloe. Pai malaa wo'oe naloeloe ntaoe, maka Koempania anoe mamposongkaka taoe setoe, ri Paloe kare'enja. Podo Leboni pai Rampi napsongkaka ngKoempania ri Loewoe.

Maranindi kodjo raoa ri lemba aono setoe. Lawi tainjani kakondate²ka boejoe, kakomararanindi raoanja. Mowoero nakoelamoeti noe limoe wa'a lemba se'e. Bare'e ronga napalaika noe limoe, maka sape² boejoe lemba se'e. Sangadi tinti 8 bara tinti 9 mara moeni jangi. Paikanja marimbo ngojoe, santempo oengka tondo Salatan kama'inja, santempo oengka tondo Oetara.

Karanindi ntana se'e pai nakabare'e wo'oe napokono ngkajoekoe pai tabaro. Toewoe jaoe kajoekoe, paikanja bare'e mowoea. Kobelaanja nato'o ntaoe toe'a: Ane mowoea kajoekoe, da measa, da rata sagala.

Ewantje'e se'e mamongo bare'e napodjo mowoea. Wa'anja ri Bada pewali ngkajoekoe, maka tana se'e bare'e ntani maranindi ewa joenoenja, podo 700 M. kandatekanja oengka ri wawo ntasi.

Karanindi ntana se'e pai naposisala mpewali mpae; ane ri lemba ri boejoe, sangaja² 7 mboeja nepa madago ndapota; ane ri Poso te 5 mboeja matasamo pae.

Karanindinja se'e pai naposisala mpoedjoe ngkoro ntaoe, pai popoedjoe ntaoe anoe ri lemba anoe marameda raoanja. Topi mbe'a sangaja² natoemboli, pai motapi² nakaramoe; sangaja² molemba makoemba we'a, bare'e malimoeoe naepe.

Karanindi ntananja pai naka ntaninja pobanoea ntaoe sindate. Bare'e narindi banoeanja, kasonja sangaja² meroe-ntjoe ri djoia. Mewali atanjamoe se'e anoe naporindi, mawengi raja banoea ntaoe se'e; ane nato'o ntoempoenja da nakareme sakodi raja banoeanja, natoengkebi sakodi dopi ata napesoea ndeme. Kabare'enja re'e tabaro, wa'anja wojo pai dopi ndapoata. Rapoenja ri tongo banoea, nakadago da napemosoeki ntaoe ri ra banoea poera,² maka langka ngkajore paka mosoe ri wiwi ndjoia. Paikanja wawase'e

bare'emo nawai ngKoempania mampowia banoea ewase'e; sangaja² ndarindi. Karanindinja wo'oe ri lemba se'e pai nakabare'e ronga todjo melindja taoe, maka bare'e ronga toemboe ini.

Wawase'e da tapaoemo lemba samba'a samba'a, maka salemba sangaja taoe anoe mampeari, mosisala wo'oe basanja. Podo To Bada pai To Besoa anoe moawe² basanja. Ewantje'e se'e basa nTo Rampi, To Rato pai To Leboni. To Tawaelia mobaria basanja, maka moeli nTo Pajapi taoe setoe. Maka nato'o laolita ntaoe toewoe rioe: Palai nTo Pajapi oengka ri Masooe, mosoe ri Koro mPoena, da malai ndjo'oe ri Sigi, re'e we'a samba'a mosoemo da poananja. Kabare'enja nakoto melindja, napalaikamo wa'a joenojenja ri rato nTawaelia, sangkani² pai langkainja.

Re'e paoe ntaoe setoe nato'o: Bare'e maja maria taoe ri Tawaelia se'e; ane jabi saatoe, da opi taoe. Paikanja bare'e montjo paoe setoe. Maka sa'e To Tawaelia molipoe ri Napoe, maka lipoe ri Tamadoeë paka si'amo. Tongo iowi re'e lipoenja ri boejoe, Bola to'onja. Paikanja kadjela ngKoempania maroo-roomo taoe se'e ri rato, bare'e lawa oengka ri lidanja. Rato ri Tawaelia bare'e bangke. Karantenja oengka ri Oetara ndjo'oe ri Salatan 3 K.M.; kabini-nja podo 1 K.M. Tongo iowi To Tawaelia napowatoea i Magaoe ri Sigi. Imba ntaoe setoe 300 taoe.

Bare'e lawa djaja oengka ri Tawaelia djelamo ri Napoe. Lipoe bangke anoe oejoe rata, Woeasa to'onja, ri Koro mPembalaa. Tana nTo Woeasa madago, mewali kodjo pae ndjairia. Ri pontoe mBoeasa bare'epa mabini gaga rato, paikanja kakolo'oe² tondo Salatan, kakomabini² lemba se'e.

Oengka ri Woeasa mopanga djaja: samba'a mompajoa ndjo'oe ri Watoe Taoe, samba'a ndjo'oe ri Paanto, nepa mopanga wo'oe: sampanga ri Tamadoeë, sampanga ri Sabingka, sampanga wo'oe ri Lamba.

Lamba ntje'e lipoe nTo Napoe poera.² Ndjairia tatogo lobo ntongo iowi. Samba'a bangke kodjo, Howa to'onja. Mosoe² ri Lamba re'e boejoe kodi ri tongo mpada, Pekoerehoea to'onja. Panto'o ntaoe: Pai naka re'e boejoe se'e, maka ntongo iowi ane mosoesa To Napoe, ndjairia kasingkandomoenga; ira mpangkoni napasambaka, masae mewali tana. To'o nTo Napoe kodjo To Pekoerehoea. To Pobare'e nato'o nTo Pekoerehoea: To Pakoe.

Tongo bare'epa mokoempania, maria jaoe lipoenja. Anoe masae, ntje'emo Gaa, Peore, Lengaroe. To Napoe se'e mobara basanja. Bara oengka rimbe'i kama'inja owi, bare'e manoro. Paikanja manotomo To Napoe se'e maria ngaja ntaoe galonja. Ndjaoe To Tawaelia (To Tamadoeë), ntaninja wo'oe To Lamba; ndjaoe moeli nTo Pobare'e (ri Sabingka), ntaninja To Woeasa.

Ntongo masae owi re'e wo'oe To Hoekoe, paikanja ntje'e melimbamo ri Besoa, maka ri Lempe polipoenja. Sandjaja pai naka mogalo kodjo To Napoe, maka po'iwalinja owi maria taoe natawani, nakeni ri tananja, napaporongo ndjairia, kobelaanja moelinja To Napoe wo'oe.

Bare'epa djela Koempania, To Napoe mepoeë ri Magaoe ri Sigi. Toentoenja ewase'i: Ma'i To Sigi mampo'iwalika To Napoe. Woeasa rioenja nale'o, nepa naoengkoe wo'oe Lamba. Maroso kota ri Lamba. Makodje mokole nTo Napoe, anoe ndapapot'omo i Goema ngKoana, maka gose si'a. Kakodje ntaoe se'e, pai nakatetoemba nTo Sigi, meoe-ranaka. Bare'epa mewallili To Sigi, mate i Goema ngKoana, natangisi ntaoe poera.² Nadongemo nTo Sigi matemo mokole nTo Napoe anoe makodje, ma'i moeni maoengkoe Lamba. Paikanja kono ndjairia toewoe moeni i Goema ngKoana, membangoe, natima penainja pai kantanja, lo'oe mombetoto pai To Sigi, tetoemba wo'oe taoe se'e.

Paikanja palainja oengka ri banoea, nato'oka wa'a ndja'inja: Ndijoejoemo alikoe. Kadjelanja moeni ri banoea, nakita bare'e najoejoe ntaoe alinja. Ntje'e pai napotoeroe moeni

ri alinja, nato'o: Jakoe da matemo lioe,² maka bare'e ndijoejoe alikoe, wa'anjamō koeto'oka komi: da mepoeēmo komi ri Sigi. Oengka ndjairia matemo kodjo. Ntje'e pai napoeēmo kodjo nTo Napoe ri Sigi. Woejawa, baoela pai taoe pepoeēnja.

Woekoe i Goema ngKoana naparijoemoe nTo Napoe, naloē² ri ara ntoto lobo Howa. Ntongo bare'epa mokoe-mpania To Napoe, ane ndjo'oe monga'e, sangaja² mobolo-biangi (motonaa) rioenja ri woekoe i Goema ngKoana, da napaintjani, bara da morasi bara bare'e. Ane poera mompaoe pai ndapetasoka tojoe manoe pai molengko kare'e mboekoe, nato'o da madago pelindjanja.

Magasi To Napoe malai monga'e ntongo iowi, teasajojo mojoenoe² pai To Besoa. Pagonja ri tana Poso kandjo'oe-nja. Bare'e re'e lemba nTo Pobare'e anoe bare'e naoengkoe nTo Napoe. Masae bare'emo ntani manjanja taoe se'e modjamaa, podo manjanja ri po'iwali, pai napenangi,² maka ntje'e anoe napotetalaka. Maekamo taoe ri tana Poso. Kobelaanja ane toedoemo wo'oe To Napoe, merapi bara noendjaa, sangaja² nawai ntaoe. Samba'a mokolenja anoe makodje, ntje'e Oema i Soli.

Ri taoe 1905 djelamo Koempania ri Poso, nato'oka Oema i Soli: sangaja² To Napoe da me'oeroe ri Koempania. Bare'e napokono Oema i Soli Koempania, ntje'e pai napasoko ngKoempania To Napoe bara tesangkoedja.

Se'i wo'oe mandake soerodado ri Napoe, bare'e re'e taoe meewa. Oengka ndjairia naepemo Oema i Soli panangimo To Napoe, pai napoe'eroemo wo'oe ri Koempania. Samba'a joenoe ngKoempania, Assistent lantinja, nadika ndjairia. Masae, meewa dja Oema i Soli, maka bare'e nalinga songka ngKoempania. Ntje'e pai napampokaoe ngKoempania taoe da ndekoe mantjoko Oema i Soli. Ri pantjoko se'e mewalimo pombetoto; ndjairia matemo Oema i Soli pai joenoenja bara tesangkoedja, mate wo'oe soerodado sa'e. Oengka ndjairia rodomo taoe, naloeloemo songka

ngKoempania. Wawase'e ndatemo Pandita pai Goeroe bara tesangkoedja, anoe mampaposikola taoe ri lemba aono se'e. Karia nTo Napoe wawase'e 3300 taoe.

Djaja oengka ri Napoe ndekoe ri Besoa maloeloe koro nTawaelia (Deanta) to'onja. Oengka ndjairia ndawote Koro nTorire ri babanja. To'o ntana se'e: Ara. Oengka ri Ara mandake djaja, maka re'e boejoe bangke ri ojo ngKoro nTawaelia pai Besoa. To'o noe boejoe se'e: Toewo. Tana Besoa tondo Barat boejoe bangke se'e kare'enja, Koro nTawaelia tondo Timoer palainja.

Lembra ri Besoa bare'e wo'oe bangke ewa Napoe. Maka karate ndato ri Napoe 25 K.M. pai kabininja ri pontoe Lamba 9 K.M. Rato ri Besoa podo 6 K.M. karatenja, 5 K.M. kabininja. Pai nakare'e nto'onja: Besoa, maka re'e lipoenja masae owi Besoa to'onja. To Besoa wo'oe maria mbaka oengkanja, maka taoe ri Hanggira ntaninja, taoe ri Doda ntaninja, taoe ri Lempe ntaninja. Kakodi ntananja se'e pai napombemosoe² lipoenja. Podo alima lipoenja masae: Doda, kare'e mokole nalanti ngKoempania, Bariri, Rano, Hanggira pai Lempe. To Besoa madojo modjamaa.

Koronja anoe mampoilika oeë ri Besoa, Torire to'onja. Koro nTorire se'e pai ananja sangaja² oengka ri Salatan ri Oetara palainja. Sa'e ana ngkoronja anoe bangke: Bombai, Loekoe, Kalaena pai Lengi.

Panto'o ntaoe toe'a: Lipoe ri Besoa naoengkoe nTo Mene, nepa masoea. Taoe poera² nakeni mpalai ri tananja, paikanja masae² nawai mewalili moeni ri tananja. Wawase'e karia nTo Besoa: 2100 taoe.

To Besoa modja'i pai To Bada. Basa ntaoe radoea lemba se'e moti'ara. Djaja ri ojo Dodo pai Lelio (lipoe anoe oejoe rata oengka ri Doda) zo K.M. karatenja. Hantoboe to'o boejoe anoe nagolili ndjaja se'e. Lemba nTo Bada bare'e wo'oe bangke; poodjonja oengka ri tondo Timoer ndjo'oe

ri tondo Barat 10 K.M.; kabininja oengka ri tondo Oetara ndjo'oe ri tondo Salatan 8 K.M. Koro nTawaelia (Belante) tondo Oetara ndato se'e poilinja. Mosoe ri koronja se'e bare'e madago tana, paka rang'i pai watoe, lawi maria boejoe anoe maanjoe ri tondo Oetara. Paikanja waindekoe-nja sakodi madago jaoe tana, maria lida napowia nTo Bada.

Ntaninja wo'oe lio ntana se'e, pai Napoe pai Besoa. Re'e jaoe pada, paikanja maria wo'oe jopo ngoera, ma'ai kasondo ndjamboe. Ri lipoe ntaoe maria kajoekoe ndapomoeja. Mosoe ri lipoe maria ira eki ndapomoeja, maka ntje'e ndapoiria mpangkoni.

* Lipoe nTo Bada ri rato alima anoe bangke: Gintoe, Bada mPoe'oe (Bada ngKaia), Boelili, Bomba pai Lelio.

Nepa re'e wo'oe lipoe nTo Bada anoe ri Koro nTawaelia, banjamo ri rato se'i: Lengkeka pai Kageroa to'onja.

Lipoe ri Gintoe mosoe ri kasimboentjoe ngKoro nTawaelia pai Koro Malei. Ri lipoe nTo Bada sa'e sako banoea teasamba'a moto'o. Poe'oenja pai naka wase'e: Rioe²nja mododoha To Bada. Mo'iwali, maekamo rajanja, tepasambaka taoe, molipoe. Paikanja to'o dodoxanja nalimba wo'oe ri banoeanja ri lipoe. Karia nTo Bada wawase'e: 5650 taoe.

Ntongo bare'epa mokoempania, bare'e ntani manoro pepoeë nTo Bada. Tesajo mepoeë ri Waiboenta, tesajo ri Sigi pai Paloe. Oejoe ngkadjela ngKoempania, oengka ri Paloe kama'inja. Bare'e bara meewa To Bada, lioe² me'oeroe. Rioe²nja Petoro ri Malili mamposongkaka taoe se'e, masae ndalimbamo ri Poso.

Re'e dodoxoha nTo Bada anoe ri tongo lida potoendanja, to'onja: Bangkekaoe. Oengka ndjairia kandekoe ndjaja ri Leboni pai ri Rampi. To'o boejoe anoe ri ojo Bada, Rampi pai Leboni: Tamampapoe, pai kandatekanja ri wawo ntasi 1900 M. Maria soga ri wawo boejoe se'e, paikanja bare'e natima ntaoe, maka lawa gaga panteo.

Ri rato anoe ri sambali boejoe se'e re'e koro oeë Leboni
pai nakare'e nto'o ndato se'e: Rato Leboni, Saga'a rato
se'e re'edja jopo bangke, saga'a pada. Sawia² kandateka
ndato se'e pai kandateka ntana Napoe (1000 M.). Bara
tesangkoedja dodoха nTo Leboni, paikanja lipoe ntoe'anja
Leboni wo'oe to'onja.

Rato ri Rampi bare'e ntani bangke; maria laboe narata
ntaoe ndjairia. Lipoenja Lamboe to'onja.

To Leboni pai To Rampi modja'i, paikanja bare'e ntani
modja'i pai To Bada. Ntaninja kodjo basanja, mohaoea, pai
mosisala wo'oe lio ntaoe se'e pai lio nTo Bada. Maria taoe
kesowo ri Leboni. Ndato'o: Ane ndainoe oeë ri koro oeë
samba'anja, sangaja² toewoe sowo ndjairia.

Tongo bare'epa djela Koempania, To Leboni pai To
Rampi mepoeë ri Loewoe. Wawase'e naparentamo ngKoe-
mpania ri Malili.

Boejoe bangke anoe ri tondo Salatan tana Leboni, ntje'e
maojoti koro oeë anoe moili ri Koro, pai anoe moili ri
Koro mBaiboenta (Baeboenta).

Sangajapa anoe bare'epa kono tapaoe. Ri Tawaelia,
Napoe, Besoa, Bada, maria watoe anoe nata'a ntaoe,
lionja ewa lio ntaoe, sa'e we'a, sa'e toeama. Nepa re'e
wo'oe watoe ndata'a ewa tabo bangke: Kalamba to'onja.
Ndjaoe wo'oe toetoenja. Nepa re'e wo'oe nontjoe ndata'a
ri watoe.

Bara tesangkoedja mbaka naparomoe ntaoe maria. Banja
taoe anoe mampomoelika taoe toewoe se'i,² anoe toempoe
mbatoe setoe poera.² Sangajanja wo'oe taoe anoe toempoe-
nja. Paikanja kadjela ngkai pai toe'a ntaoe toewoe wawa-
se'i, napo'iwalika toempoe mbatoe roo. Meoeranaka toempoe
ngKalamba rata ri Bada; ndjairiamo kapoeranja. Toe-
manja napepate noe ngkai ntaoe toewoe se'i,² we'anja
naporongo. Ntje'e pai naka ntaninja lio nTo Bada pai lio
nTo Besoa pai To Napoe.

Taoe toempoe ngKalamba se'e sangaja² oengka ri sambali ntasi kama'inja. Kalamba se'e jowenja ewa sosoronga (parawa), padika woekoe ntaoe mate.

II. Soeo ntasi ri Paloe.

Tondo Barat tana Celebes kare'e ntasi anoe maojoti tana Celebes pai tana Borneo. Tasi se'e re'e soeonja bangke anoe ndapapoto'omo soeo ntasi ri Paloe. Maka ri tando ntjoeo se'e kare'e noe lipoe Paloe, anoe „tanta'i" posokinja, maka lawi tanta'i ntjoeo.

Ri wobo ntjoeo se'e kare'e lipoe Donggala. Ndjairia kare'e ntjaroe ngkoro ngKoempania, i toea Assistent Resident, anoe mangkekeni tana Celebes ri tongonja. Alima toea anoe ndalanti mangkekeni tana Celebes ri tongonja poera²: ri Donggala samba'a, ri Paloe samba'a, ri Toli² samba'a, ri Parigi samba'a, ri Poso samba'a.

Lipoe ri Donggala banja lipoe ntaliwanoea. Karia ntaoe ndjairia To Boegi, pai re'e wo'oe bara tesangkoedja ngaja taoe rata. Pai napampolipoe ntaoe tana setoe, maka madago posompo ngkapala ndjairia. Mae bangke ropo ri tasi, bare'e wo'oe ndaepe ri Donggala. Ri tando ntana kare'e Donggala se'e nadikamo ngKoempania lantera bangke samba'a. Mawengi ndatoetoeni, da napangkita ntadoelako ngkapala apoe, boi sore ri watoe.

Poera² tana anoe ri wiwi ntasi ri Paloe tana Kaili to'onja. Paikanja lembanja tatogo.

Samba'a lemba Banawa to'onja. Mokolenja maroo² ri Donggala, maka lipoe se'e koeasanja wo'oe. Tana anoe ri sambote ntjoeo ri Paloe sangaja² si'a wo'oe mangkekeni saga'a.

Tondo Timoer ntasi ri Paloe kare'e lemba Tawaili, samba'a wo'oe mokolenja. Samba'a lipoenja Tawaili, nepa

Mamboro pai Oeani. Lipoe Oeani podo lipoe ntaoe rata wo'oe, karianja To Boegi. Oengka ri Tawaili re'e djaja bangke megoli ri tasi sambira, Tasi Tomini. Ane magasi melindja, nakoto ntaoe megoli sandeme.

Ri tondo Salatan ntasi ri Paloe kare'e lemba ri Paloe. Samba'a lipoenja Paloemo se'e to'onja. Bangke kodjo lipoe setoe. Kamontjonja maria lipoe tepasambaka pai napewalimo ntjamba'a. Ri lipoe se'e kalaoe baba ngkoronja bangke, Koro mPaloe to'onja. Wa'anjamo ntje'e koronja bangke anoe meroentjoe ri tasi Paloe. Maria jaoe koro oeë tondo Barat pai tondo Timoernja, paikanja paka kodi, maka lawi mosoe mpodago boejoe ri tasi.

Koro mPaloe lawa kodjo oentoena. Kamontjonja tatogo koro oeë tepasambaka mampapewali Koro mPaloe: Koro Mioe, Koro Goembasa, anoe oengka ri Rano Lindoe kama'inja, pai Koro nTjopoe anoe mosoe ri Tawaelia oentoena. Pokasimboentjoe ngkoro oeë tatogo se'e mosoe ri lipoe kodi samba'a, to'onja Sakidi. Oengka ri lipoe se'e madagomo ndadoeangani Koro mPaloe rantani rata ri tasi.

Oengka ri Donggala re'e djaja bangke maloeloe wiwi ntasi ndjo'oe ri Paloe. Oengka ndjairia tepilešaka wo'oe kandjo'oena tondo Oetara, nalioenaka Tawaili, dja wiwi wiwi ntasi naloeloe.

To Kaili maria kodjo; bare'e bangke ojo lipoenja, pai bangke wo'oe wa'a lipoenja se'e. Wawase'e Isilamoemo poera.² Re'emo bara tesangkoedja mbaka pampekiwangoe ngKoempania banoea mposikola, da naposikola ntaoe setoe, nakalo'e.

Anoe nakatoewoeka ntaoe se'e, sangaja² kajoekoenja, anoe napakangaoe sanganja nepa napobaloe. Tebambari wo'oe njara nTo Kaili. Pai maria bimba napatoewoe. Lawi bare'e ntani magasi modjamaa To Kaili. Raja ntoeama da mobaloe,² we'a lo'e montanoe. Maria salana gili pai badjoe bandjara anoe oengka ri Kaili kama'inja.

12. Rato ngKoro mPaloe.

Bangke kodjo rato ri Koro mPaloe, pai bangke wo'oe sakodi koronja anoe meroentjoe ndjairia, Koro mPaneki pai Koro Woeno to'onja, oengka ri tondo Timoer kama'i-nja. Samba'a wo'oe djaja bangke maloeloe rato,² djela² ri Kalawara Napoeti.

Rato mPaloe se'e madago ndapolida. Lawi mariamo lida ndjairia, paikanja mariamo wo'oe anoe napalaika ntoempoenna, maka ntongo iowi magasi kodjo mopaiso taoe anoe maroo² ri rato mPaloe se'e. Oengka ngkadjela ngKoempania maria moeni taoe molida.

Tatogo lemba anoe ri poratonja bangke se'e: samba'a-nja Biromaroe. Mokole ri Biromaroe mangkekeni taoe ri boejoe anoe To Raranggonaoe to'onja.

Samba'anja wo'oe lemba Sigi to'onja. Kare'e mokolenja ri lipoe Bora to'onja. To'o noe lipoe bangke anoe ri djaja bangke kare'enja: Sidondo, Sibalaja, Pakoeli.

Samba'a wo'oe lemba Dolo to'onja. Koeasa noe mokolenja tondo Barat Koro mPaloe. Lipoenja anoe bangke Dolo, Baloease pai Bangga to'onja.

Ri Lemba tatogo se'e podo mokole (magaoe) ri Sigi anoe bangke mpodago ntongo iowi. Maria kodjo taoe nakekeni. Djelamo To Sigi ri tana nTo Napoe, napo'iwa-likia taoe se'e, nanangi. Karia ntaoe anoe maroo²ri boejoe sangaja² i Magaoe ri Sigi anoe mangkekeni. Paikanja oengka ri kadjela ngKoempania nalapasakamo.

Ntongo iowi mokole se'e re'e joenoenja bara tesangkoedja taoe ndalanti, mamposiposongkaka palilinja. Re'e Aroe Malolonja anoe naposaroe ngkoror mokole, ane madodo; re'e Pabisaranja, anoe ndjo'oe² napokaoe mokolenja, re'e Djooegoegoenja anoe mampakoroka kara-kara ntaoe; re'e Galaranja anoe napowiti mokolenja. Paikanja wawase'e bemore'e taoe anoe ndalanti ewantje'e.

Nepa re'e wo'oe tana sambaka ri jombo ngKoro mPaloe, anoe Kalawara Napoeti to'onja. Re'e To Balandra mangkeni To Djawa anoe kaasi-asi bara tesangkoedja ri tana setoe. Nepa napowia ntaoe se'e lida naka re'e da nakatoewoeka.

To Sigi, To Biromaroe, pai To Dolo saga'a mesoeamo Isilamoe, saga'a ntongo topolamo. Wawase'e re'emo To Balandra anoe mangkeni Noentoe ngKatoewoe pai naka re'emo nTo Masehi ndjairia.

13. Lore nTana Kaili.

Ri tana anoe tapaoe roo maria taoe meari ri boejoe. Ri tondo Barat To Pekawa pai To Rioe: oeë anoe nakoni ntaoe se'e poera² ri Koro mPasangkajoe peroentjoenja. Koro oeë se'e ri tasi Makasar kandjo'oenja. Ri tondo Timoer kare'e nTo Raranggonaoe pai To Palolo. Oeë mponomboenja sangaja² ri Koro mPaloe poilinja.

Sandeme pelindja ntaoe oengka ri Sakidi, sawi ri tana Koelawi. Bare'e ntani bangke rato ntana Koelawi se'e, paikanja lo'e kodjo To Koelawi mampowia lida, ewa edja bangke potoeka²nja ndekoe ri apa boejoe. Koronja anoe maoeësi wa'a lida se'e tatogo, paka meroentjoe ri Koro Mioe.

Rato ri Koelawi 550 M. ri wavo ntasi kandatekanja. Natolilimi boejoe sape² Tondo Timoer boejoe Sibaronga, tondo Barat boejoe mongkodo² anoe maga'a wa'a ngkoronja anoe moili ri Tasi Makasar pai anoe moili ri Tasi Paloe. Tondo Oetara kare'e boejoe Momi. Ri kadjela ngKoempania, ri boejoe Momi se'e peewa nTo Koelawi ri soerodado. Natolilimi ntjoerodado boejoe Momi se'e, nepa nasoea tana Koelawi.

Ntongo bare'epa re'e taoe ri Koelawi, ri Toewa pearinja, anoe ri ojo nTjakidi pai Koelawi. Samba'a mokolenja ndjo'oe moasoe, djela ri rato ngKoelawi, molipoe ndjairia.

Lipoe ntoe'a nTo Koelawi Lemo to'onja, paikanja lipoe se'e nageromo noe lindoegi ri ta'oe 1909; oengka ndjairia bare'emo ndapeari. Lawi maria ngkani molindoegi ri tana Koelawi, tongawa mosoe apoe ri wawo ntana, maka maria mbaka kare'e oeë moleke pai solo. Polipoe nTo Koelawi poera² ri wawo boejoe anoe mantolilimi pojombonja. Lawi maria To Koelawi se'e, pai kodi tananja. Kobelaanja maoe napari² molida, bare'e gana paenja. Maria To Koelawi mampalaika tananja, malai ri salembanja. Sa'e wo'oe melimba ri rato Gimpoë, modjamaa ndjairia. Rato se'e mosoe ri pokasimboentjoe ngKoro Mewe pai Koro Lariang kare'e-nja. Lairia wo'oe kare'e baoela nTo Koelawi.

Ntongo iowi tebambari kakodje nTo Koelawi, bare'epa djela Koempania. Maria lemba ntaoe nanangi. To Koelawi lo'e maboeboe gala pai mompaloe laboe. Paikanja banja wo'oe ri tananja kare'e laboe pai gala. Woejawa re'e jaoe, paikanja karia mboejawa ri To Koelawi oengka ri Bada kama'inja.

Tana Koelawi se'e bangke jowenja, maka poera² djaja bangke oengka ri Tobakoe, Kantewoe, Lindoe, Bada, Besoa, sowa ndjairia.

Oengka ngkadjela ngKoempania re'e Toea Asitee (Assistant) meari ri poe'oe ntana Lemo. Pai re'e wo'oe Pandita djela mangkeni Noentoe ngKatoewoe; re'emo wo'oe sikola, bara tesangkoedja.

Bare'e gana sandeme pelindja oengka ri Koelawi ndeki Timoer Laoet, djelamo ri Lindoe. Ri Lindoe se'e kare'e ndano anoe malilogoe, ewa tojoe manoe lionja. Tondo Salatan pai tondo Timoer bangke jaoe poratonja. Samba'a boejoe bangke tongawa tondo Timoer, Ngkilalaki to'onja, 3300 M. kandatekanja. Nato'o nTo Lindoe maria To Lampoe maroo-roo ndjairia, moeli mbatoea anoe meloso ri Kaili. Modjamaa, pai maria kodjo djamaanja, bare'e narata ntaoe.

Rano ri Lindoe 1000 M. kandatekanja ri wawo ntasi. Kadja'anja wiwi ndano se'e paka kelaro; podo tondo Barat

kerangi'i wiwinja. Bare'e ntani lo'oeka rano se'e, pai maria booë, kosa, masapi. Doeanga nTo Lindoe bare'e ntani madago katepowianja.

Ri Rano se'e tatogo togongi anoe masiwoe, anoe bangke sakodi Bola to'onja. Ntongo iowi maria banoea ndawangoe ndjairia, paikanja podo ndapeari ane ma'i iwali bara ane mosoesa taoe. Taoe matenja wo'oe ndawawa ndjairia.

Ntongo iowi ri lipoe Langko kare'e noe mokole bangkenja, paikanja wawase'e ri Poero pearinja. Lawi bare'e maria To Lindoe se'e, bara gana 700 romoenja, sangkani pai we'anja pai ananja, bara bare'e gana. Maria ngkani taoe se'e nawembe pai ke'oejapi. Bara tesangkoedja lipoenja ri wiwi ndano, pai paka masiwoe.

Ntongo iowi rato ri Langko paka lida jaoe. Paikanja masae² bare'emo ndapakoro. Poe'oenja be manoto; nato'o bare'e gana oeë. Oengka ngkadjela ngKoempania molida moeni To Lindoe, napokaoe ngKoempania.

Tondo Barat Daja pai tondo Salatan ntana Koelawi re'e lemba aopo. Radoea lemba se'e: Tana nTo Tobakoe pai tana nTo Lee, mosoe ri Koro Lariang kare'enja. Ane oengka ri Koelawi ndakoto melindja togo ndeme djela ri lipoe Towoeloe, kare'e noe mokole nTo Tobakoe. Kewoto kodjo tana se'e, podo ri wawo boejoe kare'e noe lipoe ntaoe poera.² Wa'anja samba'a lipoe anoe ri wiwi ngkoronja bangke kare'enja, Banggaiba bara Banggai Koro to'onja. Oengka ri lipoe se'e madagomo ndaili Koro Lariang, rata ri tasi Makasar (ri tana Mamoedjoe). Taoe anoe lawi ndjairia mampapoto'o koro oeë se'e Koro. Magasi To Tobakoe moëmbo ri rangi'i ngKoro Lariang.

To Lee ri ojo nTo Gimpoe pai To Tobakoe kare'enja, karoea nto'onja To Pipi Koro. Sasio lipoenja, paka masiwoe, podo samba'a lipoe bangke, Tompi to'onja. Ndjairia kare'e noe mokole bangkenja.

Lembu Kantewoe ri ana ngkoro Mokoë fotoendanja,

anoe meroentjoe ri Lariang. Maboko mpodago wa'a ntana noe lemba se'e, bare'e ngkabongo madago pewali mpaenja. Djoekoe² kare'e lida ntaoe. Wa'a ngkaparinja bare'e maria baoela ntaoe se'e, malesaki lidanja. We'a anoe magasi kodjo mangkolika tana ri lida. Lipoe ntoi'a ntaoe se'e Kantewoe to'ona; ndjairia wo'oe kare'e mokole bangkenja. Samba'a wo'oe lipoenja anoe bangke: Piana.

Samba'apa lemba Banasoe to'ona. Oeë ntana se'e napoilika ngKoro Karangana, anoe ri Lariang peroentjoenja. Ri wiwi ngkoro oeë se'e re'e djaja mooere djela ri lipoe Kalamanta. Oengka ndjairia re'e wo'oe djaja djela ri Rampi pai ri Wono, lipoe nTo Pada Seko. Samba'a lipoe Bokoe to'ona, mosoe ri Koro Lariang kare'enja. Ndjairia katepasambaka ndjaja bara tesangkoedja mpanga.

14. Parigi.

Ane modoeanga kita oengka ri Poso maloeloe wiwi ntasi tondo Kasojoa, talioe baba ngkoronja bangke samba'a, Tambarana to'ona. Oengka ndjairia bare'emo lawa tida mparenta mPoso pai parenta mParigi, ri lipoe Memboeke. Samba'a koro oeë bangke ndalioe, Saoesoe to'ona. Ri rato ngkoro oeë se'e tongo iowi maria dodoxa nTo Saoesoe, wawase'e tepasambakamo ri lipoe samba'a, Saoesoemo se'e to'ona.

Ane talioemo tando ntana Pondindilisa, djela kita ri tana salemba anoe Tana Boa to'ona. Ntongo iowi ndjairia peari nTo Balinggi, paikanja poeramo na'opisaka nTo Parigi pai To Saoesoe pai nakasoa ntananja. Wawase'e radoea lipoe ndjairia: Pontoeli pai Toroeë.

Tana Parigi rato bangke ri wiwi ntasi, radoea koronja bangke ndjairia: Koro Dolago pai Koro Parigi. Bare'epa djela Koempania, tana se'e naparentamo i Magaoe, ri

Parigi mPoe'oe pearinja; lawa sakodi oengka ri tasi lipoe se'e. Bara te 150 nta'oe owi re'emo peari ngKoempania ri Parigi, samba'a kota nawangoe, anoe ndjaoedja wakanja wawase'e. Ndjairia karoo-roo ntjoerodado bara tesangkoedja.

Samba'a Magaoe ri Parigi tebambari to'onja, Magaoe Djanggo lantinja. Maroso pangkekeninja tana pai oeë.

Magaoe se'e anoe ndjo'oe ri Tarinate, morapa pai Koe'mpania ndjairia. Ntongo iowi bangke kodjo kateto'o ntana Parigi, paikanja masae² teseboemo taoe, maka maria taoe lanti podo gori mpepokononja napowia pai naka bare'emo nakoto mpalilinja maroo-roo. Sangaja wo'oe pai nakapongoli ntaoe ndjairia, maka bara tesangkoedja ngkanimo naperampe ntjagala.

Wawase'e maroo² mo Kontorolo (Controleur) ri Parigi. Laoe wo'oe ri Pombalawo lipoe nTo Manado anoe molida ndjairia. Laoemo wo'oe lipoe nTo Bali anoe maroo² molida se'e. Taoe se'e lawi tebambari polidanja, mewali re'e wo'oe taoe ri tana Poso anoe ndjo'oe megoeroe molida ndjairia. Samba'a wo'oe lipoe ri Parigi, Toboli to'onja. Ndjairia tando ndjaja bangke anoe oengka ri sambalinja (oengka ri Tawaili) kama'inja.

15. Tana Loewoe.

Tana Loewoe ri wiwi ntasi Bone kare'enja. Tebambari kodjo tana se'e, maka poera² lemba nTo Boegi anoe ri Celebes kare'enja, sangaja² oengka ri Loewoe poe'oenja, ewa Wadjo, Bone, Sidenreng. Pontepoe'oe ngkoeasa nTo Loewoe ri Wotoe. Oengka ndjairia melimbamo Datee nTo Loewoe ri Palopo. Samba'a datee anoe rioenja i Saweri Gading to'onja. Ntje'e anoe maliwoeki tana Celebes poera,² djela ri Mori, ri Poso, ri Parigi, ri Paloe. Poera² taoe anoe mampeari tana anoe naliwoeki se'i napape'oeroe. Ntje'e pai

nakabangke ngkoeasa i Datoe ri Loewoe ntongo iowi, maka maria kodjo lemba anoe mepoeë ri si'a.

Samba'a to'o lanti noe datoë se'e: Padjoenge ri Loewoe. Maka ane re'emo datoë da wo'oe ndalanti, ma'isi poera² palilinja, maka maoe lawa kare'enja, sangaja² da rata. Djela ri reme mpalanti taoe se'e, poedjoe ngkoro ntaoe toewoe rioe anoe da napake; podo mobaoega. Datoe se'e ndawawa ri tana anoe bangkala to'onja. Djela ndjairia, motoenda nepa nabasaka ntaoe wa'a ntjongka ntaoe piamo anoe nda'oeki ri soera samba'a. Roo ntje'e, nepa ndaboelewo'oe pajoe mawaa ri wawo mbo'o i Datoe da wo'oe. Pai-kanja masaemo pape'ontoka ntaoe ada setoe, maka bangke kodjo katepowianja.

Ane ndjo'oe mesidoë taoe ri Datoe, maria kodjo ada da naloeloe: bare'e madago mobadjoe, paoeba da ndapeso'oka ri lompe ri wawo nggoema nggajanginja. Bare'e wo'oe madago motali, sangaja² mosongko.

Bara tesangkoedja joenoe i Datoe anoe mangkadoedoengi si'a mamparenta wa'a mpalili. Samba'a i Opoe Patoenroe, ewa toeä'i i Datoe si'a, maka ane madjoe'a i Datoe, nasawani. Samba'a i Opoe Pabitjara; ane re'e paoe i Datoe da naparataka palilinja ri salembanja, sangaja² i Opoe Pabitjara melindja. Nepa re'e i Opoe Tomarilalang, ntje'e kadjela mpalili rioenja; si'a madonge rioe kara² ntaoe nepa naparata ri Datoe. Nepa re'e wo'oe i Opoe Balirante; ntje'e anoe mangasongka mpengaja² anoe kono po'iwali. Samba'a wo'oe Opoe Tjaning lantinja, anoe da mantjawani i Datoe ane mate si'a. Bare'e naowe² i Datoe mogombo² pai wa'a Opoe se'e, nakadago ngkandjo'oe mpoparentanja.

Ane mate i Datoe bare'e madago ndapakapia koronja, ane bare'epa re'e sawaninja.

Ri lipoe Palopo kalaoe i Datoe; bangke lipoe setoe, ri wiwi ntasi kare'enja. Ndatila radoea lipoe se'e. Santila ri tana anoe ndateka kare'enja: ndjairia kare'e banoea ngKoe-mpania pai banoea i Datoe, anoe langkanae to'onja. Santila

lipoe se'e naapeari ntaoe sondō. Ane djongke tasi, boeke oeē ri ra lipoe, ane oti tasi loge mantjawani.

Samba'a Toea Assistent Resident anoe meari ri Palopo. Toea se'e anoe mangkekeni Loewoe, Rante Pao pai Malili.

Ri tana Loewoe se'e radoea rato bangke, anoe naojoti boejoe Tampoke to'onja. Tondo Oetara pai Timoer rato bangke se'e kare'e boejoe maria pai ndateka. Tondo Salatan ndato bangke se'e kare'e ntasi Bone.

Bare'e nakoto ntaoe molipoe ri wiwi ntasi mpodago, maka keloge, nasambori wo'oe ane mepone tasi. Maria oemala ri wiwi ntasi se'e, sangadi takoende oemala se'e, nepa tarata tana anoe mapeni, madago ndapolipoe.

Maria kodjo koro oeē anoe oengka ri boejoe kama'inja, malempo rato bangke, nepa meroentjoe ri tasi. Podo anoe bangke da taimba: K. Lamasi, K. Rongkong, K. Masamba, K. Kalaena, K. Angkona, K. Tjerekang, K. Oesoe, K. Malili.

Poera² boejoe se'e tindo tondo Salatan, paka wana ri wawonja. Ri rato bangke maria taoe, paikanja ri boejoe malaa kare'e ntaoe. Sako ri rato bangke se'e maria mbaka wo'oe bare'e re'e taoe, maka kelaro.

Sangkadjoe djaja bangke napowia ntaoe oengka ri Palopo, ndeki Timoer Laoet riae, nepa tepilesaka ri Timoer kandjo'oenja. Ri polioe ndjaja bangke se'e re'e radoea lemba anoe bangke: Waiboenta pai Wotoe to'onja.

16. Waiboenta (Baeboenta).

Lembā Waiboenta bare'e ntani bangke. Kare'e noe mokolenja ri Masamba, lipoe bangke, maria taoe banganinja. Maria kodjo lida ntaoe setoe.

Boejoe anoe tondo Oetara pai tondo Barat Masamba tindo pai ndateka. Maria boejoe meogoe anoe te 3000 M.

kandatekanja ri wawo ntasi. Sa'e to'onja: Boejoe Beloan, B. Kalando pai B. Komboeno. B. Kalando pai B. Komboeno se'e ri boejoe anoe mongkodo kare'enja, anoe maga'a koro oeë anoe moili ri tasi Bone, pai anoe moili ri tasi Makasar. Samba'a koro oeë anoe bangke kodjo ri tasi Makasar peroentjoenja, Karama to'onja.

Bare'e maria mbaka ri tana ndateka se'e anoe madago napeari ntaoe. Re'e jaoe porato²nja anoe madago napeari ntaoe, paikanja paka rato kodi, bare'e re'e anoe ewa rato Napoe bara Bada kabangkenja.

Sangaja taoe anoe ndjairia kare'enja: To Rongkong to'onja, maka ri jae pai ri oentoe ngKoro Rongkong kare'enja. Maria mba'a taoe setoe pai madojo molida. To'o noe lipoe mokolenja: Kanandede.

Samba'a wo'oe lemba ntaoe, Lemba to'onja, tondo Oetara Waiboenta kare'enja.

Samba'a wo'oe lemba Rampi to'onja paikanja to'o noe lipoenja Teleboi. Ntongo bare'epa mokoempania To Rampi setoe, madoedoe nadjeani nTo Koelawi, pai naka mariamo anoe mampalaika poratonja, maroo-roomo ri tamoengkoe. Paikanja wawase'e mewalili moeni ri wakanja. Lemba Leboni pai Rampi kare'enja ri jae ngkoro oeë anoe mompasambaka pai oeë anoe oengka mai Napoe pai Bada (K. nTawaelia).

Sangaja taoe To Seko to'onja; Wono to'o noe lipoenja. Sangajapa wo'oe To Lemo, to'o noe lipoenja: Boropa.

Taoe roea ngaja se'e re'e adanja mangarando koronja, karianja ri palenja pai witinja anoe narando, pai mainti petaka noe rando setoe ri koronja, bare'emo majali-jali.

Tebambari wo'oe pontanoe nTo Rongkong, To Lemo pai To Seko. Maria taoe ndekoe maoli ajapa ri poe'oenja. Maria wo'oe toempoe ajapa se'e ndjo'oe mampobaloe ajapanja ri taoe salembanja. Porositoetoe bara Poeroetoetoe to'o noe ajapa se'e. Maria wo'oe laboe ri tana anoe napeari ntaoe ndaimba roo. Toeama ntaoe se'e poera² lo'e mompaloe.

Poera² taoe taimba roo anoe ri boejoe kare'enja, paka djela mepoeē ri Waiboenta (Masamba), ntongo bare'epa djela Koempania.

17. Wotoe

Lawi tadonge ri Wotoe oejoe ngkare'e Datoe ri Loewoe. Ntje'e pai naka bare'e naparenta i Datoe To Wotoe ewa pamparentanja palilinja, maka lawi modja'i oengka iowi. I Matoa Bawa Lipoe ri Wotoe sangaja² moeli i Saweri Gading, ewa i Datoemo se'e. Pekasiwia nTo Wotoe ri poeēnja ntongo iowi tongawa ri pobanoea i Datoe, maka sangaja² To Wotoe anoe napopande kadjoe i Datoe, pai sangaja² kadjoe oengka ri Wotoe anoe naporengko banoea i Datoe, maka naendo dja kare'enja ndjairia ntongo iowi. Ane madja'amo doeanga i Datoe, To Wotoe anoe da mampare'e sawaninja. Ane mate i Datoe, sangaja² we'a nTo Wotoe anoe maena bingka maria, da ndapobingka ri pongkariani.

Ane roomo banoea i Datoe da wo'oe, sangaja² mokole ri Wotoe anoe da mawawanaka i Datoe mepone ri banoeanja setoe. Tongawa dja ndjairia podja'i Mokole ri Wotoe pai Datoe ri Loewoe.

Bare'e lawa oengka ri Wotoe, mosoe ri Koro Tjerekang kare'e boejoe kodi samba'a, to'onja Malio. Nato'o ntaoe toe'a, ndjairia pena'oe i Batara Goeroe oengka ri wawo jangi.

Lipoe ri Wotoe banja ri wiwi ntasi kare'enja, sangaja² ri oemala.

Ntongo iowi tatogo Matoa bangke ri wiwi ntasi ri Bone. Samba'a Matoa ri Boeraoe, anoe bare'e bangke tana nakekeni. Samba'a wo'oe Matoa ri Lampina anoe mangkekeni tana tondo Timoer pai tondo Timoer Laoet, djela ri tana nTo Mori. Nepa samba'a wo'oe Matoa ri Wotoe, ntje'e

bangke kodjo tana nakekeni, maka Rompo, Lewonoe, Lamoesa, Onda'e, Lage, Pebato, paka mepoeë ri si'a.

Pepoeë nTo Lage sangaja² ndaparata ri poeë ntaoe poera² ri Palopo, paikanja bare'e nawai i mokole ri Wotoe songka i Datoe da ndakeni mpajoa ri Lore, mangalempo Wotoe, maka poe'oe mpepoeëta kita To Lore ntongo iowi sangaja² Wotoe. Ntje'e pai naka re'e mpo'iwali nTo Wotoe pai To Djaladja. Maka i Baloilo ri Djaladja naposoero i Datoe ndjo'oe ri Rano. Makodimo raja nTo Wotoe, maka koeasanja narampa noe Djaladja, pai napampo'iwalika.

Wawase'e maria dja jaoe mokole ri Wotoe, paikanja anoe ri wawonja Opoe Mandjara lantinja.

To Loewoe oengka piamo lo'emo mo'oeki, kobelaanja maria soeranja anoe manto'o wa'a laolita ntaoe toe'anja. Samba'a soeranja bangke tebambari kodjo, La Galigo to'ona, anoe mantotoraka poera² laolita i Saweri Gading; anoe mampomoelika wo'oe i Datoe ri tana Loewoe.

Maria ntaoe se'e Isilamoe. Tebambari pontanoenja pai poenanja bingka pai ali mpengaja.² Bare'e madojo modjamaa To Wotoe se'e, maka anoe mampakalose, karia ntabaro ri tananja. Kadja'anja maria taoe se'e motengko pai moboetoro. Roea ngaja se'e anoe mampakaroegi kodjo To Loewoe.

Basa nTo Wotoe molaedo, basa nTo Loewoe modee; mosisala ntano basanja.

18. Saloe Maoge.

Taintjani To Poe'oe mBoto anoe mampearri rato ngKodina, lawi oengka ri tana Saloe Maoge kama'inja, anoe ri oentoe ngKalaena kare'enja. Sangaja² oengka ri Pamona wo'oe kama'i ntaoe se'e, melimba ri Saloe Maoge. Wata ngKoeme to'o noe lipoenja anoe masae mpodago. Oengka ndjairia kakondekoe² pelindjanja, mooere ri Koro ngKalaena.

Tana ri Saloe Maoge kewoto gaga. Tindo mpodago wa'a boejoe. Bare'e ngkabongo nato'o ntaoe: soeai pai katedo ndataka, boi tetandoeli ri ngojo. Madoesoe wo'oe tana setoe; ane sangkanimo ndapodjamaa, maria mbaka bare'emo toewoe kadjoe, djamo ewo pai lee anoe toewoe.

Bare'e ngkabongo maria To Saloe Maoge melimba ri rato bangke anoe tondo winanga ngKoro ngKalaena. Maria wo'oe anoe melimba ri Rato ngKodina, maka maria jopo narata ndjairia, pai maboko wo'oe tananja.

Maria jopo ri tana Saloe Maoge pai nakaria ngkoro oeë anoe marangani Koro ngKalaena. Tondo kaiinja: Saloe Maoge pai Koro Bentenoe anoe bangke. Tondo kananja: K. Kana, K. Kaimpo, K. Lawara bara Manioe pai K. Doë.

Pelimba nTo Saloe Maoge tondo ri oentoe ngKalaena, masae² djela ri tana sambaka anoe rato; lawi Rato wo'oe to'onja. Rato se'e lawi naapeari ntaoe anoe melimba oengka ri Leboni. Madago kodjo posintoewoe nTo Saloe Maoge pai To Rato pai naposori ngkatoewoenja. To Rato lawi magasi molida. Lidanja se'e naoeë ngKoro Djoejoe mPareoe. Lipoe nTo Rato samba'adja, Kangkelo to'onja.

Lipoe ntoe'a nTo Saloe Maoge anoe bare'emo napolipoe wawase'e: Tawi, Waliane, Balandai, pai boja maoe bare'emo ndaimba.

Anoe ntongo ndapolipoe wawase'i: Kawanga, Moengkoe Lande, Maboengka, Kaoemboe.²

Mokole bangke nTo Saloe Maoge ntje'e Mandjara ri Wotoe; witi mokolenja Soelewata to'o lantinja, ntje'e ri Maboengka pearinja.

To Saloe Maoge anoe melimbamo ri Rato ngKalaena wawase'e ri djaja bangkemo polipoenja: Moengkoe Tana, Laimbo, Lopi, Malekoe, Walili pai Bajondo.

Mariapa lipoe anoe naapeari noe moeli nTo Saloe Maoge. Anoe bangke, ntje'e Lanosi, Manganaloe, Maranindi pai Mambotoe. Samba'anja wo'oe Soelewata anoe mangkekeni taoe se'e. Maria taoe se'e anoe mesoeamo Isilamoe.

19. Malili pai Noeha.

Tana Malili pai Noeha ri posoeo ntasi ri Bone tondo Timoer Laoet kare'enja, soeo ri Oesoe to'onja.

Tondo Barat motida pai parenta mBotoe. Tondo Salatan motida pai Lelewawo, tondo Timoer pai Boengkoe, tondo Oetara pai tana nTo Mori. Anoe mosoe ri tasi ntje'e tana Malili to'onja, anoe ri lore ntje'e tana Noeha.

Tana Malili maria kalenenja, anoe mosoe tasi ntje'e kelaro. Bangke kodjo oemala ntasi ri Oesoe pai ri Malili. Tana Noeha ndateka poera² tamoengkoenja; re'e anoe 1400 M. gori ngkandatekanja; paikanja kandekoe noe djaja ri tana setoe bare'e merooe ri 700 M. kandatekanja ri wawo ntasi.

Ri poboejoe ntana Noeha kare'e ndano alima: radoea anoe bangke, tatogo anoe kodi. Nepa re'e wo'oe samba'a anoe ranomo ntongo iowi, paikanja wawase'i otimo oeënja, Rato Weoela to'onja, tondo Salatan Rano Matano.

Rano Matano se'e, bangke sakodi Rano Poso. Kaombo ntana pai napewalimo ndano se'e. Tongawa dja ri katindo ntabingkenja. Wawo oeënja se'e 380 M. kandatekanja ri wawo oeë ntasi. Rano se'e ri tondo Baratnja ma'ai kajomboenja; gori ngkajomboenja 590 M. Tondo Timoer bare'e lo'oeka, dja gorinja 15 M. Mariamo rangii' pai tana napilikha ngkoronja pai nakaboekemo lairia. Maria wo'oe togongi ndjairia. Kare'e mpoilinja ndjairia wo'oe; Koro mPete'a to'onja. Bare'e re'e koro oeë anoe bangke meroentjoe ri Rano Matano, podo anoe masiwoe. Paikanja maria mata oeë anoe mabokeeti Rano se'e. Samba'a anoe bangke tondo Baratnja, Matano to'onja, ane basata: Matanja.

Bare'e maria baoe ri Rano se'e, bare'e wo'oe maria ngajanja. Pai naka pongoli baoe ri rano setoe, maka tindo gaga tabingkenja pai kewatoe wo'oe; pai naka be madago poana noe baoe.

Koro mPete'a bare'e madago ndaili, maka madjoli gaga poilinja, pai maria wata mangalempo koronja. Oeënja toedoe ri Rano Mahalona. Ntje'e bare'e bangke, maliogoe lionja. Tondo Baratnja pai tondo Timoernja bangke jaoe porato ntana. Ntongo iowi rato se'e rano wo'oe. Gorimo ngkajomboe ndano se'e 73 M. Radoea koronja anoe bangke sakodi meroentjoe ri Rano Mahalona: tondo Barat Laa Mangka, tondo Timoer Laa Ponso.

Koro oeë anoe mampolika oeë nDano Mahalona, Tominanga to'onja. Re'e sambaka kopi mpodago djajanja, Poho nTali to'onja, 1 M. kanawoe oeënja ndjairia. Samba'a koronja bangke oengka ri Timoer kama'inja meroentjoe ri Koro nTominanga, koro Lampesoe to'onja. Koronja se'e mampolika oeë ndano kodi samba'a, Wawo nTao to'onja. Ntongo iowi bangke jaoe rano se'e, paikanja wawase'e djamo sakodi da otimo, maka gori ngkalo'oekanja podo 3.5 M. Bare'e masae da otimo sangkani, maka maria loge pai rangi'i anoe nateo ngkoronja ri Rano setoe.

Peroentjoe ngKoro nTominanga ri Rano Towoeti maria panganja. Ri Rano poera² anoe ri tana Celebes Rano Towoeti anoe bangke mpodago, radoea pai santongo ngkani ewa kabangke nDano Poso. Tondo Timoer ndano se'e anoe majomboe; re'e te 200 M. kalo'oekanja.

Bara tesangkoedja mbaka rato ri wiwinja, pagonja tondo Timoer; madago kodjo ndapolida. Koro oeë anoe meroentjoe ri Rano Towoeti bere'e anoe bangke. Wa'anja anoe bangke sakodi bara tetatogo, mosoe ri Tima mPoe'oe peroentjoenja ri Rano.

Maria wo'oe togongi ri Rano se'e, paikanja podo samba'a anoe bangke, Loëha to'onja. Ntongo iowi lairia pangkeni² taoe mate.

Ri wobo mpoili oeë ndano se'e, mosoe marate Rano Towoeti. Djela ri Larono madago modoeanga; oengka ndjairia bare'emo madago, maka keweramo koronja djela² ri Woea Ra'oe (Wara'oe). Radoea koro oeë bangke meroe-

ntjoe ri koronja se'e: samba'a K. Patingko; ntje'e anoe mampoilikoe oeë ndato Weoela; samba'a K. Balambano to'ona.

Oengka ri Woea Ra'oe (Wara'oe) madagomo modoeanga. Bare'e lawa oengka ndjairia re'e wo'oe koro oeë bangke, Pongkeroe to'ona, meroentjoe ri Koro Malili. Kakolo'oe² kakobangke² koro oeë se'e. Bare'epa djela ri tasi, mokasi-mboentjoemo pai Koro Tjerekang.

Koro Oesoe se'e lawa jaoe kama'inja, momberoentjoe wo'oe pai koronja samba'a, Koro Bengko to'ona. Oentoe Bengko se'e ri Toroekoe mPenai, pai bare'e lawa oengka ndjairia ndarata oentoe nTambalako.

Re'epa samba'a rano kodi ri boejoe, tondo Barat Rano Towoeti, Taparang Masapi to'ona. Oeënja moili ri Koro mPongkeroe.

Roea ngaja taoe anoe mampearri tana anoe tapaoe se'e. Anoe maroo-roo ri rato ntana mosoe ri tasi, ntje'e To Boegi, To Loewoe, To Makasar, paka taoe rata. Maria mbaka polipoenja: Malili, Oesoe, Woea Ra'oe (Wara'oe), Lampea pai Pongkeroe. Ri lore roea mbaka polipoenja; ri Tima mPoe'oe pai ri Larono, anoe ri Rano Towoeti kare'enja.

Wa'a ntaoe rata se'e podo mobaloe² tetalanja, soga naoli, nawali-mpobaloe moeni ri To Sina pai ri To Balandia. Bare'e re'e podjamaanja. Samba'anja wo'oe mokole bangkenja ri Malili pearinja.

Mokole ri Noeha wawase'e we'a. Pearinja mpodago ri Soroako, paikanja re'e wo'oe banoeanja ri Tima mPoe'oe pai ri Malili. Poera² To Lore naparenta. To Lore se'e napapoto'o nTo Boegi: To Bela, posokinja: taoe lawa. Kamontjonja aopo lembanja.

Samba'a To Noeha. Lipoe ntoi'anja ri Noeha tondo Oetara Rano Matano, paikanja soamo wawase'i. Samba'a wo'oe lipoenja anoe soa Sokio to'ona. Ndjairia katepasambaka nTo Noeha pai To Mori. Teroea² mpoejoe mbengi

katepasambakanja motomoe (mooloe), maria ngaja napombetoloka ntaoe ndjairia. Wawase'e To Noeha djamo radoea lipoenja: Soroako pai Matano.

Oengka ri lipoe Matano re'e djaja bangke, samba'a malempo tana nTo Tambe'e, toedoe ri Oesoe. Lipoe nTo Tambe'e wawase'i: Landangi pai Kawata. Ntongo iowi mapari katoewoe nTo Tambe'e pai To Matano, maka bare'e naowe² nTo Pobare'e mampanga'esi.

Oengka ri lipoe Soroako re'e wo'oe djaja bangke toedoe ri Malili. Djaja se'e tana nTo Karonsie nalempo. Lipoe ntaoe se'e: Solonsa, Kaporesa pai Sinongko.

Oengka ndjairia djela kita ri tana nTo Padoë. Taoe setoe maria mba'a sakodi. Re'e wo'oe djaja bangke anoe ndjo'oe ri Timoer, mandadoe Tima mPoe'oe ri Rano Towoeti. Poera² lipoe ri djaja se'e sangaja² lipoe nTo Padoë: Tabarano, Leoka, Wawo nDoela, Matompi, Seesee, Towaki. Taoe ri Balambano mogalo, maka laoe To Rongkong, laoe To Padoë, laoe To Boegi, maria kodjo ngaja ntaoe.

Poera² To Bela se'e samba'a² kama'inja nato'o, maka gori laolitanja, taoe toe'anja anoe mampomoelika mena'oe oengka ri wawo jangi, toedoe ri Lasolewai, anoe ri oene ntana kare'enja.

Bare'e ntani topodjamaa taoe se'e. Kodi² djamaanja (bondenja). Ntongo iowi bara bangke jaoe djamaanja. Paikanja re'e anoe mampasalero To Noeha modjamaa, maka taoe se'e topomontjoe pai topompaloe. Lawi maria kodjo laboe narata² ri tananja. Mewali pangkonja pai koeranja nakeni, napobaloe ri To Mori, naolika pae.

To Tambe'e mampokaeka kama'i² nTo Pobare'e da mampanga'esi, ntje'e pai naka bare'e ntani bangke djamajaanja. Paikanja anoe mampasalero mpodago podjamaanja, ntje'e kagasinja mesoga. Soga se'e naolika poedjoe ngkoronja pai wea anoe nakeni ngkapala apoe.

Karia ntjoga ri Rano Mahalona pai ri Rano Towoeti

tondo Salatan pai tondo Baratnja. Bare'e re'e lipoe mpodago ndjairia, paikanja ri atoenja taoe maroo² ri wana mesoga: taoe oengka ri Rante Pao, To Rongkong, taoe kita. Soga se'e ndapasambaka ri Tima mPoe'oe pai ri Larono, nepa ndawawa ri Woea Ra'oe (Wara'oe). Sa'e ndakojo, karianja nda'elaja ri njara padenge, pateke to'onja. Moatoe njara ndjairia mangkeni² padenge, wailo'oe soga, waima'i wea oengka ri kapala apoe. Woengka eo oli ntjoga anoe nakeni ngkapala oengka ri Malili ri anoe santa'oe f 400.000,-.

Wa'a ntaoe rata Isilamoemo. To Bela ntongo topolamoa, pai re'emo Goeroe Masehi maroo² ri taoe se'e, mampapo-sikola ananggodinja.

Saroe ngkoro ngKoempania maroo² ri Malili, Petoro lantinja. Bangke kodjo tana anoe nakekeni, maka banja podo Malili pai Noeha, sangaja² parenta mBotoe, Masamba pai lorenja nakekeni poera-poera.

20. Rante Pao.

Ane tatoenggai da ndekoe ri Rante Pao, sangaja² oengka ri Palopo da pelindjata, maloemboe boejoe ndateka kodjo, nepa mobaloengke kita djela ri rato bangke, anoe paka lida. Maria ri rato se'e pongkoe ntana anoe napolipoe ntaoe. Samba'a wo'oe koronja anoe bangke, Koro Sadang (kamontjonja Sa'dan) to'onja, maria ananja wo'oe.

Taoe anoe maroo² ndjairia napapoto'o nTo Boegi: Toradja, posokinja To Lore. Pai ndapampapoto'o Rante Pao, maka ndjairia kare'e ntjaroe ngkoro ngKoempania anoe mangke-keni tana setoe poera.²

Ma'ai kodjo karia ntaoe ndjairia, paikanja kadja'anja tnongo iowi bare'e naowe² mo'iwali. Lawi 17 lembanja,

paikanja bare'e mosintoewoe taoe se'e woengka eo, dja mombembenawoesaka, tawaninja napobaloe ri Palopo. Ntje'e pai naka bare'e teoretaka katoewoe ntaoe setoe.

Lawi soegi tananja, maka ma'ai karia mpaenja, pai kopi wo'oe maria napomoeja, maria baoela napatoewoe.

Ntongo iowi To Rante Pao mepoeë ri Palopo, paikanja djela To Sidenreng marampa koeasa mPalopo, pai napambo'iwalika nTo Loewoe To Sidenreng. Pepoeënja ri Palopo bare'e ntani manee.

Taoe ri Rante Pao paka topolamoë dja; wawase'e re'emo pandita Masehi pai goeroe bara tesangkœdja meari ndjairia, mampagoeroe ananggodi pai taoe bangke.

21. Tana Celebes.

Anoe roomo tapaoe, ntje'e tana Celebes ri tongonja, anoe naparenta i nToea Assistent Resident ri Donggala pai anoe naparenta i nToea Assistent Resident ri Palopo pai i nToea ri Dale. Lio intana Celebes ewa taoe anoe bare'e laoe wo'onja. Koronja ntje'e tana Celebes ri tongonja, poesenja ntje'e rano Poso. Witinja tondo Barat ntje'e Makasar (Oedjoe mPandang) ri tandonja, witinja tondo Timoer kalaoe Mekongka. Palenja tondo Barat marate kodjo pai ma'ai podenggonja, ri tandonja kare'e Manado. Nepa re'e wo'oe palenja tondo Timoer, ntje'e Balantak ri tandonja.

22. Tana nTo Makasar pai To Boegi.

Da tapaoemo rioenja witi ntana Celebes tondo Barat. Ri tana se'e maria mpodago taoe, maka To Makasar pai To Boegi ndjairia kare'enja. Tana nTo Makasar Goa to'o-nja; tana nTo Boegi maria to'onja: Bone, Wadjo, Sopeng,

Tanete. Mariapa lembanja anoe kodi, paikanja bare'emo ndaimba ntje'e. Ri tondo Oetara witi ntana Celebes se'e kare'e ntana nTo Mene (Mandar), radoea lembanja anoe bangke: Madjene pai Mamoedjoe.

Ri witi ntana Celebes kalaoe ngkoronja bangke. Koro Sadang (kamontjonja: Sa'dan) to'onja; sangaja² ri tana Celebes ri tongonja kare'e matanja. Mosoe ri koronja se'e maria mpodago taoe, To Sadang to'onja. Radoea lembanja anoe bangke, Rante Pao pai Makale. Wa'a nTo Makasar pai To Boegi lawi Isilamoemo, dja To Sadang bare'e.

Sa'e lipoe bangke da ndaimba ri tana se'e: Makasar, Maros, Pangkadjene, Soempambinangae, Pare-pare, Pinrang, Madjene, Takalar, Djenepong, Bantaeng, Boeloe-koempa, Wata mPone, rata ri Palopo. Anoe ri lore kare'enja: Rante-Pao, Makale, Enrekang, Singkang, Pompanoea pai Patoio Baloe.

Koro oeë bare'e ntani maria anoe bangke. Wa'anja Koro Sadang, nepa Koro Walanae anoe meroentjoe ri Rano Tempe. Anoe mampoilika oeë ndano se'e, Koro nTjenrana to'onja.

To Makasar pai To Boegi lawi maria lo'enja. Oengka ntoe'anja naintjanimo mo'oeki. Oekinja se'e napecgoeroe ri To Hindoe anoe ma'i moweloea ri tananja ntongo iowi. Oekinja se'e mosisala pai oeki nTo Baland. Lo'e wo'oe taoe se'e montanoe, pai maria pande woejawa pai pande salaka. Taoe se'e wo'oe oengka iowimo magasi mosoemomba, ewa To Malajoe, kobelaanja mariamo To Boegi teseboe ri tana ntaoe. Taoe se'e lawi modatoemo oengka ipiamonja. Anoe bangke mpodago kateto'onja: datoë ri Goa, datoë ri Bone pai datoë ri Palopo.

23. Kadjela ngKoempania ri Celebes.

Mosoemo 300 nta'oe lioe, ma'imò To Baland maroo-roo ri Oedjoe mPandang (Makasar), paikanja banjapa ma'i

moparenta, dja ma'i mobaloe.² Bangke kodjo koeasa i Datoe ri Goa, napo'iwalika noe Datoe ri Bone, panangi ntje'e. Mewali mepoeë poera² To Bone ri Goa, mokolenja poera² nakeni ri Oedjoe mPandang, napokaradjaja.

Re'e ana Datoe ri Bone samba'a, i Palaka to'onja, molontjo, mowote ri tana Djawa, lioe² ndjo'oe ri lipoe Batawi, momberata pai Tadoelako ngKoempania, anoë Goebernör Djendral (Gouverneur Generaal) lantinja. Metoende i Palaka ri Koempania da maoengkoe To Goa. Mewali nasongka ngKoempania kapalanja pai soerodadonja maria, ndjo'oe mowote ri Celebes. I Palaka wo'oe naromoe poera² palilinja, da meewa ri Datoe ri Goa.

Panangi kodjo datoë se'e, sabangke tananja nawaika Koempania. Dja i Palaka napodatoemo nTo Bone, bangke kodjo katoewoenja, mainti posintoewoenja pai Koempania. Paikanja nakeni ngkasaenja nakalinganimo noe moeli i mPalaka pampelae ngKoempania ngkainja se'e, bare'emo mainti posintoewoenja, masae mo'iwalimo taoe se'e pai Koempania.

Ri ta'oe 1825 rata ri taoe 1826 po'iwalinja, panangi To Bone, sabangke wo'oe tananja nawaika Koempania. Oengka ndjairia nepa mewali wo'oe mata mpenai ri ta'oe 1860, ri To Bone pai ri Koempania, panangi wo'oe To Bone, makoeramo wo'oe koeasanja. Rantani ta'oe 1905 nato'omo ngKoempania ri wa'a mokole pai datoë nTo Goa pai To Boegi: Ne'emo komi mamparenta palilimi, kamimo mangkekeni.

Wawase'e maroo-roomo i Toea Goebernör (Gouverneur) ri Makasar, anoë mangkekeni poera² tana Celebes, anoë bare'e nakekeni i nToea Resident ri Manado.

Tondo Salatan witi ntana Celebes kare'e ntogongi samba'a, Silajara to'onja (panto'o nto Balanda Saleier). Samba'a petoro bara kontorolo (controleur) maroo-roo ndjairia.

24. Witi ntana Celebes tondo Timoer.

Mosisala kodjo witi ntana Celebes tondo Barat, pai anoe tondo Timoer. Maka tana se'e bare'e ntani makoemba taoenja. Podo mosoe ri wiwi ntasi maria jaoe taoe, paikanja banja toempoe ntana si'a, karianja To Boegi, To Loewoe pai bara to koedja sa'e. Tondo Barat kare'e Mekongka, anoe naparenta i nToea Petoro ri Kolaka. Nepa Roembia pai Poleang anoe nakekeni i nToea ri Boeton. Tondo Timoer kare'e Kandari pai Boengkoe, anoe naparenta i nToea ri Kandari pai ri Kolono-Dale. Sa'e wo'oe lipoe anoe bangke saijo ntana se'e, Salabangka pai Losoni.

Ri lore ntana se'e sakodi kodjo taoe, re'e tetogo ndeme, re'e telima ndeme pelindja oengka ri lipoe samba'a nepa rata wo'oe ri samba'anja. To'o ntaoe anoe marooroo ri oene ntana To Lalaki. Anoe nakatoewoeka ntaoe se'e, mantima laoero pai soga, napoilika ri koronja bangke. Maka tatogo koronja bangke, paka moili tondo Timoer: Koro nTjakita, Koro Lasolo pai Koro Konawe. Poera² taoe anoe meari mosoe ri tasi kajoekoenna nakatoewoeka.

Tondo Salatan witi ntana Celebes kare'e ntogongi aopo anoe bangke. Samba'a Boeton to'onja. Lawi re'e datoena oengka iowimo, lantinja Soeltan, Isilamoe si'a. Wawase'e laoe wo'oe Petoro marooroo ri lipoe Baoe-Baoe ri Boeton. Maria kodjo taoe ndjairia pai maria wo'oe ngaja ngkatoewoenna. Lawi magasi wo'oe mosoemomba To Boeton.

Samba'apa togongi Moena to'onja. Maria wo'oe taoe ndjairia, paikanja ntongo bare'epa djela Koempania, mapari katoewoe ntaoe setoe, maka maria taoe ndjairia nasoko² nTo Boeton, napobaloe. Karia mbatoea ri Celebes tondo Salatan sangaja² To Moena.

Nepa re'e wo'oe togongi Kabaena, pai samba'a wo'oe Wowoni to'onja.

25. Pale ntana Celebes tondo Timoer.

Nepa re'e wo'oe pale ntana Celebes tondo Timoer. Saga'a tapaoemo owi, maka ndjairia kare'e ntana Todjo. Mototo tana Todjo pai tana Boengkoe, maka tana Todjo tondo Oetara, tana Boengkoe tondo Salatan. Banja wo'oe To Boengkoe anoe mampeari tana se'e, paikanja pai ndapam papoto'omo Boengkoe, maka parenta nTo Boengkoe owi. Taoe anoe marooroo ri wiwi ntasi sangaja² To Pobare'e karianja. To Lalaeo oengka ri Todjo ma'i marooroo ndjairia, mogalo pai to Boengkoe; wawase'e Isilamoemo poera.² Podo radoea lipoenja bangke taimba: Tokala pai Ondolian.

Ri lore poera² soa, bare'e re'e taoe, podo ri oentoe Bongka re'e jaoe To Lore, To Wana to'onja, sepa nTo Poe'oe mBoto, nato'o ntaoe. Wawase'e mariamo To Wana metoedoe ri tasi. Maria koro oeë ri tana se'e, paikanja bare'e re'e anoe bangke mpodago.

Ri wingke ngKoro Loboe, anoe ri Oetara kandjo'oe mpoilinja, re'e taoe meari, To Loinan to'onja. Taoe se'e naparenta i nToea Petoro anoe ri Loewoek kare'enja. Paikanja malaa katoedoe nTo Loinan ri tasi tondo Salatan, sangaja² ri tasi tondo Oetara katoedoe²nja. Pagonja ri lipoe bangke, Boenta to'onja.

Tando mpale ntana Celebes se'e ewa laisi; ane rapanja ndakae ri pontoe Loewoek da togongimo pewalinja. Laisi se'e Balantak to'onja, ndjairia maria taoe ri lore, pagonja ri wiwi ntasi. Wawase'e mariamo To Balantak anoe mesoea Masehi.

Ntongo bare'epa djela Koempania, poera² tana anoe ndapaoe se'e naparentamo i Soeltan ri Tarinate, paikanja bare'e sangkoedja kadago ntananja.

Mosoe ri Balantak kare'e ntogongi maria. Samba'a anoe bangke Peling to'onja; nepa re'e wo'oe Banggai. Poera² taoe anoe marooroo ndjairia kajoekoe nakatoewoeka. Maria

watoe oti ri ojo ntogongi se'e, mewali mapari pelindja ngkapala ndjairia, paikanja maria binga moetiara ri watoe oti setoe. Ane mentjili taoe mantima binga moetiara, na'ipoesaka inosanja. Djela ri oroe ntasi, naroeroesi wa'a binga anoe narata, nakeni mpeoemba. Djela moeni ri ra doeanga, nasoengke poera² wa'a binga setoe; sa'e narata laoe watoe ri tongonja, maliogoe watoe setoe; ntje'e moetiara to'onja. Ane bangke pai madago kaboejanja, bangke wo'oe olinja, napoënoemo ntaoe.

26. Pale ntana Celebes tondo Barat.

Anoe bare'epa tapaoe, ntje'e pale ntana Celebes tondo Barat. Marate kodjo si'a. Ri lore ntana se'e bare'e wo'oe re'e taoe meari. Poera² taoe mosoe ri wiwi ntasi kare'enja. Tondo Tasi Tomini kare'e lemba Parigi. Tana setoe roomo tapaoe, paikanja sabangke dja koeasa mPetoro ri Parigi anoe bepa tapaoe.

Maria kodjo lemba kodi anoe ri wiwi ntasi. Ane mo-doeanga kita oengka ri Parigi tondo Oetara kandjo'oeta, tarata rioenja Ampibabo, nepa Toriboeloe, Kasimbara, Sigenti, Mooeto. Mooeto se'e lemba bangke wo'oe. Samba'a wo'oe Tomini.

Tongo iowi re'e kota ngKoempania nawangoe ri Tomini, karooroo ntjoerodado pai topobaloe.² Ntje'e pai nakatebambari nto'o nTomini, pai ndapampapoto'omo tasi lairia: Tasi Tomini.

Re'e wo'oe rano radoea ri lemba Mooeto se'e, rano anoe tondo tasi masi oeënja; rano tondo lore madago ndainoe oeënja. Rano ri Bolano to'onja, maka ntje'emo se'e to'o noe lipoe ntaoe se'e.

Maria djaja mpegoli oengka ri tasi Tomini se'e toedoe ri tasi sambali, tasi Celebes to'onja. Poeramo tato'o owi,

ane megoli kita oengka ri Toboli, ri Tawaili katoedoeta. Lemba ri Tawaili motida pai lemba ri Banawa. Marate kodjo lemba se'e. Ndjairia kare'e lipoe Dampela, kandjo'oe² ntaoe toe'ata mo'iwali. Paikanja poe'oe mata mpenai se'e bare'emo ntani manoto. Lemba Banawa pai Tawaili motida pai lemba ri Toli-toli (Tontoli). Lipoe kare'e datoe ntaoe se'e pai kare'e mPetoro, Kampoeng Baroe to'ona.

Maria kodjo posoe² ntasi ndjairia, pai naka maria wo'oe ngoedjoe ntana anoe bangke. Tatogo da taimba se'i: Tando Dampela, Tando Dondo, Tando Kandi. Tando Kandi se'e banjamo ri lemba Toli-toli; ndjairiamo kare'e lemba Boeol.

Lemba Boeol sangaja² re'e wo'oe datoena mangkekeni, ri lipoe Boeol kare'enja, paikanja banja ndjairia kare'e mPetoro. Petoro se'e ri lipoe Palele kare'enja.

Tebambari kodjo lipoe Palele se'e, maka ndjairia pangkaengkae ntaoe woejawa. Poëmbo nTo Balandia ntaninja pai poëmbo ntaoe ri tana se'i; poëmbo nTo Balandia se'e anoe naloeloe ntaoe ri Palele.

Woejawa se'e mogalo mpodago pai watoe. Mewali ri pangkae boejoe se'e, watoe ndarata, ndaripoesi, bangke kodjo djaja anoe nakae ntaoe ri ra boejoe. Poera² ripoe mbatoe nakeni ngkareta ri banoea noe masina, lairia kare'e nontjoe laboe, pai jajoenja sangaja² laboe. Podo masina mangalengkosi jajoe se'e, mangaroedjaki watoe anoe ri nontjoe. Ane malesamo mpodago ewa awoe, ndaboeboe ri doela bangke anoe dempe mpodago, re'e te 9 M². wawonja; pai banja podo samba'a doela, sangaja² maria, laboe wo'oe anoe ndapowia doela se'e. Doela bangke se'e be naowe² masina malengkosi, ewa paleta malengkosi doela mpoëmbo woengka eo. Pai bare'e wo'oe naowe masina mampapoili oeë ri wawo doela se'e, malengi poilinja. Mewali ane dja podo awoe mbatoe pai tana, napoilikana noe oeë, paikanja woejawa meta'a ri pobalamba noe doela, maka si'a manee, meratoe, bare'e nakeni noe oeë.

Maria mbaka kare'e ntaoe anoe mampepali woejawa,

paikanja sa'e bare'e mewali, maka bare'e gana woejawa narata ri tana, ewa ri Soemalata. Sambaka wo'oe anoe madago pantima² woejawa, Totok, ri tana Minahasa kare'enja.

27. Tana Gorontalo.

Lemba Mooeto pai Boeol motida pai lemba Gorontalo. Bangke wo'oe lemba Gorontalo se'e pai re'e wo'oe lipoe ntaoe ri lore kare'enja. Maria koronja anoe moili ri tasi Tomini, paikanja podo Koro mPagoejama anoe ndato'o to'onja. Koronja anoe moili ri tasi tondo Oetara bare'e bangke, maka wawo boejoe bangke mosoe ndjairia; kobelaanja bare'e ntani lawa oentoenja.

Lipoe ri Gorontalo bangke; re'e Assistent Resident pai Kontorolo (Controleur) maroo² ndjairia. Maria kapala mosompo² ri Gorontalo, maka poera² kajoekoe, soga, laoero, tabako, pela djapi napasambaka ntaoe ndjairia. Wa'anja ri Gorontalo anoe madago posompo ngkapala; ri posoeo ntasi kare'enja.

Bangke wo'oe rato ri lipoe Gorontalo. Laoe wo'oe rano, Rano Limboto to'onja. Re'e wo'oe djaja oengka ri Gorontalo megoli ri tasi sambali, toedoe ri Kwandang. Maria kodjo lipoe nTo Gorontalo, paikanja podo Tilamoeta ndaimba, maka ndjairia kare'e mPetoro nadika ngKoempmania.

28. Bolaang Mongondooe.

Lemba Gorontalo motida pai Bolaang Mongondooe. Mosisala wo'oe lio ntana ri lemba se'e pai lio ntana ri lemba Gorontalo, maka woemboe mbana ndjairia mosoe ri tasi Tomini, kobelaanja bare'e bangke oeë moili ndjairia,

podo oe^g anoe moili ri tasi Celebes bangke. Samba'a koronja bangke Ongkag Doemoga to'ona.

Karia ntaoe wo'oe tondo tasi Celebes kare'enja, bare'e maria lipoe anoe tondo tasi Tomini. Kamontjonja Bolaang to'o ntana anoe ri wiwi ntasi Celebes, Mongondooe to'o noe lorenja. Paikanja Datoe anoe lawi maroo-roo ri Bolaang sangaja² mokoeasa wo'oe ri Mongondooe, ntje'e pai ndapam pasambakamo to'ona radoea se'e. Petoro ndalanti ngKoempania, ri lore karoo²nja, Kota Baroe to'o noe lipoenja. Wawase'e re'emo wo'oe Pandita maroo² ndjairia, pai mariamo taoe mesoea Masehi. Lipoe bangke paka ri wiwi ntasi Celebes potoendanja, podo sa'e taimba anoe bare'epa ndato'o: Atinggola, Kaidipan, Bolaang Itang, Bintaoena, Bolaang Oeki. Tondo Oetara Bolaang Mongondooe re'e bara tesangkoedja lipoe kare'e nTo Minahasa, samba'a Nonapan to'ona. Oejoe ngkadjela ngKoempania melimbamo taoe setoe, mewali masaemo kodjo palai ntaoe setoe oengka ri tananja, melimba ri parenta i datoe ri Bolaang, mampokalose poparenta ngKoempania. Tida ntana Bolaang Mongondooe pai tana Minahasa ntje'emo Koro mPoigar.

29. Tana Minahasa (Manado).

Lawi taintjanimo tana Minahasa bara Manado ri tando ntana Celebes tondo Oetara kare'enja. Bangke katoewoe nTo Manado pai nakateseboe ri wawo ntana Hindia poera,² sa'e ndapogoeroe, ndapodjoeroe toelisi, ndaposaransi, ndaposando, maria kodjo lantinja. Ntongo 800 nta'oe owi bare'epa mombeintjani To Manado pai Koempania. Ndjairia mapari katoewoe nTo Manado, maka To Mongondooe anoe mangadjeani. Pai sangaja wo'oe taoe oengka ri Eropa, To Kasitela (Spanje) to'ona, anoe mapari padjeanija To Manado. Masae bare'emo nakoto nTo Manado

mantodosaka kapari ndajanja, ntje'e pai napogombo wa'a mokole ri lemba aopo, nato'o: Moroeana kita metoende ri Koempania anoe ri Tarinate kare'enja.

Mewali napokaoemo ntaoe se'e mokolenja tatogo da ndjo'oe mekipelae ri Koempania. Pai napokono ngKoempania mangkadoedoengi To Manado. Aopo kapala nasongka, djela ri Manado, mena'oe soerodado maria, nairi To Kasitela. Oengka ndjairia maroo²mo Koempania ri wiwi ntasi ri lipoe samba'a anoe Manado to'onja. Pogombo ntaoe se'e pai ndapampapoto'o tananja Minahasa, posokinja: anoe sintoewoe raja mpodago.

Karoso mpekekeninja ri Koempania pai nakabangke ngkatoewoe nTo Manado. Pagonja montepoe'oe ri ta'oe 1830, maka oengka ndjairia mesoeamo Masehi To Manado. Rata eo² se'i malaa To Manado anoe banja Masehi.

Tana Manado mogopa² lionja. Podo tondo Salatan pombekekeninja pai tana bangke. Togo nggopa wiwinja natidani ntasi. Ntje'e pai nakadago ngkama'i ngkapala ri Tana Manado. Tatogo lipoe bangkenja anoe posompo² ngkapala: Manado, Amoerang pai Kema. Paikanja sompoa ri Manado bare'e ntani madago, maka ane marimbo ngojoe oengka ri Barat, bangke kodjo ropo ndjairia.

Ri oene ntana kare'e ndano, bare'e ntani bangke maka 15 K.M. karatenja, 9 K.M. kabininja. Bare'e wo'oe majomboe gaga rano setoe. Pewali ndano se'e lawi boejoe apoe, anoe maombo ri pesoewoe² noe apoe oengka mai raja ntana. Bangke jombonja pai masae² nabooketi moeni oedja pai solontja oengka ri tana. Ntongo iowi maria kodjo baoe, paikanja wawase'e djamo sangaja baoe, tambra mas to'onja, ntje'e anoe madago kodjo naminja. Koronja anoe mampoilika oeë ndano se'e, Koro Manado to'onja.

Ri tana Manado tebambari boejoe anoe ke'apoe, maka maria; samba'a anoe ndateka kodjo, ntje'e Kalabat to'onja; tongo lawa² oengka ri tasi ndakitamo.

Karia noe boejoe apoe se'e pai nakaboko kodjo ntana

ndjairia, maka apoe maoeē anoe moili teasajo ri apa boejoe; ane mowomo, madago kodjo ndapampomoejaka pinamoeja mpengaja.² Bare'e ngkabongo maria kopinja, palanja, kajoekoenja, paenja wo'oe woengka eo mewali kodjo.

Tondo Oetara pai tondo Timoer ntana Manado kare'e ntogongi bara tesangkoedja. Anoe bangke mpodago ntje'e Lembe to'onja. Bare'e maria taoe maroo² ndjairia. Podo taoe anoe ndjo'oe mantima kadjoe maeta, maria ndjairia.

Poera² djaja ri tana Manado madago kodjo, pai naka saroe² mesidoē ri lipoe ntaoe. Sa'e lipoe roo ndato'o: Manado, kare'e nToea Resident, ntje'e lipoe bangke; maria topobaloe² maroo² ndjairia. Nepa re'e tatogo toea Kontorolo (Controleur) anoe mangkekeni To Manado, samba'a ri Manado kare'enja, samba'a ri Amoerang, samba'a ri Tondano. Ri Tondano wo'oe kare'e ntjikola noe ana mokole. Karia ntjikola ri Tomohon kare'enja, maka laoe sikola goeroe pai sikola ntopotoentoe Noentoe ngKatoewoe pai sikola noe ana we'a, ana ntaoe bangke. Samba'a wo'oe sikola pande ri Kakas kare'enja.

30. Sangir pai Talaoet.

Ane mosoemomba kita oengka ri Manado tondo Oetara kandjo'oeta, maria togongi tarata, roea oentjoe. Saoentjoe Sangir to'onja, saoentjoe Talaoet to'onja. Anoe ri Sangir radoea togongi anoe bangke sakodi, ntje'e Sangir pai Siaoë. Kare'e mPetoronja ri lipoe Taroena anoe ri togongi Sangir.

Ri Talaoet radoea wo'oe togongi anoe bangke: Karakelang pai Salibaboe. Maria mpodago kajoekoe ntaoe se'e; pai ri togongi anoe saoentjoe (Sangir), pala wo'oe maria toewoe ndjairia. Pala se'e woea ngkadjoë; sangaja anoe ndaaja, narampaika ntaoe pangkoninja. Sangaja wo'oe anoe ma'i ndatima ri wa'a ntogongi se'e, ntje'e kadjoe maeta (toë), maka napobangke kodjo nTo Eropa mampokadjoe.

Ri Sangir pai ri Siaoe kare'e boejoe apoe; teasaajo mebote. Ma'ai mpodago pebote noe boejoe apoe ri Sangir ri ta'oe 1892. Maria apoe moili ri apa boejoe, wa'a ngka-joekoe ntaoe pai lipoenja naombasi. Maria wo'oe taoe mate ri apoe, bara napere mbatoe anoe napesoeparika boejoe mebote se'e, re'e te 2000 anoe mate.

Mariamo to Sangir pai to Talaoet wawase'e anoe mesoe-amo Masehi, maria sikolanja, pai re'e bara tesangkoedja pandita maroo² ri tana ntaoe se'e mangkeni Noentoe ngKatoewoe.

31. Kakoemba ntaoe ri Celebes.

Ane tawali-mpewoele tana Celebes se'e, tongawa ri kita bare'e maria taoe mampear. Wa'anja anoe makoemba sakodi taoe ri tana nTo Boegi pai To Makasar, Tana Rante Pao, Tana nTo Mene, Boeton, Tana Minahasa, Sangir pai Talaoet. Maria mbaka tana anoe bare'e lioe² naapeari ntaoe, ewa ri lore ntana Kandari pai Kolaka, ri lore ntana Todjo pai Boenta, ri ojo Bada pai Leboni pai tana nTo Mene, ri lore ntana Toli-toli pai Boeol. Pai naka bare'e maria taoe mampear tana Celebes, maka boejoenja madja'a gaga, pai bare'e ntani maboko tananja.

32. Pangkekeni ngKoempania tana Celebes.

Pangkekeni ngKoempania tana Celebes se'e naga'a roea ntila, santila nakekeni i nToea Resident ri Manado. santila nakekeni i nToea Goebernör (Gouverneur) ri Makasar, mewali samba'a ri tondo Oetara, samba'a ri tondo Salatan.

Poera² tana se'e ndatila wo'oe bara tesangkoedja ntila, anoe santila ndato'o afdeeling, anoe nakekeni noe Assistent

Resident bara Kontorolo (Controleur). Anoe afdeeling ri tila Makasar: Makasar, Bantaeng (Bonthain), Loewoe, Bone, Pare-pare, Mene (Mandar), Celebes-Timoer. Anoe afdeeling ri tila Resident ri Manado: Manado, Tondano, Amoerang, Bolaang Mongondooe, Gorontalo, Celebes ri tongo, Sangir pai Talaoet. Poera² taoe anoe mamparenta afdeeling re'e wo'oe kontorolo (Controleur) bara petoro ri aranja. Ewase'e podede mpoparenta ngKoempania.

33. Anoe nakatoewoeka ntaoe ri Celebes.

Anoe nakatoewoeka ntaoe ri Celebes karianja modjamaa. Sangajapa anoe napomasoegi ntaoe: kopi, ewa ri Minahasa pai ri tana nTo Boegi. Djoekoe² tana Celebes pesoewoe noe laoero pai soga, pai kajoekoe mangaoe (kopra). Nepa re'e wo'oe panggere, pela lago pai pela baoela. Anoe ndapepali ri ra ntana bare'epa maria, podo woejawa re'e jaoe sakodi ri pale ntana Celebes tondo Oetara. Ri tana Celebes ri tongo kare'e mbatoe ara, paikanja bare'epa natima ntaoe. Ri Tawaili pai ri Ondolian parata ntaoe minjak tana, paikanja bare'epa natima. Laboe wo'oe maria ri tana Celebes ri tongo, paikanja bepa manoro bara ganamo da ndatima.

Sandjaja anoe nakatoewoeka ntaoe ri Celebes: mebaoe. Ri tasi anoe ri golili ntana Celebes sape² maria kodjo baoe. Re'e taoe sangaja anoe podo pebaoenja nakatoewoeka, To Bajo to'onja. Bare'e mobanoea taoe setoe, dja doeanga-nja napobanoea. Dja ane re'e joenoenja mate, lo'oe jaoe natana ri lore. Lo'e kodjo taoe se'e mabala doeanga, lo'e wo'oe modoeanga. Bare'e manoto kare'enja, maka ane naepe bare'emo maria baoe ri kare'enja, sangaja² melimba ri sambakanja. Maria taoe se'e maroo-roo ri wiwi ntasi ri tana Minahasa, ri Togia, ri tasi Tomini maria, ri tasi nTomori pai To Boengkoe, ri tasi nTo Bone sangaja² re'e.

Pai banja podo baoe anoe natima² ri ra ntasi, maria ngaja binga natima, jokoe, sisi (Malajoe: penjoe). Tabo ntjisi se'e bangke olinja, panto'o Malajoe: karet. Sangaja wo'oe anoe natima nTo Bajo taripang to'onja, ri watoe oti ri ra ntasi kare'enja, dja nasarompo pantimanja. Banja wo'oe baoe taripang se'e, paikanja madago ndakoni. To Sina anoe magasi mangkoni taripang. Wawase'e mariamo To Bajo anoe marooroo ri lore, molipoemo.

34. Pinatoewoe ri Celebes.

Pinatoewoe ntaoe ri Celebes poera² da taimba: baoela, djapi, njara, mboela, bimba, asoe, nggaroe, manoe, titi, gantja. Pinatoewoe jopo maria ngaja wo'oe, kadagonja bare'e re'e topekoni taoe, ewa matja, singa, beroeang.

Sa'e pinatoewoe jopo podo ri tana Celebes kare'enja, bare'e ndarata ri tana ntaoe anoe ri sorinja. Tontji anoe ri kita kare'enja maoe bare'e taimba. Marari wa'anja ri tana Celebes kare'enja pai ri togongi Boeroe. Boti maria ngaja ri tana ntaninja, sa'e moikoe, sa'e bare'e, paikanja boti anoe ri tanata bere'e ri tana ntaninja.

Ntongo masae owi bare'epa re'e lagiwa ri tanata. Oejoe ngkare'e lago ri tana Makasar, To Djawa mawotesaka ri tana setoe, pai ri tana nTo Boegi. Oengka lairia momelimo, nepa teseboe ri tana Celebes poera.²

35. Pelindja ngkapala djela ri Celebes.

Anoe ma'i² mantima² soga, kajoekoe pai laoero ri tana Celebes sangaja² kapala. Re'e kapala Djaramani, pai kapala Anggaresi, pai kapala Sina, pai kapala Balandia, anoe ma'i mangkeni baloe.²

Kapala Balandia samba² taoe mangkekeni pai manoto pelindjanja. Saogoe kapala Balandia ma'i oengka ri Djawa me'onto ri Makasar. Nepa ri Donggala, ri Kampoeng Baroe (Toli-toli), ri Boel, Palele, Soemalata, Kwandang, Bolaang Itang, Bolaang Mongondooe, Amoerang, Manado, Tagoelandang, Siaoe, Sangir. Talaoet, mewalili ri Manado. Nepa ri Tarinate, Kema, Totok, Kotaboenan, Malibagoe, Gorontalo, Oena-Oena, Boenta, Poso, Parigi, Tomini, Marisa, Tilamoeta, Gorontalo. Oengka ndjairia djaja²nja moeni naloeloe mewalili ri Makasar pai ri Djawa.

Aopo kapala anoe manoto podjaja²nja anoe ma'i ri tanata se'i, radoea minggoe pombembeojonja. Tesajo re'e lipoe nalioenaka, tesajo wo'oe me'onto ri lipoe anoe bare'e ndaimba roo, gori ngkare'e oelajanja manto'o. Ri pewalilinja, kapala setoe mebia wo'oe ri Balik Papan anoe ri tana Borneo kare'enja. Ndjairia karia minjak tana anoe natima ntaoe ri ra ntana.

Minjak tana anoe nepa ndapapesoewoe oengka ri ra ntana sangaja² maeta, maka mariapa oopenja. Ane napakalinomo noe masina minjak tana se'e, te'ontomo oopenja. Oopenja (ta'inja) se'e madago ndapo'ajoeta ngkapala; njannja woengka eo watoe ara ndapo'ajoeta. Mewali pebia ngkapala ri Balik Papan mampe'ontoki oepe minjak tana da nap'ajoeta.

Samba'a kapala malai oengka ri Djawa rata ri Makasar, oengka ndjairia ri Polewali (Mandar), Madjene, Mamoedjoe, Karosa, Pasangkajoe, Donggala; nepa metorobaka moeni ri tana Djawa.

Samba'a wo'oe kapala oengka ri Makasar palainja, nepa ri Boeton, Salabangka, Losoni, Kolono Dale, Loewoek, Banggai, Boenta, Gorontalo. Nepa mewalili moeni, djaja²nja naloeloe. Sangkani samboeja pelindja ngkapala se'e.

Nepa re'e wo'oe samba'a kapala, oengka ri Makasar se'e palainja me'onto ri Bantaeng (Bonthain), Boeloekoeampa, Silajara, Sindjai, Badjowe, Palima, Palopo, Malili,

Kolaka, nepa mewalili moeni ri kare'enja, samboeja sangkani pelindja ngkapala se'e.

Mariapa kapala me'onto ri Makasar, paikanja santananja wo'oe kandjo'oenja, bara ri Ambon, bara ri tana Papoea, bara ri Australia kandjo'oenja.

Ane re'e bambari anoë da maliga, banja wo'oe bara kapala da mangkeni, paikanja da ndapaoe ri kawadi. Kawadi bangke ndakodo ri ra ntasi, lo'oe²ka boi naroempa ngkapala. Tandonja sambira ndataka ri Djawa,³ tandonja sambira ri Makasar. Oengka ndjairia re'e wo'oe kawadi rata ri Balik Papan ri Borneo. Oengka ndjairia re'e wo'oe rata ri Manado pai ri Kema; ndjairia popanganja: sampanga ri Tarinate, sampanga ri Gorontalo kandjo'oenja.

BANGANI NTJOERA SE'I.

Imbanja.	Take ngkaratasa.
1. Pontoe jangi kama'i ngojoe	3
2. Pewali noe ngojo pai rano.....	5
3. Rato ngKodina	7
4. Rano	10
5. Djaja ngKoro mPoso	17
6. Djaja nTomasa	23
Djaja ngKoro Laa	27
7. Laolita ntaoe anoe mampeari Tana Poso	31
8. Todjo	38
9. Mori	44
10. Tawaelia, Napoe, Besoa, Bada, Leboni, Rampi	53
11. Soeo ntasi ri Paloe	65
12. Rato ngKoro mPaloe	67
13. Lore nTana Kaili	68
14. Parigi	71
15. Tana Loewoe	72
16. Waiboenta	74
17. Wotoe	76
18. Saloe Maoge	77
19. Mailili pai Noeha	79
20. Rante Pao	83
21. Tana Celebes	84
22. Tana nTo Makasar pai To Boegi	84
23. Kadjela ngKoempania ri Celebes	85
24. Witi ntana Celebes tondo Timoer	87
25. Pale ntana Celebes tondo Timoer	88
26. Pale ntana Celebes tondo Barat	89
27. Tana Gorontalo	91
28. Bolaang Mongondooe	91
29. Tana Minahasa (Manado)	92
30. Sangir pai Talaoet	94
31. Kakoembia ntaoe ri Celebes	95
32. Pangkekeni ngKoempania tana Celebes	95
33. Anoe nakatoewoeka ntaoe ri Celebes	96
34. Pinatoewoe ri Celebes	97
35. Pelindja ngkapala djela ri Celebes	97

